

Fagrappport for arkeologiske kulturminner og kulturmiljøer

Hol kommune

INNHold

SAMMENDRAG.....	5
INNLEDNING	6
Bakgrunn og formål	6
Automatisk fredete kulturminner – lovverk og definisjoner.....	7
Metode og gjennomføring av kontrollregistrering.....	8
Datagrunnlaget.....	10
Vurdering av kulturmiljøers verneverdi	12
DEN ARKEOLOGISKE KULTURMINNEBESTANDEN I HOL	14
Undersøkelsesområde	14
Dagens kulturminnebestand – en introduksjon	15
Kulturminner i Hol	16
VERNEVERDIGE ARKEOLOGISKE KULTURMILJØER I HOL	29
Kulturmiljø 1: Fekjo	32
Kulturmiljø 2: Tuftebrua	40
Kulturmiljø 3: Sudndalen	46
Kulturmiljø 4: Strandavatn	52
Kulturmiljø 5: Ynglesdalen	58
Kulturmiljø 6: Byrkjedalen	64
Kulturmiljø 7: Hovdestøle n.....	68
Kulturmiljø 8: Ossjøen, Setedalen	72
Kulturmiljø 9: Eilevstølen, Ustedalen	78
Kulturmiljø 10: Skurdalen	82
Kulturmiljø 11: Krækkja	87
Kulturmiljø 12: Hivjudalen	92
PRESSOMRÅDER I HOL	96
Pressområde 1: Hovet	99
Pressområde 2: Myrland	102
Pressområde 3: Strandavatn sør	105
Pressområde 4: Ustaoset	108
Pressområde 5: Hol	112
Pressområde 6: Holsåsen	114
Pressområde 7: Einsetnuten	116
Pressområde 8: Vestaførvegen	118
Pressområde 9: Verpestølen	120
Pressområde 10: Hovdestølen	122
Pressområde 11: Hyttun	124
Pressområde 12: Ustedalfjorden	125
Pressområde 13: Ustedalen øst	128
Pressområde 14: Skurdalen	130
Pressområde 15: Skurdalsstølene	132

Pressområde 16: Skurdalsåsen	134
Pressområde 17: Skurdalsfjorden vest	135
 TILSTANDSVURDERING	 138
 AVSLUTTENDE BEMERKNINGER	 141

Sammendrag

Denne rapporten er utarbeidet av arkeolog Vanja Tørhaug, på oppdrag fra Buskerud fylkeskommune (fra 2020 Viken fylkeskommune) og Hol kommune. Fagrapporten for arkeologiske kulturminner skal benyttes som et kunnskapsgrunnlag for kommunedelplan for kulturminner i Hol kommune. Hovedformålet med rapporten har vært å lage en oversikt over dagens bestand av kulturminner i utvalgte pressområder og synliggjøre verdifulle forhistoriske kulturmiljøer i kommunen.

Et kulturmiljø er et område der kulturminner inngår som en del av en større helhet eller sammenheng. Totalt er det definert 12 forhistoriske kulturmiljøer, hvorav 8 med svært høy verdi og 4 med høy verdi (tabell 1). Disse er avgrenset, beskrevet og verdivurdert.

Nr.	Kulturmiljø	Verdi
1	Fekjo	Svært høy
2	Tuftebrue	Høy
3	Sudndalen	Svært høy
4	Strandavatn	Høy
5	Ynglesdalen	Svært høy
6	Byrkjedalen	Svært høy
7	Hovdestølen, Ustaoset	Svært høy
8	Ossjøen, Setedalen	Svært høy
9	Skurdalen	Svært høy
10	Eillevstølen, Ustedalen	Svært høy
11	Krækkja	Svært høy
12	Hivjudalen	Høy

Tabell 1: Utvalgte, forhistoriske kulturmiljøer i Hol kommune.

Gjennom kulturminneloven er alle arkeologiske kulturminner eldre enn 1537 automatisk fredet. Disse har en sikringsone på 5 m rundt kulturminnet. De 12 utvalgte kulturmiljøene presentert i denne rapporten er en faglig tilråding av områder som bør reguleres til hensynssone bevaring i kommuneplanens arealdel. Ved regulering til hensynssone bevares både den viktige sammenhengen innbyrdes mellom kulturminnene, og relasjonen mellom kulturminnene og det omkringliggende landskapet. Dette er svært viktig for å sikre kulturminnenes opplevelseshverdag og kildeverdi. Regulering til hensynssone bevaring er ikke en fredning eller en utvidelse av fredet område. Det er heller en avgrensing der særskilte hensyn skal tas, slik at de store sammenhengene blir ivaretatt på en best mulig måte.

En viktig del av arbeidet har vært å få en kontrollregistrering av tidligere registreringer i Riksantikvarens kulturminnedatabase Askeladden. I løpet av prosjektet har alle automatisk fredete kulturminner innenfor utvalgte pressområder i Hol blitt kontrollregistrert, og deres tilstand, vernestatus og kartfesting i Askeladden er oppdatert.

1. Innledning

1.1 Bakgrunn og formål

Rapporten er skrevet på oppdrag fra Hol kommune og Buskerud fylkeskommune (Viken fylkeskommune fra 2020). Den utgjør fagrapport i arkeologi for kommunedelplan for kulturminner i Hol kommune. Rapporten er laget for å få et bedre kunnskapsgrunnlag om kommunens kulturminner i utvalgte pressområder og særlig verdifulle kulturmiljøer, til bruk i arbeidet med kommuneplanen.

Målsetningene for planarbeidet er:

- Å synliggjøre kommunens kulturminner og kulturmiljøer gjennom registrering og kartlegging, og formidle dette til lokalbefolkning og politikere i form av fagrapporter
- Å utarbeide en plan som skal bli et arbeidsverktøy som gir økt forutsigbarhet i langsiktig arealplanlegging i kommunen.

I praksis har arbeidet gått ut på å:

- Kontrollregistrere kjente arkeologiske automatisk fredete kulturminner med hovedfokus på områder definert av kommunen i hht Norsk Standard NS 9450:2012, og oppdatere Riksantikvarens database for kulturminner, Askeladden.
- Verdivurdere arkeologiske kulturmiljøer for å kartfeste de viktigste arkeologiske kulturmiljøene i kommunen.
- Utarbeide en kortfattet faglig vurdering av potensiale for funn av automatisk fredete kulturminner i utvalgte områder.
- Å gjennomgå opplysninger fra fylkeskommunens gårdsarkiv, og på bakgrunn av dette ajourføre kulturminnedatabasen Askeladden.

1.2 Automatisk fredete kulturminner – lovverk og definisjoner

Lov om kulturminner (Kml) er det viktigste verktøyet for sikring av arkeologiske og forhistoriske kulturminner. Formålet med loven er beskrevet slik:

«Kulturminner og kulturmiljøer med deres egenart og variasjon skal vernes både som del av vår kulturarv og identitet og som ledd i en helhetlig miljø- og ressursforvaltning. Det er et nasjonalt ansvar å ivareta disse ressurser som vitenskapelig kildemateriale og som varig grunnlag for nålevende og fremtidige generasjoners opplevelse, selvforståelse, trivsel og virksomhet (Kml, § 1).»

Kulturminner defineres i loven som:

«alle spor etter menneskelig virksomhet i vårt fysiske miljø, herunder lokaliteter det knytter seg historiske hendelser, tro eller tradisjon til. (Kml, §2)»

Kulturmiljøer er:

«områder hvor kulturminner inngår som del av en større helhet eller sammenheng (ibid.).»

Lovens bestemmelser gir grunnlag for et skille i kulturminneforvaltningen mellom *automatisk fredete kulturminner* (kulturminner fra tiden før 1537 og stående bygninger oppført før 1650¹), og vern av *nyere tids kulturminner*. Denne rapporten tar for seg arkeologiske kulturminner. Automatisk fredete, arkeologiske kulturminner omfatter både synlige kulturspor og kulturspor som i dag ikke er synlige på markoverflaten.

I henhold til Kml § 3 er det forbud mot inngrep i automatisk fredete kulturminner. Automatisk fredete kulturminner kan i noen tilfeller frigis ved dispensasjon fra Kml. Riksantikvaren er dispensasjonsmyndighet. Det kan bli satt vilkår ved dispensasjonen – det vil si krav om arkeologisk undersøkelse.

¹ I Kulturminneloven er også samiske kulturminner eldre enn 100 år (§ 4) automatisk fredet. I tillegg har skipsfunn eldre enn 100 år et lovmessig vern etter Kml § 14.

1.3 Metode og gjennomføring av kontrollregistrering

Kontrollregistreringen av kulturminner ble gjennomført ved oppsøking av kulturminnene i felt. Lokalteter og enkeltminner ble innmålt, og samtidig ble det gjort vurderinger av tilstand og verneverdi på stedet. Kriterier for tilstand og verneverdi er behandlet i kapittel 3.3. I felt ble det tatt bilder med et Sony α 3000 speilreflekskamera.

Til innmålingene ble det brukt felddatasamler (GetAc) og en C-POS. En C-POS er en avansert GPS med en teoretisk nøyaktighet på 1 cm på innmålingene. Innmålingene kan imidlertid i praksis ha avvik på et par meter, særlig i områder med tett vegetasjon og nede i bratte dalfører. Da det store flertallet av kulturminnene ligger i skogsterreng har dette vært et relativt vanlig problem. Dette er særlig iøynefallende ved innmåling av små enkeltminner som for eksempel kullgroper. I tilfeller hvor de innmålte flatene ikke svarte til kulturminnets visuelle form, ble det under etterarbeidet opprettet nye flater/polygoner med utgangspunkt i de nye punktene som ble målt inn i felt. Der måleforholdene var spesielt vanskelige ble enkeltminnene innmålt i felt ved å stå sentralt i kulturminnet, og «tegne» inn omkretsen ved direkte inntasting på dataskjermen. Innmålingsnøyaktigheten for geometrien i Askeladden er skjønnsmessig angitt, basert på forholdene i felt. Lidarkart er anvendt i inntegning av kulturminner i Askeladden.

I forkant av prosjektet ble området studert på kart utarbeidet fra flybåren laserskanning av området (LiDAR). Resultatene fra flybåren laserskanning gir muligheten til å lage kart der terrengformasjoner som høyder og groper fremtrer tydelig. Disse kan være gravhauger, fangstgroper, kullgroper, tjæremiler, kullmiler, kullgroper, hulveier mm. Kartene viser imidlertid ikke med sikkerhet hva terrengformasjonene er og de må derfor også sjekkes i felt.

Figur 1: Innmåling av kulturminner ble gjort med en avansert GPS (C-pos).

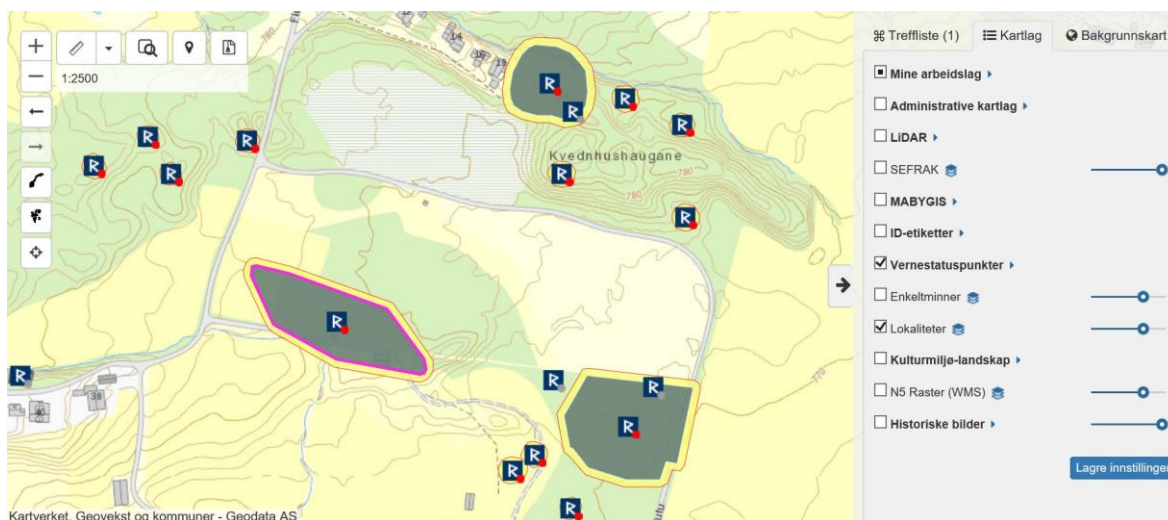
I etterkant av hver kontrollregistrering ble lokalitetene og tilhørende enkeltminner oppdatert i Askeladden. Dette innebar oppdatering av geometri, tilstand, og eventuell endring av beskrivelse/annen informasjon dersom kontrollregistreringen hadde vist dette. Til utarbeidelse av kart i rapporten ble det brukt ArcMap versjon 10.1.

Etter gjennomgang av gårdsarkivet på fylkeskommunen ble nye løsfunn og lokaliteter (begrepsavklaring s.15) ble lagt inn i Askeladden. Flere lokaliteter lå også i basen uten at det gikk tydelig frem hvilke enkeltminner de besto av, og enkelte lokaliteter manglet kartfesting av enkeltminner. Dette ble oppdatert etter innmålingene i felt. I forbindelse med kontrollregistreringen ble det også registrert nye kulturminner, de fleste i nær tilknytning til de allerede kjente kulturminnene.

Søk etter kulturminner under markoverflaten, i form av manuell prøvestikking etter steinalderlokaliteter eller maskinell sjakting i dyrket mark, er av økonomiske og tidsmessige årsaker ikke foretatt. Registreringene oppfyller derfor ikke Kulturminnelovens § 9 om undersøkelsesplikt.

1.4 Datagrunnlaget

Dataene i kulturminnedatabasen Askeladden danner grunnlaget for gjennomgang og kontroll av kulturminner. Askeladden er Riksantikvarens offisielle database for kulturminner, som inneholder data om kulturminner og kulturmiljøer som er fredet etter kulturminneloven, vernet etter plan- og bygningsloven, eller er kulturminnefaglig vurdert som verneverdige. Askeladden er et arbeidsverktøy for kulturminneforvaltningen, men en publikumsversjon er offentlig tilgjengelig i form av nettstedet Kulturminnesøk <www.kulturminnesok.no>².

Figur 2: Skjermdump av kulturminnedatabasen Askeladden. Kulturminnene ved Fekjo vises som rune-R på kartet.

Da prosjektet startet opp lå det allerede en stor mengde kulturminner i Askeladden. Opplysningene om arkeologiske kulturminner i denne basen er hovedsakelig basert på:

- 1) ØK-registreringer
- 2) Arkeologiske registreringer etter §9 i kulturminneloven.
- 3) Vassdragsregistreringer
- 4) Hallingdalsprosjektet

ØK-registreringer, er registreringer utført for Økonomisk Kartverk i perioden 1964-1991 (Guribye og Holme 2005: 58-61). Formålet for registreringene var en kartlegging av økonomiske ressurser, men disse var imidlertid ikke fullstendige. I Hol ble registreringer utført for Økonomisk Kartverk gjennomført i perioden 1977-1978. Det arkeologiske arbeidet hadde som mål å registrere og kartlegge kulturminner i kommunen. De mange vassdragsreguleringene i fjellområdene av Oslo Lysverker og Buskerud Kraftverker bidro til en rekke store arkeologiske registreringer i Hol fra 1959 til 1970-tallet slik som Uste-Finsevassdraget, Aurlandsvassdraget og Dagalivassdraget. I Hallingdal ble det også i perioden 1986-1989 gjennomført store registreringer, Hallingdalsprosjektet som var et samarbeidsprosjekt mellom Lokalhistorieutvalet i Hallingdal og Universitetets Oldsaksamling.

Arkeologiske registreringer utløst av §9 i Kulturminneloven har også gitt økt kunnskap om kulturminner i kommunen. I forbindelse med slike registreringer legges eventuelle nyoppdagete kulturminnelokaliteter inn i basen av arkeologene hos fylkeskommunen. I tillegg kommer et stort

² www.riksantikvaren.no/Veiledning/Data-og-tjenester/Askeladden

og viktig bidrag til dataene i Askeladden fra publikum, i form av meldinger om funn av faste kulturminner eller gjenstander.

Under prosjektet ble også fylkeskommunens gårdsarkiv gått igjennom. Opplysninger her som ikke allerede lå i Askeladden, ble lagt inn. Gjennomgang av gårdsarkivet førte til innlegging av nye opplysninger om kulturminnelokaliteter slik som funnopplysninger og dateringer.

I dette prosjektet har det ved behov også blitt hentet informasjon om kulturminnene i Kulturhistorisk museum gjenstandsregister, som er delvis tilgjengelig på nett³, i tillegg til bygdebøker og annen lokalhistorisk litteratur. I denne rapporten refereres funn fra Kulturhistorisk museums gjenstandsregister med museumsnummeret, for eksempel «eks C23245»⁴.

³ Gjenstandsregisteret er tilgjengelig på <http://www.unimus.no/arkeologi/forskning/index.php>

⁴ C-en foran nummeret står for Christiania.

1.5 Vurdering av kulturmiljøers verneverdi

Under arbeidet med fagrapporten har et fokus på kulturmiljøer og deres verneverdi stått sentralt. Et kulturmiljøes verneverdi er en skjønnsmessig vurdering, som gjerne endres over tid og i stor grad avhenger av sammenhengen de ses i. Et felles verdisett er derfor viktig for å kunne gjøre verddivurderingene etterprøvbare og forståelige i vår samtid.

Det er imidlertid ikke utformet et spesifikt sett med kriterier for arkeologiske kulturmiljøer fra Riksantikvarens side. I denne rapporten er det derfor tatt utgangspunkt i vernekriterier for kulturmiljøer med nyere tids bygg og anlegg, som så har blitt tilpasset til bruk på arkeologiske kulturmiljøer. Et *hovedkriterium*, og det som kjennetegner et kulturmiljø er at det *er klare sammenhenger og helheter mellom kulturmiljøets ulike bestanddeler*. Dette kan være sammenheng kulturminnene seg imellom, men også mellom kulturminnene og landskapet de ligger i. De underliggende kriteriene som har blitt brukt i vurderingen er vist i tabellen under (Tabell 2).

Generelt skilles det gjerne mellom kulturminnenes kildeverdi, og opplevelses- og formidlingsverdi. Som primærkilder utgjør kulturminnene en viktig erfarings- og kunnskapsbank. De kan også være en ressurs for opplevelser og identitetsbygging, og bidra til å skape tilhørighetsfølelse og estetisk opplevelse. Kulturminner med opplevelses- og formidlingsverdi kan dermed være en ressurs for sektorer som skole, friluftsliv, reiseliv og næringsliv. Karaktertrekk

Kriterium	Beskrivelse (kulturmiljø)
Alder/Tidsdybde	Kulturmiljøet har stor tidsdybde, det vil si at kulturmiljøet: 1) inneholder kulturminner fra flere tidsperioder og representerer forskjellige former for ressursutnyttelse og/eller kulturuttrykk 2) Inneholder kulturminner som henger nøye sammen med historisk landskapsutvikling. 3) Inneholder kulturminner og kulturuttrykk som representerer en stor grad av kontinuitet gjennom historien
Historisk kildeverdi	Kulturmiljøet som kilde til kunnskap om fortiden
Autentisitet/homogenitet	Kulturmiljøets grad av opprinnelighet fra en definert periode.
Sjeldenhet	Kulturmiljøet er sjeldent, enten ved at det alltid har vært unikt, eller ved at det har vært vanlig og nå er blitt sjeldent.
Representativitet	Kulturmiljøet har et representativt utvalg av kulturminner, som er typiske for en tid, en type eller et mangfold.
Identitets-/symbolverdi	Kulturmiljøet som identitetsskapende element i omgivelsene for lokalbefolkningen, et sosialt sjikt, en etnisk eller religiøs gruppe etc. Kulturmiljøet som symbol på eller for et lokalmiljø, en betydningsfull hendelse etc.
Formidlingsverdi/lesbarhet	Kulturmiljøets evne til å illustrere fortiden spesielt tydelig.
Tilstandsgrad	Kulturmiljøets grad av bevaring.

Tabell 2: Vernekriterier for kulturmiljøer

Kulturminneforvaltningen har de siste tiårene gått fra å fokusere på enkeltstående objekter, til i større grad å orientere seg mot helheten. Det legges i dag vekt på å bevare hele kulturmiljøer knyttet til vanlige personers liv og virke. Også kulturminner og kulturmiljøer knyttet til særlige hendelser, personer, tro og tradisjon kan få en høy verneverdi.

Riksantikvaren har også spesifisert hvordan verdisetting av kulturminnene kan forankres til en lokal, regional, nasjonal og internasjonal størrelsesorden. Alle fredete kulturminner er pr. definisjon av nasjonal verdi, mens et kulturminne av regional verdi kan være et kulturminne som har hatt betydning i et regionalt perspektiv. At et kulturminne har lokal verdi betyr ikke at det har lav verdi, men at det primært er av betydning for lokalhistorien.

Alle kulturminner fra før 1537 er automatisk fredet, og har nasjonal verdi på bakgrunn av sin høye alder og historiske kildeverdi. En vurdering av verdi vil likevel være viktig for fremtidig planarbeid. Denne rapporten viser frem Hols mest verdifulle kulturmiljøer. Disse er ikke presentert tidligere, og denne informasjonen er viktig å ta med i diskusjonene om fremtidig arealbruk. Dessuten vil dette kunnskapsgrunnlaget være et utgangspunkt for å prioritere lokaliteter for videre skjøtsel og tilrettelegging.

2. Den arkeologiske kulturminnebestanden i Hol

I dette kapittelet vil det bli gjort rede for dagens situasjon for kulturminnene i Hol, slik forholdene er etter kontrollregistreringen i felt. Deretter vil endringer i situasjonen for kulturminnene før og etter prosjektets gjennomføring bli presentert.

Før gjennomgangen er det nødvendig med en begrepsavklaring av sentrale begreper i kulturminneforvaltningen. Begrepene «lokalitet» og «enkeltninne» er essensielle for å forstå den videre gjennomgangen.

I kulturminneforvaltningen brukes begrepet «**lokalitet**» som et definert, avgrenset område som omfatter ett eller flere automatisk fredete kulturminner. De enkeltstående kulturminnene innenfor lokaliteten kalles «**enkeltninner**».

Figur 3: Hol er den største fjellkommunen i fylket. Bilde av Hallingskarvet, sett fra Ustaoset.

2.1 Undersøkellesområdet

Hol kommune ligger i Buskerud og grenser til kommunene Lærdal i nord, Ål i nord og øst, til Nore og Uvdal i sør og til Aurland, Ulvik og Eidfjord i vest. Navnet Hol kommer av det norrøne *hóll* 'frittliggende haug, avrundet høyde'. Navnet er opprinnelig et gammelt gårdsnavn. Hol er en typisk fjellkommune der 91 % av arealet ligger over 900 moh. Det høyeste fjellet er Hallingskarvet

med sine 1933 moh. Laveste punkt er ned mot Strandafjorden i øst på grensa til Ål og det ligger på omkring 445 moh.

De eldste kulturminnene i Hol er de mange steinalderboplassene ved fjordene og i fjellet. Kulturminnene i Hol finnes spredt i hele kommunen, men konsentrerer seg rundt fjordene, bygdene og langs fjellvannene. I Hol finnes et stort antall utmarkskulturminner, og kullgropene er den dominerende kulturminnetypen.

2.2 Dagens kulturminnebestand – en introduksjon

I Hol kommune var det ved prosjektets oppstart registrert ca 1745 arkeologiske kulturminnelokaliteter i Askeladden. En del lokaliteter har også flere enkeltminner slik at antallet kulturminner er større. I de utvalgte pressområdene til Hol kommune er det i alt registrert 260 kulturminner, hvorav 12 enkeltminner ved Verpestølen, 70 ved Ustaoset, 30 ved Hovet, 1 i Hol, 80 i Holsåsen, 12 ved Ustedalfjorden, 2 ved Skurdalen, 6 ved Skurdalsfjorden, og i 47 ved Skurdalsstølane (se side 96).

Disse lokalitetene er automatisk fredet etter kulturminneloven (dvs. eldre enn 1537). Enkelte kulturminner er i dag fjernet (automatisk fredet), enten ved utgraving eller dispensasjon. En del av disse opplysningene er ofte mangelfulle og ikke alltid oppført i Askeladden.

En lokalitet kan bestå av ett eller flere enkeltstående kulturminner (enkeltninner). Ved prosjektets oppstart var det totale antallet enkeltminner i pressområdene 260 kulturminner, hvorav 273 var arkeologiske enkeltminner. Under arbeidet har det også blitt lagt inn nye arkeologiske enkeltminner. Enkelte kulturminner er også omdefinert og ikke lengre ansett som automatisk fredet.

Det er viktig å poengtere at selv om kulturminnene ikke er registrert i Askeladden/Kulturminnesøk betyr ikke det at kulturminnet ikke er fredet. Det kan være kjente kulturminner som foreløpig ikke er lagt inn i databasene, eller kulturminner som hittil er ukjente for kulturminnevernmyndighetene. Det er anslått at bare omkring 10% av kulturminnene som finnes er kjent i dag⁵. Da er det viktig å være klar over at *alle* faste kulturminner eldre enn 1537 er automatisk fredet, noe som gir dem en automatisk beskyttelse som en nasjonal verdi selv om de ikke er kjent ennå. Arkeologiske registreringer foregår kun i områder der regulering pågår, og det er derfor store uavklarte areal i alle kommuner.

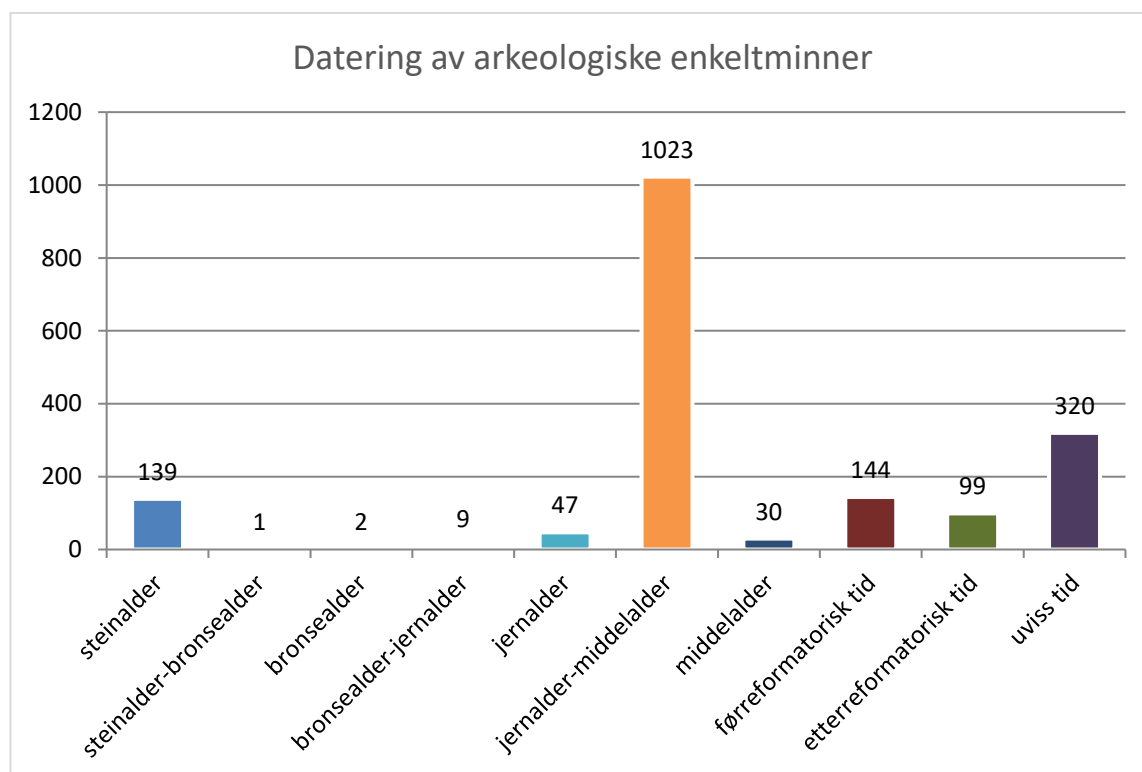
⁵ Veileder Kulturminner, kulturmiljøer og landskap. Plan og bygningsloven. 2010:95

2.3 Kulturminner i Hol i forhistorisk tid og middelalder (før 1537)

De kjente arkeologiske kulturminnene i Hol stammer fra alle perioder av forhistorien. En oversikt over disse periodene finnes i tabellen under (Tabell 3). De registrerte kulturminnene i Hol hører til alle perioder (figur 4).

Hovedperiode	Underperioder	Fagterm	Tidsspenn
Steinalder	Eldre steinalder	Tidligmesolitikum (TM)	ca. 9500-6300 f. Kr.
		Mellommolitikum (MM)	ca. 6300-5000 f. Kr.
		Senmesolitikum (SM)	ca. 5000-4000 f. Kr.
	Yngre steinalder	Tidligneolitikum (TN)	ca. 4000-2800 f. Kr.
		Mellomneolitikum (MN)	ca. 2800-2400 f. Kr.
		Senneolitikum (SN)	ca. 2400-1800 f. Kr.
Bronsealder	Eldre bronsealder	Eldre bronsealder (EBA)	ca. 1800-1000 f. Kr.
	Yngre bronsealder	Yngre bronsealder (YBA)	ca. 1000-500 f. Kr.
Jernalder	Eldre jernalder	Førromersk jernalder (FRJA)	ca. 500 f. Kr.-0
		Romertid (RT)	ca. 0-400 e. Kr.
		Folkevandringstid (FVT)	ca. 400-550 e. Kr.
	Yngre jernalder	Merovingertid (MVT)	ca. 550-800 e. Kr.
		Vikingtid (VT)	ca. 800-1030 e. Kr.
Middelalder	Middelalder	Tidlig middelalder (TMA)	ca. 1030-1240 e. Kr.
		Høymiddelalder (HMA)	ca. 1240-1350 e. Kr.
		Senmiddelalder (SMA)	Ca. 1350-1537 e. Kr.

Tabell 3: Arkeologiske perioder; benevnelser og tidsspenn.

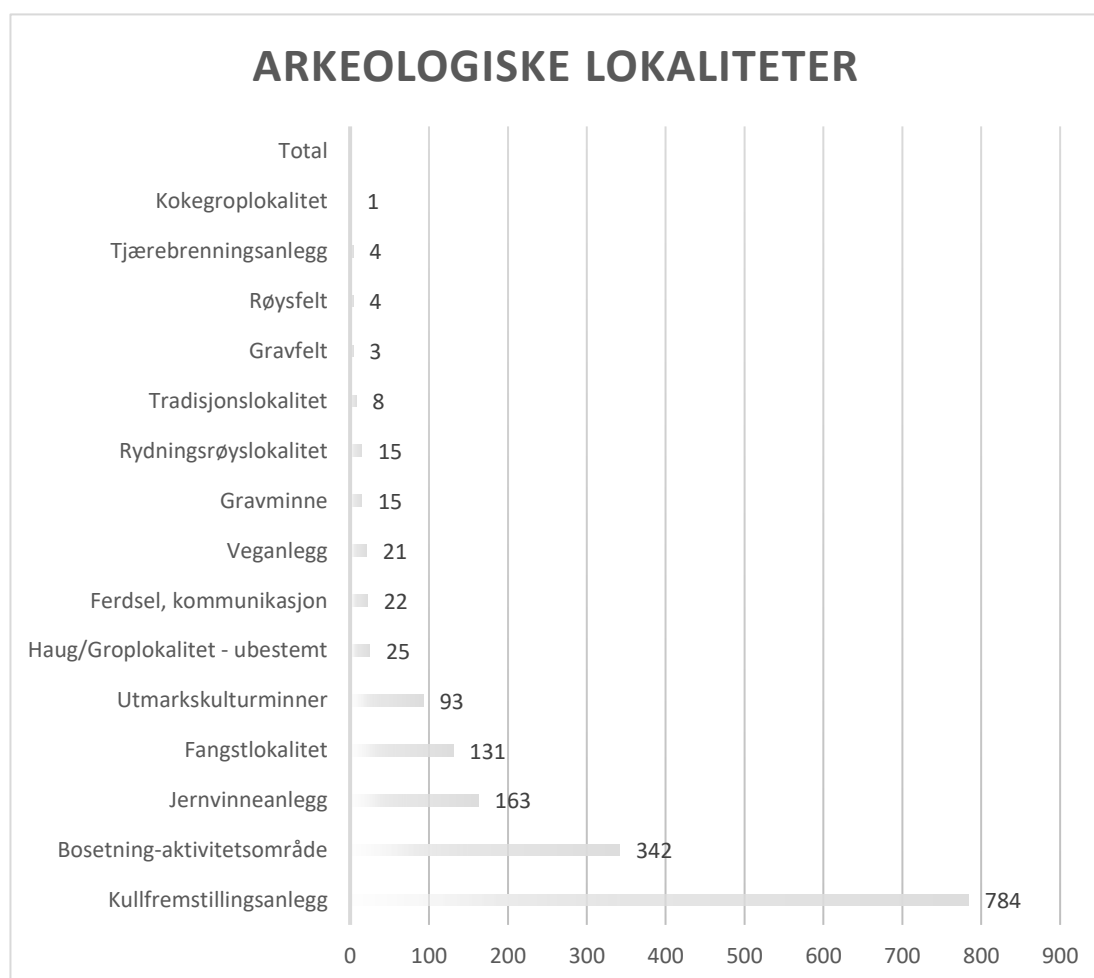

Figur 4: Faste kulturminners spredning i ulike tidsperioder i Hol (vist i antall enkeltminner). Totalt antall: 1814. Tidsinndelingen for diagrammet er basert på dateringskategorier i Askeladden.

De registrerte kulturminnene i Hol hører til alle periodene av forhistorien. Det store flertallet er fra jernalder-middelalder. Her er kullgropene den største funnkategorien. Det finnes foruten kullgropene et stort antall jernvinneanlegg og fangstanlegg. I fjellområdene ved vannene og langs de store fjordene finnes også mange steinalderlokaliteter. De kan dateres til både eldre og yngre steinalder, en periode på over 9000 år.

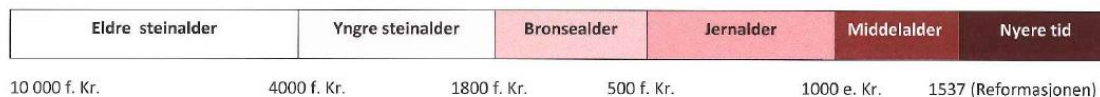
Geografisk er de fleste kulturminnene lokalisert til dalene ved Skurdalen, Ustedalen og Sudndalen, og i området rundt bygdene Geilo og Hol. I tillegg finnes et større antall kulturminner i områdene rundt fjordene, vannene og i høyfjellsområder som Hardangervidda. Sammenhengen mellom og utbredelsen av kulturminner og arkeologisk registrerte områder i kommunen er åpenbar. Dette betyr at områder som har lite kulturminner nødvendigvis ikke avspeiler utbredelsen av kulturminner i forhistorisk tid.

Det er en stor variasjon i typen kulturminnelokaliteter i Hol. I figuren under (figur 5) er lokalitetstyper vist for hele kommunen. Funnsteder er ikke inkludert, for å gjøre diagrammet mer lesbart. Hovedparten av kulturminnene er utmarksminner.

Figur 5: Arkeologiske lokalitetstyper i Hol. Funnsteder (90 stk) er ikke inkludert i diagrammet.

En stor del av kulturminnene i kommunen er typiske utmarks-kulturminner. Av disse er det kullfremstillingsanleggene som dominerer med i alt 784 lokaliteter og 1956 enkeltkullgroper. Det er registrert 163 jernvinneanlegg. Av fangstanlegg er det kjent ca 130 lokaliteter. Steinalderlokalitetene omfatter omkring 140 stykker. Av gravfelt og gravminner finnes det i alt 19 lokaliteter i kommunen, hvorav tre danner sammenhengende gravfelt. I tillegg har Hol en del utmarkskulturminner som i hovedsak er av typen groper med til sammen 93, og disse kan nok for stor del regnes som kullgroper. Funnsteder for løsfunn består av 90 lokaliteter.

Figur 6: Tidslinje med arkeologiske hovedperioder. Illustrasjon: BFK/Inger.

Steinalder

Steinalderen i Norge regnes fra omkring år 9500-1800 f.Kr, og deles inn i eldre (9500-4000 f. Kr.) og yngre steinalder (4000-1800 f. Kr.). Før dette tidspunktet var store deler av Skandinavia dekket av en flere kilometer tykk iskappe. Den store innlandsisen som hadde dekket Skandinavia i 100 000 år, begynte for ca. 15000 år siden å smelte. For omkring 9000 år siden var landet isfritt. De første spor etter mennesker i Norge dukker opp for omkring 12 000 år siden, langs kysten, som var den første delen av landet som ble isfritt. På grunn av presset fra isen, og den påfølgende raske smeltinga gikk havet mye høyere i steinalderen enn dagens nivå. I Buskerud har høyeste vannstand etter istiden vært 180-220 meter høyere enn i dag (Reitan 2005:9).

Figur 7: Stjerneformet kølle av bergart med dekorerte innrissede strekmønstre. Fra eldre steinalder, funnet på Hallvorstølen ved Strandafjorden, C14526. © Kulturhistorisk museum, UiO.

I eldre steinalder livnærte folk seg av jakt, sanking, fangst og fiske. Bosettingsmønsteret var nomadisk, slik at menneskene forflyttet seg til der ressurstilgangen var størst i ulike perioder av året. Av faste kulturminner fra eldre steinalder kjenner vi blant annet boplasser og bergkunst i Norge. Det meste av boplassenes bestanddeler er i løpet av mange tusen år gått i oppløsning, men gjenstander i de mest bestandige råstoffene er bevart. På steinalderboplasser finner vi derfor gjenstander av stein som flint og kvartsitt og andre motstandsdyktige materialer. Noen ganger også andre konstruksjonsspor, som for eksempel ildsteder (Jacobsen og Follum 2008:26-31).

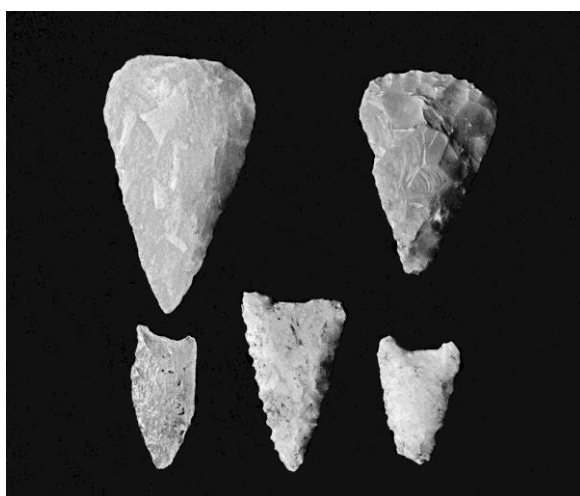
Sporene etter steinalderbosetning i Hol er mange. Det er registrert 140 lokaliteter, og disse ligger spredt langs fjordene og ved de mange vannene i fjellområdene. Ved Pålsbufjorden er det påvist omkring 30 lokaliteter, og av disse ligger 10 stykker i Hol. I Skurdalen er det registrert 3 lokaliteter ved Skurdalsfjorden. Ved Ossjøen i Dagali er det registrerte omkring 10 lokaliteter. Ved Ustasoet og området rundt Ustevatn og Sløddefjorden er det registrert ca 40 lokaliteter. Av disse er det undersøkt en boplass på øya Digarnese i Ustevatn. Denne utmerker seg i området. Boplassen ligger på platået på nordvestspissen av øya, langs kanten av skråningen ned mot vannet. Området er steinet og ligger værhardt til. Der ble den sentrale del av boplassområdet gravd ut tidlig på 1960-tallet. Her ble det funnet et stort materiale av flint og bergkrystall, men også ildsted og groper med kull og skjørbrønt stein og noe bein. Funnene forteller oss at boplassen her har vært ganske stor. Det er også gjort funn av øks i grønnstein, tverrpiler, skrapere, mikroflekker og avslag. Tverrpiler dateres til perioden slutten av eldre steinalder-tidlig yngre steinalder (Eikås og Martens 1960).

Figur 8: Øks i flint fra mellomneolitikum, yngre steinalder, funnet i bygda i Hol, C3769. © Kulturhistorisk museum, UiO.

Utgravningsresultatene fra Pålsbufjorden indikerer at trekkrutene for elg er svært gamle (Mjærum 2015). De har vært grunnlaget for 8500 år med elgjakt i området. De første sporene kan tidfestes til ca 6500 f.Kr og lokalitetene fra denne perioden viser kortvarige opphold knyttet til jakt. Det har foregått produksjon av jaktredskaper i flint som mikroflekker, om har funger som egger. Flint, bergkrystall og kvartsitt er brukt. Beinmateriale fra boplassene viser at pattedyr har vært

dominerende. De små boplassene er tolket som spor etter kortvarige opphold knyttet til elgtrekket. Det er antatt at folkene som har oppholdt seg her er de samme som har vært på Hardangervidda. I forbindelse med forflytningen mellom lavlandet og innlandet på vårparten eller på høsten. Den neste fasen med flere, kjente boplasser er fra slutten av eldre steinalder, 4500-2450 f.Kr. Flint dominerer som råstoff i perioden, men det er også brukt skifer på flere boplasser i denne perioden. En del større boplasser og en groptuft fra denne tiden tyder på at oppholdene har vært mer langvarige enn tidligere. Høyere opp på Hardangervidda er det registrert og undersøkt flere lokaliteter rundt vannene Ørteren, Storekrækkja og Halnefjorden. Disse knytter seg til jakt på reinsdyr og ligger nær flere av de kjente fangstanleggene fra jernalder-middelalder i området.

*Figur 9: Pilspisser i flint og kvartsitt fra yngre steinalder, funnet i 1960 på en av boplassene nordøst ved Ørteren på Hardangervidda, C30105.
© Kulturhistorisk museum, UiO.*

Bronsealder

Bronsealderen i Norge regnes fra omkring 1800-500 f. Kr. I denne perioden regnes jordbruket for å bli godt etablert, selv om jakt og fangst fortsatt var viktig. Selv om perioden kalles bronsealder er det gjort svært få funn av bronsegjenstander i Norge. Totalt er det bare funnet omkring 700 gjenstander i hele landet. Av kjente faste kulturminner fra bronsealderen i Norge har vi blant annet store gravrøyser og jordbruksristninger. I motsetning til steinalderens bergkunst hadde jordbruksristningene motiver som skip, mennesker og abstrakte symboler som spiraler og sirkler. I denne perioden var det en variasjon i utformingen av husene, men enkelte av husene var treskipete, trolig med stråtak og leirklinde flettverksvegger (Jacobsen og Follum 2008:38).

Fra bronsealderen er det kjent få funn fra kommunen, men det finnes enkelte lokaliteter i fjellområdene hvor det også er kjent steinalderlokaliteter. Det viser at det har vært fortsatt jakt i området også i bronsealder. Det lave antallet funn fra bronsealder betyr ikke nødvendigvis at det ikke har vært aktivitet i kommunen i denne perioden. Dette kan skyldes at mange kulturminner fra bronsealder ofte ikke synes på markoverflaten. Dette kan være dyrkningsspor, stolpehull fra hus og kokegroper eller ildsteder.

Det mest kjente funnet som er gjort i Hol fra bronsealder er en flintdolk, C57344. Denne er et løsfunn gjort i 2009 i stranden ved nordøstre enden av Ørteren på Hardangervidda på ca 1150 moh. I dette området er det kjent flere steinalderlokaliteter fra både eldre og yngre steinalder. Dolken kan dateres til eldre bronsealder, ca 1800-1000 f.Kr.

Figur 10: Dolk i flint fra eldre bronsealder, funnet i stranden ved nordøstenden av Ørteren, C30105.

© Kulturhistorisk museum, UiO.

Flintdolker er en av de mest karakteristiske funntypene fra slutten av yngre steinalder og eldre bronsealder. Enkelte arkeologer har tolket flintdolkene som prestisjevåpen, mens andre ser de som datidens «tollekniver».

Jernalder

Jernalderen i Norge kan deles inn i to hovedperioder; eldre (ca. 500 f.- Kr.-580 e. Kr.) og yngre jernalder (ca. 580-1030 e. Kr.). I jernalderen ble følgelig jernet introdusert, noe som førte til bedre redskaper og våpen, og en dertil effektivisering av jordbruket. Gjennom jernalderen ekspanderte jordbruket, og utmarksressurser ble tatt i bruk i større omfang enn tidligere. Overskuddet ble brukt til handel og gavebytte. Handelen først med Romerriket og siden kontinentet var økende. Samfunnet ble mer lagdelt, og bestod i Norge av flere høvdingdømmer. Bosetningsspor viser at

husene fortsatt var treskipete, men hadde nå gjerne trevegger i stedet for flettverksvegger. Når det gjelder antallet faste kulturminner er denne perioden i landets forhistorie den rikeste.

Også i kommunen er det et stort antall faste arkeologiske kulturminner fra jernalderen. Fra denne perioden har vi gravminner, fangstgroper, jernvinneanlegg, kullfremstillingsanlegg og bosetningsspor. Samlet viser kulturminnene en omfattende aktivitet i området. Det er også levert inn en god del løsfunn av redskaper og våpen fra denne perioden, i tillegg til enkelte større gravfunn. Gravhauger har ofte blitt plassert langs ferdselsveier eller på den samtidige gårdens tun. Man antar at gravene har symbolisert eiendom, makt, rikdom og sosial status i samfunnet. Ofte ligger de godt synlig, med god utsikt over nærområdet.

Av gravminner i kommunen kjenner vi til noen få gravfelt og gravhauger/røyser. I alt er det funnet 3 gravfelt i dag og til sammen 15 enkeltliggende graver. Gravfeltet på Fekjo ved Ustedalen vest for Geilo har den største samlingen av graver i kommunen, ID 49097 og 19949. Dette er et av få gravfelt i landet som ligger så urørt. Her er det registrert til sammen omkring 20 graver. Gravfeltet ligger ved et av de gamle veifarene som går over fjellet mellom Øst- og Vestlandet. Gravfeltet ID 49097 er det største og består av 14 gravhauger. 10 av haugene er undersøkt ved arkeologisk utgravning av Bjørn Haugen i 1923. Gravene består av 8 rundhauger og 6 langhauger. De dateres til vikingtid og er både manns- og kvinnegraver, C23245-47. Det andre gravfeltet er mindre, og det finnes til sammen 5 registrerte graver her. Feltet omfatter 4 rundhauger og en gravrøys. Ingen av disse er undersøkt.

Figur 11: Gravfunn fra Fekjo, en kniv av jern C23245 fra haug 5 som er en langhaug. © Kulturhistorisk museum, UiO.

Ved Geilo finnes flere kjente graver fra yngre jernalder. På gården Uthus gnr 66/1 er det gjort funn fra både merovingertid og vikingtid. Et gravfelt med tre graver, ID 49094 ligger på gården i dyrka mark sør for gårdstunet og Rv7. Disse er i dag lite synlig i terrenget. Det er funnet et tveegget sverd, ildstål og spyd i en av gravhaugene her og disse er datert til merovingertid (C2613, 2636, 2801, 2839, 3245 og 3246). Funnene ble gjort i en rundhaug lengst vest på gravfeltet. Nær Ustedalfjorden sør for gården er det funnet en celt fra vikingtid (C34835). Denne lå i nærheten av et område med slagkonsentrasjoner.

Figur 12: Gravfunn fra Uthus. et sverd C3245 datert til merovingertid, yngre jernalder. © Kulturhistorisk museum, UiO.

På Sjøbsjordet 65/206 ved Geilo skole med utsyn mot Ustedalsfjorden ble det også funnet en grav fra vikingtid (ID30251). Graven ble utgravd i 1986 og det var en branngrav med funn av et sverd, en øks, fem pilspisser og en liten kniv. I tillegg fant man rester av tekstil, litt slagg og jernavfall og brente bein (C36770). Funnene indikerer at dette er en mannsgrav, og det er interessant å se denne i sammenheng med den omfattende jernproduksjonen i området rundt Geilo og Ustedalen.

Figur 13: Gravfunn fra Sjøbsjordet på Geilo, C36770. Det ble funnet i en branngrav ID 39858 fra vikingtid ved Geilo skole i 1986. © Kulturhistorisk museum, UiO.

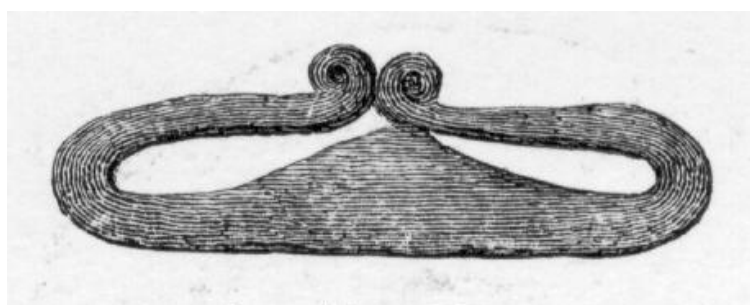
Av andre kjente gravfunn i Hol er det særlig gården Villand gnr 30 i Hovet som utmerker seg med betydelige funn fra graver. Funnene herfra peker ut gården i som en av de viktigste i Hol i eldre og yngre jernalder. Her er det gjort flere gravfunn fra disse periodene av både manns- og kvinnegraver (C21295, 21296, 25093-98, 25357-58, 25367, 25403, 26265, 52091, 3102 og 52500). Det er en stor mengde med vikingtidsfunn fra gården. Også fra merovingertid er det gjort flere funn. Tre beltesteiner fra eldre jernalder er også funnet her (C25107, 25108, 25366). De er alle av kvartsitt og med en spissoval form. De har en fure langs sidekantene som viser at de har vært utformet for å settes fast i beltet. Disse dateres til yngre romertid-folkevandringstid.

Det er også nylig funnet en grav nær Strandavatn, i Ynglesdalen fra eldre jernalder, ID 230838. Denne ble arkeologisk undersøkt av KHM i 2018. Det var fra tidligere framkommet funn av flere pilspisser, kniver, øks og saks, og det ble gjort ytterligere nye funn av en jaktkniv, beltespenne og beltestein. Graven kan karakteriseres som fjellgrav eller fangstmannsgrav og er en svært rikt utstyrt mannsgrav datert til folkevandringstid, 400 - 550. Graven var en branngrav ettersom de fleste funnene lå i et tydelig brannflak.

Beltesteinene som tidligere er funnet i Hol og fra gården Villand er funnet i røyser på gården, og disse har trolig vært gravrøyser. Beltesteiner er tolket som mulige statusgjenstander som representerer et lokalt ledersjikt i de indre bygdene (Pederen2003:275). De mange rike gravene fra gården Villand fra eldre og yngre jernalder viser at denne har vært en av de mektigste gården i Hol.

Figur 14: Gården Villand i Hol med gravfunn fra eldre og yngre jernalder, foto mot øst.

Figur 15: Perler og et ildstål fra vikingtid C21295 funnet på gården Villand.
© Kulturhistorisk museum, UiO.

Hallingdalsprosjektet, 1986-1989, hadde stor betydning for forståelsen av utmarksbruk i Hallingdal (Bloch-Nakkerud og Lindblom 1994, Larsen 2009). Prosjektet bygde på ett lokalt initiativ fra lokalhistorielagene. Gjennom registreringer og forskning skulle det skaffas ny kunnskap om bosetting i dette området. Det stod sentralt å ta med lokalbefolkningen i registreringsarbeidet og drive aktiv formidling. Det ble vektlagt forskning på steinalder, tufter, fangstanlegg for rein og elg og jernvinneanlegg. I forskning om jernvinna ble det klassifisert og datert kullgroper og jernvinne.

Det viktigste grunnlaget for jernframstilling var naturlige forutsetninger som malmførende myrer og skog for produksjon av trekull. Derfor finner man hovedsakelig spor etter jernframstilling i høytliggende skogsområder og lave fjellområder. Utvinning av jern fra myrmalm, er kjent tilbake til førromersk jernalder (500-0 f.Kr.). Ved røsting ble malm brent på bål, for å få bort urenheter og for å få ren malm i form. Jernmalm ble deretter brent i en ovn av leire, jernet ble felt ut med en temperatur under 1300°. Slagget ble tappet flytende ut av ovnen, fase II, eller størknet til en klump i en slagghop, fase 1. Ovnstypene som ble brukt var gropsjaktovner i eldre jernalder, fase 1 og sjaktovner, fase II i yngre jernalder og middelalder.

Den teknologiske endringen skjer i overgangen til yngre jernalder da man går over til ovner med slaggtapping. Det ble da også anvendt trekull direkte i ovnen, og kullet ble produsert i kullgroper. Kullgroper er groper, hvor det ble lagt ved i og torv dekket over. Veden ble tent på og ved å regulere oksygentilførselen, ble veden redusert til kull istedenfor å brenne opp. Trekullet var nødvendig i jernframstillingsovnene som ble nyttet fra ca 700 og opp til 1400-tallet.

Sporene etter kullframstilling og jernutvinning ligger tett i Hol kommune. Eksempler på steder der dette er spesielt tydelig er Skurdalen, Ustedalen og Sudndalslia. Flere jernvinneanlegg er utgravd, og disse ligger først og fremst i Ustedalen, området rundt Geilo, Skurdalen og Sudndalen. Antallet kullgropsundersøkelser i kommunen er stort (Larsen 2009). Disse undersøkelsene har gitt mange dateringer av jernvinne i Hol, og det har vist seg at det største omfanget av kullgroper er fra høymiddelalderen. Kullgroper er å regne for et massemateriale. De fleste kullgroper er datert til middelalderen, særlig innenfor 1000-1300-tallet, men det finnes også eldre eksempler i vikingtid og yngre eksempler fra 1400 og 1500-tallet. Generelt kan man si at de aller fleste kullgroper er datert til perioden fra 900 til 1450-tallet med tyngdepunkt på 1200 tallet (Larsen 2009:66). Denne perioden sammenfaller med den mest ekstensive jernframstillingen i høymiddelalder og kullgroper er i hovedsak knyttet opp mot den. Smiekullgroper er oftest yngre og dateres til 1500 og 1600-tallet. Disse knyttes til gårdene i området og smiing lokalt. Kullgroper er dermed et kildemateriale til studie av produksjon av kull i tilknytning til jernutvinning og/eller smievirksomhet. Kullgroper er med på å belyse økonomiske forhold og betydningen av utmarka i området Hol og Hallingdal i vikingtid og middelalder.

I Hol er det foretatt utgravninger av kullgroper på Ustaoset, Ustedalsfjorden, Geilo, Myrland, Hovet, Skurdalen og Sudndalen. Kullgroper fra Hovdestølen ved Ustaoset og Myrland har dateringer fra slutten av vikingtiden til første halvdel av middelalderen.

Det er kjent mange kullgroper omkring Geilo sentrum. Området rundt Geilo og Ustedalsfjorden har vist seg å være et kulturmiljø spesielt rikt på jernvinne og kullgroper. Flere av kulturminnene er i løpet av de seneste årene blitt arkeologisk undersøkt.

Ved en utgravning på Geilohovda i 2004 ble 15 kullgroper undersøkt. I 2006 ble det undersøkt 11 kullgroper i Budalslie og 5 groper på Jonsstøllie på Sjøbjordet. Videre ble det undersøkt 3 kullgroper ved Øyovegen og Bruslettovegen i 2010. Disse hører til begynnelsen av hovedperioden for kullframstilling i området. Utgravning av kullgroper på Søre Årset øst i Ustedalen viser at det har vært produksjon av trekull til jernvinna på denne plassen med dateringer i seinmiddelalder fra midten av 1300-tallet og i begynnelsen av 1400-tallet. Kronologisk ligger disse kullgropene dermed mot slutten av tiden med jernframstilling med slaggtapping i Ustedals-området. Ved Kvisla ble det i 2018 gjort arkeologiske utgravninger av 2 jernvinneanlegg og 12 kullgroper. Dateringer av disse har vist at ble produsert jern i området i en periode på ca 200 år med størst aktivitet i høymiddelalder ((Sand-Eriksen 2019).

I området Tuftelia og Fekjo er det undersøkt flere kullgroper og noen jernvinner. Dateringer viser størst aktivitet i høymiddelalder. En undersøkelse av to jernvinner og en kullgrop (ID 39051) ved grustaket nord for Tuftebra ga datering til seinmiddelalder, 1400-tallet. En annen utgravning av to kullgroper og en jernvinne ved Tuftelia ga datering til 1300-tallet. En utgravning av et jernvinneanlegg og kullgrop sør for gravfeltet nær Ustedalsfjorden fikk merovingertid og vikingtidsdatering, (ID 55116). Kullgropa er datert til 890-1010 og ovnen til merovingertid, 610-685 og 545-620 e.kr. Et annet jernvinneanlegg i nærheten fikk datering til vikingtid 890-1010 e.kr (ID 136949).

Figur 16: Illustrasjon av jernframstilling i yngre jernalder og middelalder. © Arkikon.

Jernvinna har likevel en historie som strekker seg langt tilbake i tid. Det har vært produsert jern i Ustedalen så tidlig som i merovingertid, og kanskje så langt tilbake som i romertid (Larsen 2009:145-146).

Nordøst i Skurdalen er det området med tettest konsentrasjoner av kullgroper i Hol. Det er gjort undersøkelser av både jernvinner og kullgroper i området ved Nedrestølen nordøst i Skurdalen (C56140 -46). Utgravingen som omhandlet 45 kullgroper, 5 jernframstillingsplasser og en røsteplass frambrakte flere sider som belyser jernvinna i Skurdalen. Dateringer ligger innenfor tidsrommet 670-1410 e.Kr og med hovedvekt på 1100 og 1200-tallet.

Det er også et stort antall kullgroper og jernvinner rundt Sudndalsfjorden. Disse knytter seg til jernutvinning i yngre jernalder og middelalder. Noen av dem er undersøkt (Johansson 2012, Tveiten 2012)). Dateringer viser både yngre jernalder og middelalder. Hovedvekten ligger i middelalder. Et jernvinneanlegg i området er datert til middelalder, 1040 til 1285 og en blestertuft til 1300 – 1395 e.Kr. Ved stranden ved Holmevika, Sudndalsfjorden, er det til og med registrert en ovn av Evenstad type (ID 111717). Dette var inntil nylig den eneste kjente ovnen av denne typen i Buskerud, noe som gjør denne unik. Anlegget er C14-datert til 1310-1430 e.Kr. (Espelund 2005, Larsen 2009). I tillegg er det påvist et ny Evenstadovn ved utgraving av middelaldertufta på Øsmundset ved Strandavatn (Skoglund 2019). Denne har dateringer ti 1400-tallet.

Beliggenhet til jernvinneanleggene ved Ustedalfjorden, Sudndalslia, Skurdalen og Setedalen kan ses i sammenheng med de mange ferdselsveiene nær fjellområdene på vegen vestover. Utmarksressurser knyttet til jernproduksjon har hatt stor betydning for handel i vikingtid og middelalder. Produksjonen har vært stor, og kullbrenning, malmuttak og røsting av malm må ha krevd betydelig kompetanse og ressurser. I Sudndalen er det gjort studier som peker i retning av at jernproduksjon knyttes opp mot at denne er styrt av en lokal elite fra Hovet (Tveiten 2012). I tillegg til at jernet har vært en viktig handelsvare har også varer fra jakt og fangst på rein hatt stor betydning.

Kjetil Loftsgarden omhandler i sin doktorgrad betydningen av jern og fangstprodukter i handelen omkring Hardangervidda (Loftsgarden 2017). Markeds plassene lå nær ferdselsveiene mellom fjord og fjell, og området Setedalen blir trukket fram som en av de sentrale ferdselsveiene mellom Hardangervidda og Numedal. De mange jernvinnene, fangstanleggene, gravminnene og kokegropene peker blant annet mot Kolsfet som mulig markeds plass i Setedalen (Loftsgarden 2017).

Sporene etter reinsfangst, men også elgfangst i Hol er stort og disse ligger spredt i dalen og opp mot høyfjellet. Totalt er det registrert 131 lokaliteter og 324 kulturminner knyttet til fangst fra jernalder og middelalder. Hovedparten av registreringene er fangstgraver og fangstgroper. Disse ligger i området Skurdalen, Dagali, Setedalen, Hardangervidda, Hallingskarvet og Jungs dalen.

Middelalder

Perioden fra slutten av vikingtiden (1030 e. Kr.) og frem til reformasjonen i 1537 kalles middelalderen. I middelalderen levde størsteparten av befolkningen i landet av jordbruk og fiske. I løpet av perioden vokste det opp byer og handelssteder med håndverkere og kjøpmenn. Handelen økte, og Norge ble en del av det europeiske handelsnettverket gjennom hanseatene. I denne perioden ble også kirken som administrativ maktorganisasjon ordentlig etablert i samfunnet. Mens bønder i vikingtiden trolig i stor grad eide sin egen jord, var store deler av jorda i middelalderen eid av kongen eller kirken. Åkerarealet økte, og husdyrhold og seterbruk var omfattende. I utmarka var omfanget av jernutvinning og fangst av elg og rein betydelig, og dette har trolig vært viktig for økonomien (Jacobsen og Follum 2008:49-51).

Svein Indrelid peker på at massefangst av rein og drivfangst i middelalderen og da særlig i andre halvdel av 1200-tallet har vært viktig på Hardangervidda (Indrelid 2009). Felles for disse fangstanleggene er at reinsdyrflokkene har blitt ledet eller jaget mot strandkanten og ut i vannet ved hjelp av rekker av varder som det var strukket liner mellom. Bruken av fangstsystemene må ha krevd en stor organisering til bygging, vedlikehold og bruk. Det er antatt at fangsten har gitt et overskudd og dermed kan ha inngått i et handelsnett med salg av skinn og gevir. Det er antatt at mindre fangstanlegg med 2- 4 groper kan ha inngått i et husholdsbruk. Slik sett er derfor de store fangstanleggene i Hol av betydning for forståelsen av sosial organisering og økonomi i middelalderen. Bønder fra storgårder kan ha stått for organiseringen og muligens har enkelte gårder hatt hevd på anleggene. Når det gjelder massefangstanleggene for rein på Hardangervidda er disse av en så stor skala, og det er påpekt at disse kan ha vært kontrollert av kongemakten på 1200-tallet (Indrelid 2009).

To viktige elgtrekk mellom sommerbeiter inn mot Hardangervidda og vinterbeitene i barskogområdene går gjennom Seterdalen og Skurdalen. Dalførene fungerte som ferdselsveier for elgen. Trekkrutene gir en svært tett bestand av elg i deler av året (Mjærum 2015). Fangstgroper for elg finnes i området både rundt Skurdalsfjorden og Pålsbufjorden.

Figur 17. Massefangstanlegget ved Store Krækkja og Ørteren på Hardangervidda ID78423.

Figur 18. Funn av gjenstander av horn og bein fra tuftene ved Ørteren VII på Hardangervidda ca 1100 moh. Lokaliteten ID128083 på østsiden av vannet ble utgravd i 1960, C30626. © Kulturhistorisk museum, UiO.

3. Verneverdige arkeologiske kulturmiljøer i Hol

I dette kapittelet vil det bli gjort rede for 12 utvalgte kulturmiljøer i Hol kommune. Utvalget er basert på dagens kunnskapsstatus om kulturminner i kommunen. Eventuelle nye registreringer i kommende år vil kunne avdekke nye kulturminner, og kunne endre situasjonen noe. Hovedbildet vil trolig likevel være gyldig i mange år fremover. De utvalgte kulturmiljøene vises i tabellen under.

Alle kulturminner fra før 1537 er automatisk fredet, men ved å bevare dem i større kulturmiljøer bevarer man samtidig kulturminnenes forankring til landskapet sammen med andre kulturminner.

Bakgrunnen for å verne kulturmiljøer er at kulturminnenes opplevels- og formidlingsverdi er avhengig av at miljøene de inngår i opprettholdes. Moderne inngrep i nærmiljøet rundt kulturminnene virker fragmenterende på landskapet, og bidrar til at opplevelsen og lesbarheten til det enkelte kulturminnet reduseres. For eksempel kan utsynet fra kulturminnenes bli endret og åpenbare sammenhenger i kulturmiljøene kan gå tapt.

Innenfor arkeologisk landskapsanalyse snakker man om kulturmiljø som landskapsrom, med 'gulv' og 'vegger' som avgrenser de ulike rommene. Den romlige avgrensningen avhenger i stor grad av observatørens ståsted og perspektiver. Begrepet henvendelse knyttes til utsynet fra kulturminnet og forholdet til nærliggende landskapsrom. Særlig gravminner, men også kirkesteder fra middelalder har ofte blitt plassert på grensen mellom ulike landskapsrom, og på steder hvor innsynet og utsynet er godt. En bevisst posisjonering (politisk, sosialt og religiøst) ved plasseringen av det som for oss er kulturminner. Kulturminner kan inngå i sammenhenger med hverandre innen en lokalitet, men også mellom flere lokaliteter og kulturmiljøer. Kulturminnene har også relasjoner til landskapet de er en del av. Dette gjelder både synlige og ikke-synlige kulturminner (Gansum, Jerpåsen og Keller 1997).

Utvalgte kulturmiljøer:

Nr.	Kulturmiljø	Verdi
1	Fekjo	Svært høy
2	Tuftebrue	Høy
3	Sudndalen	Svært høy
4	Strandavatn, Øsmundset og Langegard	Høy
5	Ynglesdalen	Svært høy
6	Byrkjedalen	Svært høy
7	Hovdestølen	Svært høy
8	Ossjøen, Setedalen	Svært høy
9	Eilevstølen, Ustedalen	Høy
10	Skurdalen	Svært høy
11	Krækkja	Svært høy
12	Hivjudalen	Høy

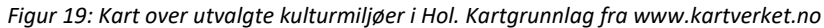
Tabell 4: Utvalgte kulturmiljøer i Hol kommune.

Bakgrunnen for vurderingen av kulturmiljøenes verdi er nærmere beskrevet i kapittel 1.5. De 12 utvalgte kulturmiljøene består av fire områder med jernvinneanlegg (område 2, 3, 8 og 9), et

område med fangstanlegg for elg og steinalderlokalitet (område 10), to områder med fangstanlegg for rein (område 2, og 11), to områder med gravfelt og graver (område 1 og 5), to områder med hustufter (område 4 og 6) og et område med tamreinsdrift (område 12).

Oversiktskartene i denne rapporten viser forslag til avgrensning av kulturmiljøene. Ved avgrensingen er det lagt vekt på å innlemme omgivelser og landskap som bygger opp under forståelsen og lesbarheten til kulturminnene i kulturmiljøet. Arkeologiske kulturmiljøer kan være vanskelig å avgrense, da deler av kulturminnebestanden ofte også ligger skjult under markoverflaten. Selve linjen som angir grensen på kartet bør derfor anses som en indikator på kulturmiljøets arealmessige utstrekning, og ikke tolkes som absolutt.

Herunder presenteres de utvalgte kulturmiljøene (figur 19): Område 1: Fekjo, område 2: Tuftebrue, område 3: Sudndalen, område 4: Strandavatn, Øsmundset og Langegard, område 5: Ynglesdalen, område 6: Byrkjedalen, område 7: Hovdestøelen, område 8: Ossjøen, Setedalen, område 9: Eilevstølen, Ustedalen, område 10: Skurdalen, område 11: Krækkja og område 12 Hivjudalen.

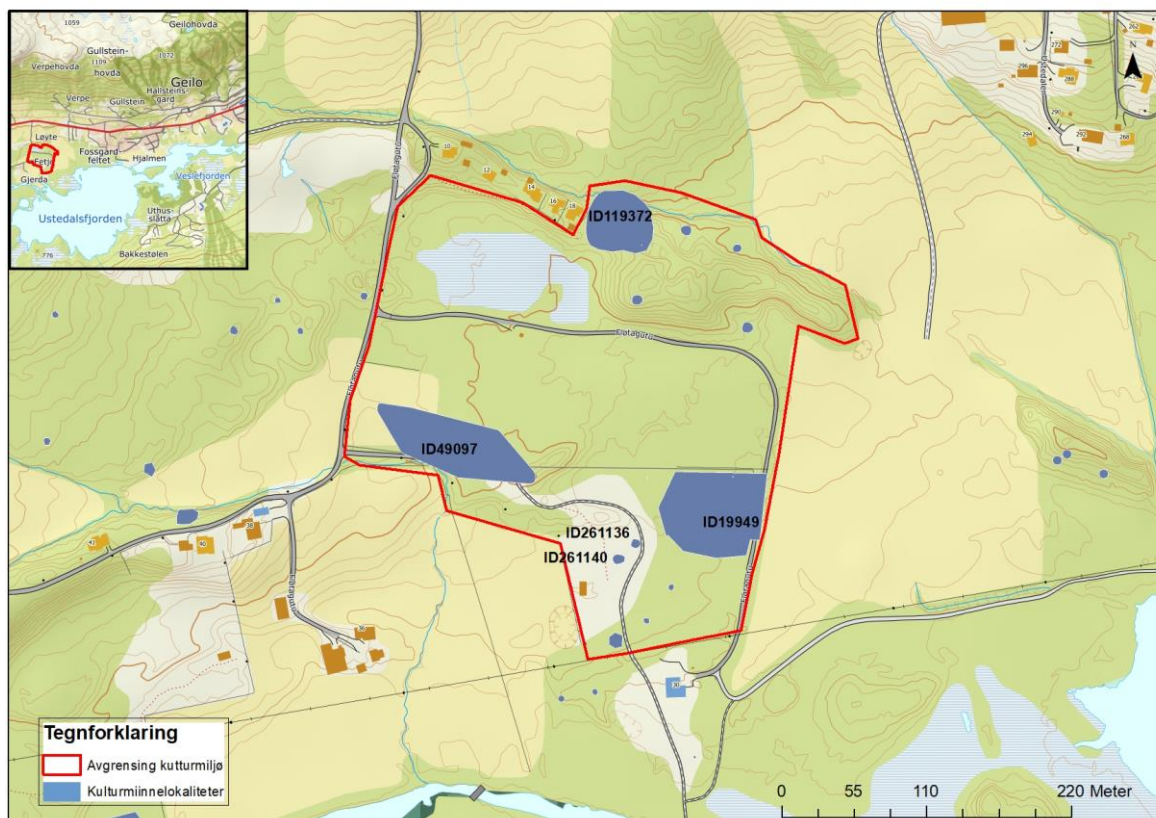
3.1 Kulturmiljø 1: Fekjo

Figur 20: Gravfeltet ID 49097 på Fekjo, Gravfeltet ligger på nordvestsiden av Ustedalfjorden

Verdivurdering: Svært høy

Gravfeltet på Fekjo er et av de høyestliggende gravfeltene i landet. Det er det eneste eksisterende gravfeltet med jordhauger vi kjenner til i øvre deler av Buskerud. Gravene er fra vikingtid og representerer et unikt kulturmiljø i Buskerud og i Hol kommune. Her finnes både langhauger og rundhauger. Gravfunnene viser både kvinne- og mannsgraver. Det er rimelig å tenke seg at dette har vært gravplassen for gårdene i nærområdet, sentralt plassert og synlig for folk langs vegen i fjellbygda mellom Øst og Vestlandet. Kulturmiljøet har derfor svært høy historisk kildeverdi og representerer en viktig kilde til kunnskap om vikingtiden lokalt og nasjonalt. Gravene ligger bevart i sitt opprinnelige miljø og har svært høy opplevelsesverdi. Det ligger i et turområde ved Ustedalsfjorden som er godt tilrettelagt og brukt av turister og lokale i området.

Figur 21: Kartet viser beliggenhet og avgrensning av kulturmiljø 1: Gravfeltene og jernvinneanlegg. Numrene på kartet refererer til lokalitetenes ID-nummer i Askeladden. Kartgrunnlag fra www.kartverket.no.

3.1.1 Landskap og orientering

Fekjo består av to lokaliteter med graver. Disse ligger på Fekjo sør for Tuftelia ved Ustedalsfjorden, på nordvestsiden av fjorden og Usteåne, sør for riksvei 7. Området omfatter to gravfelt med gravminner, ID 49097 og ID 19949. Gravene ligger på en slette på stølen Feten under gårdene Sveinsrud 68/5 og Flåten 69/25 omkring 800 moh. Det ligger også to gravhaver rett sør, ID 261136 og 261140. Det har tidligere vært flere slike lignende gravfelt i Hallingdal, blant annet på Feten i Hemsedal ID 42273, men disse er i dag enten dyrket bort eller fjernet. Det største av feltene på Fekjo og det mest synlige er gravfeltet ID 49097, hvor det finnes 14 graver. Disse ble undersøkt i 1923 av Bjørn Hougen.

Et gammelt veifar krysser gravfeltet og er regnet som en av de gamle ferdselsveiene i området til Vestlandet. Fra Fekjo kan veien i dag følges sørvestover til Tuftebrua og over elva og videre opp mot fjellet. Tidligere har nok veien gått på nordsiden av Usteåne og over Reinsvadet ved Ustaoset.

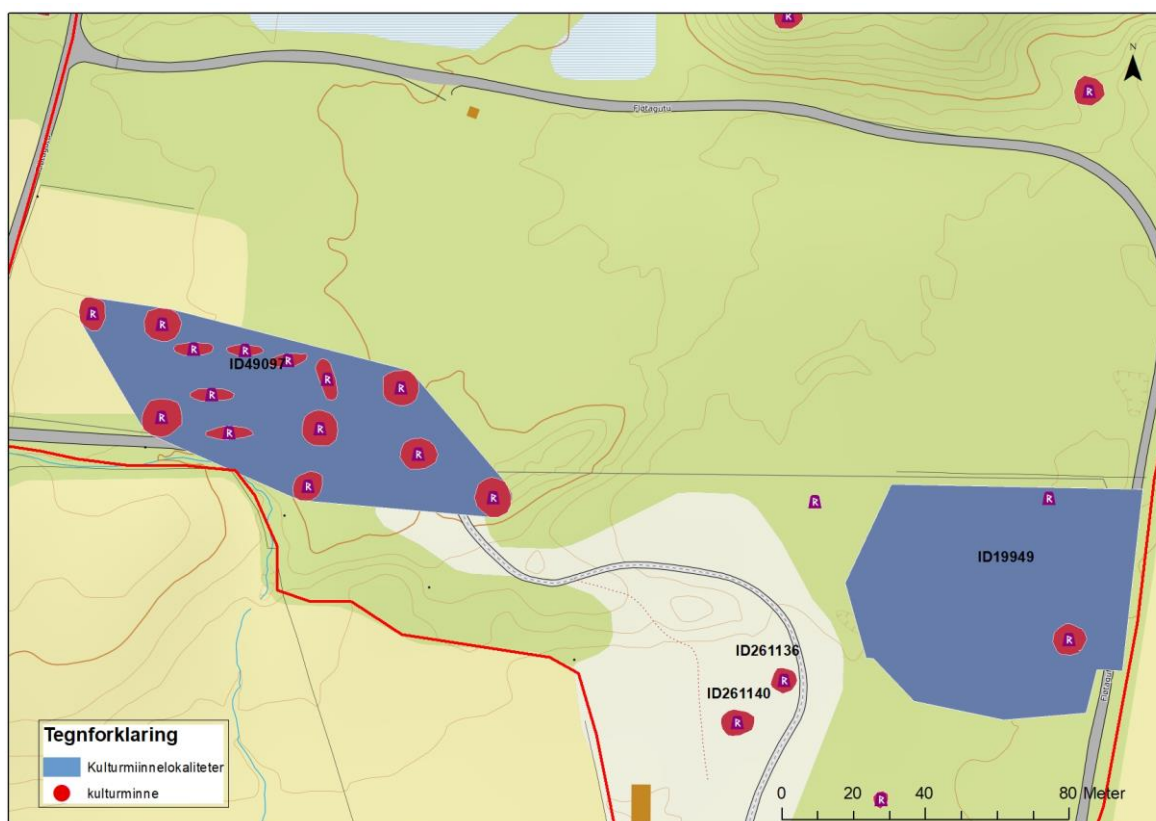
Gravene på gravfeltet ID 49097 ligger orientert vestnordvest – østsørøst med en utstrekning på 135 m og østnordøst – vestsørvest på 45 m. Over sletta og gjennom gravfeltet går den gamle ferdselsveien, som fortsetter mot vest over elva og mot fjellet. Nord for gravfeltene ligger Kvednhushaugane med jernvinneanlegg av både eldre og yngre type, ID 119372.

3.1.2 Kulturminnene

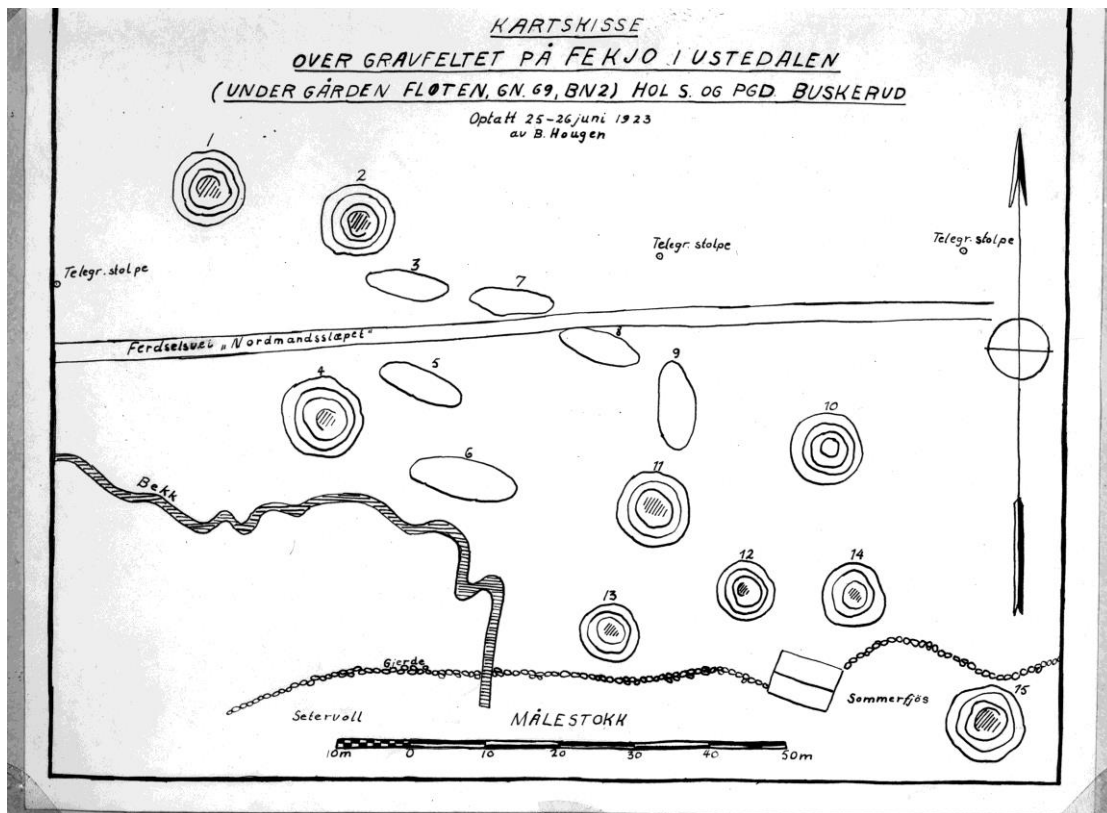
Gravfeltet ID 49097 som er hovedfeltet på Fekjo består av 14 gravhauger, hvorav 8 er rundhauger og 6 er langhauger. Gravfeltet ble arkeologisk undersøkt av Bjørn Hougen i 1923 og 10 av haugene ble utgravd. Det ble funnet flere gjenstander som både er fra kvinne- og mennsgraver. Utgravingene bekreftet at gravfeltet er fra vikingtid 800-900-tallet e. Kr. Det andre gravfeltet ID 19949 ligger øst i området, ca 80 m nordøst for ID 49097. Dette består av fire hauger, hvorav den ene har markert fotgrøft. To av haugene ligger 50 meter lenger sør. Det er ikke gjort noen undersøkelser av disse gravene.

Av langhaugene på hovedfeltet ID 49097 er fem øst-vest orientert med spiss stevn og en er nord-sør orientert med rundoval form. I Bjørn Hougen sin utgravning er langhaugene nummerert som haug 3, 5, 6, 7, 8 og 9. De har en lengde på 10 – 14 m og en bredde på 3 – 5,5 m. Høyden er 0,4 – 0,5 m. Haugene er lagt opp av sandblandet jord, og de er klart markerte, delvis med tydelige fotgrøfter. Fotgrøftene har en bredde på inntil 1,5 m og en dybde på 0,4 m. De er jevnt avrundet til brattsidet, og flere har grop i midten som er plyndringsgrop. Haugene ble restaurert etter utgravningen og er i dag bevokst med gress.

Rundhaugene har en diameter på 7-10 m og en høyde på 0,4-1,3 m. Det ligger også to rundhauger på sørsiden av feltet på stølsvollen ca 80 m mot sørøst for haug 15, slik at det i alt er 17 gravhauger. Disse er av Hougen beskrevet som runde hauger, ca 7 m i diameter og delvis overpløyd. De er ganske lave og ikke synlige plyndringsgroper. En haug er også i dag delvis ødelagt av en anleggsvei til vanningsanlegg. Rundhaugene er haug 1, 2, 4, 10, 11, 12, 13, 14 og 15. Haug 15 ligger lengst mot øst på en naturlig forhøyning.

Figur 22: Kartet viser beliggenhet og avgrensing av kulturmiljø 1: Gravfeltet ved Fekjo Numrene på kartet refererer til lokalitetenes ID-nummer i Askeladden. Kartgrunnlag fra www.kartverket.no.

Figur 23: Kartskisse over gravfeltet på Fekjo fra utgravningen i 1923 av Bjørn Hougen.

Av haugene ble i alt 10 utgravd, altså fire rundhauger, og seks langhauger, haug 3-11 og 13. Etter gravningen ble alle gravene restaurert.

I grav 5 som er en langhaug og kvinnegrav ble det funnet en håndøks, en kniv, skrin, nøkkel, synål og to glassperler, C23245. Graven er skipsformet og 11 m lang og 4 m bred. Den hadde et kullag i nordvest i bunn av haugen som viste tydelig rester etter bål på stedet. Funnene med oldsaker og brent bein lå rett under torva i sør. I haug 8 ble det funnet et bryne, en øks og en perle i bein, C23247. I rundhaug nr 10, som er en mannsgav, ble det funnet en skjoldbule og slagglump, C23246. Det vanlige våpensettet i vikingtiden var sverd, øks og spyd for menn. I haugen var det plyndringsgrop, og funnet er antatt å ligge sekundært i forhold til opprinnelig plassering.

På gravfeltet i øst, ID 19949 hvor det er registrert fire hauger er det ikke gjort noen undersøkelser, men to ildsteder er registrert ved feltet, ID 54699 og 136042. Ildstedene er C-14 datert til merovingertid til 600-tallet. Dette indikerer kanskje en eldre bruksfase på stedet til merovingertid.

Det er også gjort noen løsfunn nær gravfeltene i området ved Fekjo som kan dateres til vikingtid. En pilspiss er funnet på gården Gjerde 66/8 rett sør for gravfeltet, C29494. Et tveegget sverd ble funnet ca 100 m fra gravfeltet ved Verpesgjerde under pløying, C25594. Det er også gjort funn på gården Flåten 69/2 nær et myrområde under pløying. Funnene som består av en øks, et skjeformet bor og en jernspiss (C29631) ble gjort i vått terreng ved en bekk.

Figur 24: Gravfeltet ID 49097 som ligger rett ved turveien som går i området. Sett mot nordvest.

Nord for gravfeltene på Kvednhushaugane ligger to jernvinneanlegg, ID 119372. Disse består av en jernvinne av yngre type med slagghaug og et eldre jernvinneanlegg med slaggblokker. Det yngre anlegget ligger på høyden ovenfor bekken og det eldre er større og ligger på høyden og i skråningen ned mot bekken. Utstrekningen på det eldre jernvinneanlegget er 15x30 m og man kan ane spor etter 2 ovnsgrøper på høyden.

Figur 25: Nøkkel av bronse fra grav 5 som er en kvinnegrav, C23245.
©Kulturhistorisk museum, UiO.

3.1.3 Kulturhistorisk bakgrunn

Funnet i gravene gir en datering til yngre jernalder 800-900-tallet, nærmere bestemt vikingtid (ca. 800-1030 e. Kr.). Gravgodset fra gravene på Fekjo er typisk for graver fra vikingtid. I denne perioden ble de døde gravlagt både ubrent og brent. I mannsgraver var det vanlig at den døde fikk med seg våpen og andre redskaper slik som sverd og øks. Kvinner ble ofte gravlagt med smykker, nøkler, tekstilredskaper og husgeråd. De fleste gravhaugene fra jernalder er tolket til å være oppført over en fri bondestand som eide jorden selv. Gravgavene ville komme til nytte i livet etter døden, og en rik grav ville vise at personen i graven var av høy byrd.

Fortidens gravminner ble ikke tilfeldig plassert i landskapet, noe som vises svært tydelig i kulturmiljøet på Fekjo. Gravhauger og gravrøyser ligger ofte plassert langs gamle ferdselsveier, på plasser med god utsikt over landskapet. Gravminnene var godt synlige for folk som passerte, og fungerte som markører av eiendom, status og makt. På Fekjo er det påfallende at alle gravhaugene ligger godt synlig ved den gamle ferdselsveien som går gjennom det største gravfeltet. Ferdselsveien har gått fra Ustedalen videre over fjellet mot Vestlandet og har vært en av de sentrale ferdselsveiene fra området. Det er kjent tilsvarende, store gravfelt i Nore og Uvdal nær gamle ferdselsveier slik som Normannsslepene som kommer ned i dalene på Vestlandet og Østlandet. Nordre Nordmannsslepa hadde startpunkt i Øvre Eidfjord og gikk forbi Hjølmo, Berastølen, over Allgarden, gjennom Bjoreidalen, dreide opp og gikk på sørsida av Skiftesjøen og fortsatte på nordsida av Halnefjorden og kom ned i Ustedalen.

Jern og fangstprodukter fra fjellbygda må ha vært den viktigste varen over til Vestlandet i jernalder og middelalder. Gravene på Fekjo er fra vikingtid og avspeiler en svært viktig historie for området i denne perioden med sine mektige kvinne- og mannsgraver. Det går med sikkerhet en gammel ferdselsvei gjennom området ved Fekjo. Gravene har vært svært synlige i landskapet og henvender seg således til forbigående langs veien. De signaliserte og kanskje kontrollerte ferdselen og handelen i området i yngre jernalder i merovingertid og vikingtid. Den store jernproduksjonen må sammen med omfangsrik jakt ha vært viktig for gårdene i området. Det at det er oppført et gravfelt på Fekjo vitner om hvor viktige disse utmarksressursene har vært, og at det gjorde det mulig for jernalderens gårdsfolk å slå seg ned i Ustedalen. Avkastningen fra jordbruket var nok sparsom, men varene fra utmarka må ha vært svært attraktive i mer sentrale jordbruksstrøk langt fra fjellet.

Figur 26: Funn av øks C23245 i langhaug nr 5 i en kvinnegrav fra vikingtid. © Kulturhistorisk museum, UiO.

3.1.4 Bakgrunn for verdivurdering

På lokalt, regionalt og nasjonalt nivå har gravfeltet svært høy verdi. Gravfeltet er det eneste i sitt slag i Hol kommune, og har derfor svært høy verdi i kommunen. I tillegg er det eneste bevarte feltet i Hallingdal og et av få fra vikingtid i Buskerud. Gravfeltet er et av svært få i landet som ligger så høyt.

Gravene i området har blitt anlagt i samspill med landskapet og er sterkt knyttet til dette. Fortsatt er området lite berørt av nyere aktivitet. Det relativt intakte landskapet levendegjør fortiden, og gjør kulturminnene enklere å forstå og sette i en historisk sammenheng. Sammen gir kulturminnene og landskapet kulturmiljøet svært høy verdi. Kulturminnene er representative for gravminner i jernalderen i kommunen. Sammen med landskapets og kulturminnenes estetiske kvaliteter får kulturmiljøet derfor en svært høy formidlings- og opplevelsesverdi.

Det går også en eldre ferdselsvei går gjennom dette området, noe som øker den historiske kildeverdien og knytter kulturmiljøet til ferdselen og handelen med fangstprodukter og jern over fjellet i forhistorisk tid. Dette er også med å knytte kulturmiljø 1, Fekjo til område 2 på en svært god måte. I dag er området hyppig brukt som rekreasjons- og friluftsområde. På grunn av dette kan kulturminnene lett formidles til en stor del av lokalbefolkningen og turister. Kommunene har også brukt skilt som formidler kulturminner langs turveien, Ustedalfjorden rundt. Det er tilrettelagt for besøkende med et skilt ved det største gravfeltet. Kulturmiljøet utgjør et godt «utstillingsvindu» for noen av de viktigste kulturminnene i Hol kommune. Tilstanden på kulturminnene er også god. Relasjonen mellom gravene og miljøet rundt er tydelig, og feltet kan oppleves i sitt opprinnelige landskap. De ligger også i nær tilknytning til andre kulturminner i området som jernvinner, kullgroper og en gammel ferdselsvei. Veien går gjennom feltet og forbinder dette mot fjellet og bygder i vest. Kulturmiljøet er vurdert til å ha svært høy opplevelses- og formidlingsverdi.

Figur 27: Funn på gården Flåten 69/2 av en øks ved et myrområde, et skjeformet bor og en jernspiss, C29631.

© Kulturhistorisk museum, UiO.

3.1.4 Kulturmiljøets avgrensing

Flere forhold har spilt inn på avgrensingen av kulturmiljøet. Det er lagt vekt på å bevare naturlige vegger i landskapet for å beskytte og styrke opplevelsen av kulturminnene og deres plassering i forhold til andre kulturminner i området. For det første var det viktig å inkludere alle gravene og gravfeltene i området innenfor kulturmiljøet. Det er også lagt vekt på å bevare sammenhengen mellom gravene og landskapet.

Det er viktig å beholde landskapselementer som rammer inn gravene og gir inntrykk av et så opprinnelig og uforstyrret landskap som mulig. Det er derfor inkludert noe av randvegetasjonen rundt, for å ramme inn kulturmiljøet, og forsøke å stenge ute eventuelle fremtidige inngrep utenfor miljøet. Dersom vegetasjonen fjernes, eller det bygges ut i dette området, vil opplevelsen av kulturmiljøet forringes. Det vil derfor være spesielt viktig å bevare vegetasjonen langs yttergrensene av kulturmiljøet.

Figur 28: Gravhaug ved det andre gravfeltet ID 19949 øst i kulturmiljøet, sett mot nordøst.

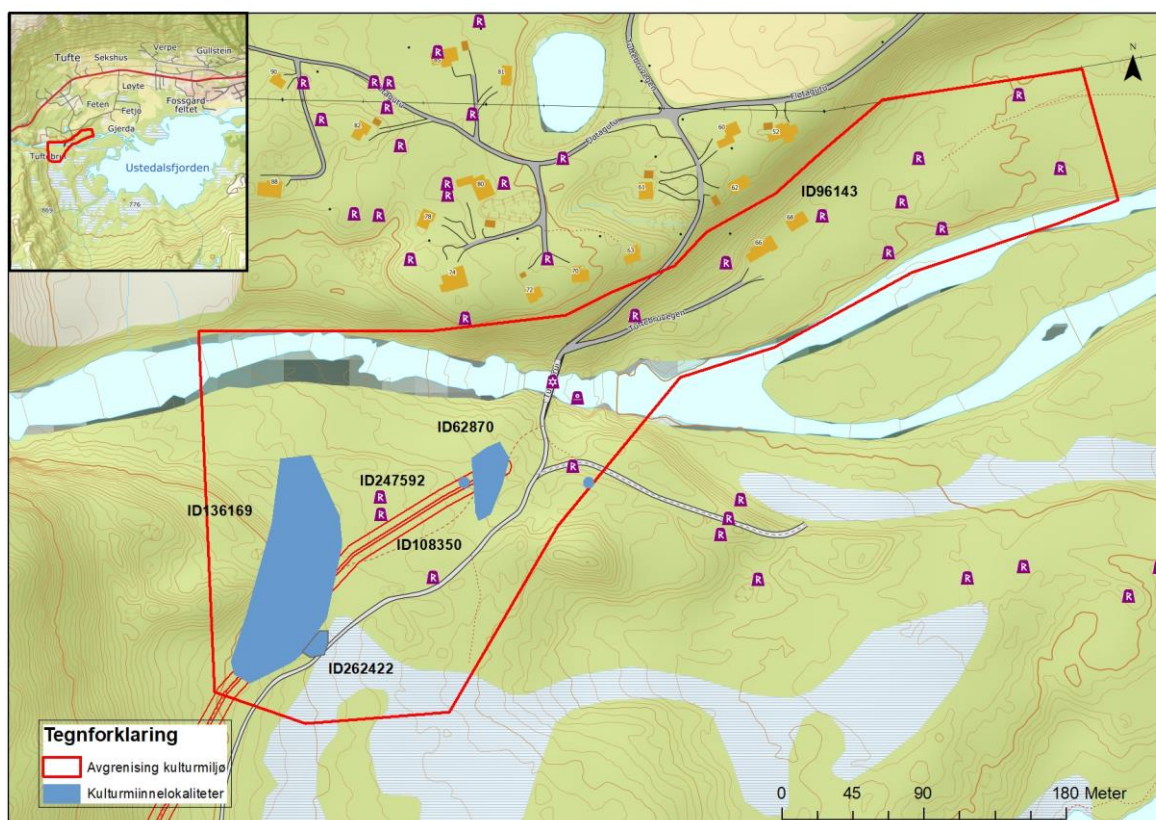
3.2. Kulturmiljø 2: Tuftebrua

Figur 29: Ved Ustedalselva og Tuftebrua finnes et stort antall kulturminner knyttet til fangst, kullfremstilling og jernutvinning.

Verneverdi: Høy

I området rundt Tuftebrua ved Ustedalselva finnes det et stort antall kulturminner knyttet til fangst, kullproduksjon og jernfremstilling fra jernalder og middelalder. En gammel ferdselsvei går også gjennom området. Kulturmiljøet har høy verneverdi. Området har også høy miljøverdi på grunn av den godt bevarte sammenhengen kulturminnene seg imellom, kulturminnenes relasjon til landskapet og kulturmiljøets opplevelsesverdi. Kulturmiljøet ligger i et turområde ved Ustedalsfjorden som er godt tilrettelagt og brukt av turister og lokale i området.

Figur 30: Kartet viser kulturmiljø 2 avgrensning og beliggenhet. Numrene på kartet refererer til lokalitetenes ID-nummer i Askeladden (her er bare de største lokalitetene angitt). Kartgrunnlag fra www.kartverket.no

3.2.1 Landskap og orientering

Kulturmiljøet ligger i skogsområdet rundt Ustedalselva og omfatter områdene sørvest og nordøst for Tuftebrua som er en del av kulturmiljøet. Landskapet består av skogsterreng, myr og elva.

Kulturminner av ulike typer ligger spredt rundt i hele området. I den sørlige delen av kulturmiljøet ved elva ligger en større konsentrasjon av fangstgroper, men en stor mengde kullgroper og jernvinneanlegg ligger spredt på begge sider av elva. I nordøst ligger flere fangstgroper på flaten ved elva. Her finnes også flere kullgroper. Kulturmiljøet ligger like sørvest for kulturmiljø 1: Gravfeltene på Fekjo.

3.2.2 Kulturminnene

Det er i dag kjent flere jernvinneanlegg, fangstgroper og kullfremstillingsanlegg innenfor kulturmiljøet. Av alle lokalitetene er ID 96143 den største. Her er det registrert til sammen 26 enkeltminner hvorav 17 kullgroper, 6 fangstgroper og 3 slagghauger. Enkelte av kullgropene kan være fangstgroper, som sekundært er tatt i bruk som kullgroper. En annen stor lokalitet er ID 136169 sør for Tuftebrua og Ustedalselva, i sørlig del av kulturmiljøet, med 7 fangstgroper. De gjenstående lokalitetene består gjerne av 1-2 kulturminner hvorav 3 jernvinneanlegg. Flere av de registrerte fangstgropene inneholder kull som tyder på gjenbruk som kullgroper. En gammel

ferdselsvei gjennom området, ID 108350. Lia ned til Geilo, kalles Nordmannssleine, og her passerer veien fangstgroper, kullgroper og jernvinner før den kommer til Tuftebrua, og går videre opp mot og gjennom gravfeltet på Fekjo.

Kullgropene i området har som regel oval eller rund form, og måler gjerne 1,5-4 m i (indre) diameter og 0,3-0,6 m i dybde. Enkelte av gropene har tydelig markerte valler. Ved en utgravning i ble en kullgrop undersøkt og datert. ¹⁴C-Prøvene viste at det var framstilt kull her i middelalder (Larsen 2018). På skogflaten like sør for Ustedelaselva ligger det et jernvinneanlegg og flere kullgroper, ID 62870. Her ligger en slagghaug og en mulig blestergrop i utkanten av en flate.

Fangstgropene er vanligvis runde eller ovale. De måler ca. 5 -6 m i ytre diameter og er oftest mellom 1 – 1,5 m dype. De skiller seg fra kullgroper ved at de ofte har spiss eller rektangulær bunnform. Fangstgropene på sletta nordøst for Tuftebrua og elva kan tilhørt samme fangstsystem, og vært plassert etter hverandre i en vest-østgående rekke langs skogsflaten ved elva. En av gropene inneholder ikke kull. I de øvrige ble det påvist kull i bunn ved kontrollregistrering. Dette kan tyde på at flere av fangstgropene i området har vært gjenbrukt som kullgroper senere etter av fangstgropene har gått ut av bruk. I tilfelle vil dette bety at fangstgropene er en del eldre enn kullgropene.

Figur 31: Jernvinneanlegg ID62870 og kullgrop ved sti og leirbål på sørsiden av Tuftebrua.

Figur 32: Fangstgrop ID96143 på skogsflaten på nordsiden av Ustedalsevla, disse er tydelig markert i terrenget.

Det ligger også et fangstanlegg med 7 fangstgropene på sørvestsiden av Tuftebrua ca 160 m fra elva, ID 136139. Anlegget strekker seg fra utkanten av myra i sørvest og mot elva i nordøst. Gropene er bygget i jord og stein. De er fra 3-4 m i diameter og fra 1-1,5 m dype. Det er ca. 30-40 m i mellom de enkelte gropene. De ligger morenejord i bjørkeskog i området med flere kullgropene. Det ble også tydelig ved kontrollregistrering at flere av fangstgropene antagelig er gjenbrukt som kullgropene. Det ble registrert et nytt jernvinneanlegg rett ved den ene gropa som lå i sør mot myra. Dette viser at området har vært brukt i en lang periode i jernalder-middelalder til både fangst og jernproduksjon.

3.2.3 Kulturhistorisk bakgrunn

Kulturminnene innenfor kulturmiljøet stammer i hovedsak fra jernalder og middelalder. Med utgangspunkt i datering fra utgravningen av kullgropene i området kan man anta at flere av kullgropene er fra samme periode. Det er også undersøkt jernvinneanlegg i området. Disse har dateringer til middelalder og viser at det har vært jernproduksjon i området i denne perioden.

Fangstgropene er gjerne plassert ved gamle trekkveier for elg eller rein. Disse gropene ligger i trekkområdet for rein med nærhet til fjellet. Siden det senere er brent kull i noen av disse, er det rimelig å anta at fangstanleggene er eldre.

Kullgropene er gravde gropene i terrenget der trevirke ble ufullstendig brent og dermed omgjort til trekull. Trekullet kunne brukes til smiing, men i hovedsak kan det sannsynligvis knyttes til jernfremstilling slik som de mange jernvinnene i området tyder på ettersom det også er registrert mange jernvinneanlegg i området.

Enkelte av jernvinneanleggene som er registrert innenfor kulturmiljøet er arkeologisk undersøkt. Slagget fra anleggene viser at de har vært i bruk etter år 700 e. Kr., trolig i vikingtid eller middelalder. Da slike anlegg ofte ikke er mulige å se i terrenget og gjerne oppdages ved tilfeldigheter er det sannsynlig at det ennå finnes en del uoppdagete jernvinneanlegg i området. Det ble da også ved kontrollregistrering funnet tre nye jernvinneanlegg i området, blant annet en blestertuft sør for Tuftebrua.

Figur 33: Jernvinneanlegg er som regel ikke synlig på overflaten. Her ligger jernvinneanlegg med blestertuft ID247592 midt i bildet. Slagghaugen ble påvist rett utenfor tufta.

I nærområdet rundt Tuftebrua og Fekjo er det undersøkt flere kullgroper og noen jernvinner (Larsen 2009). Dateringer viser størst aktivitet i høymiddelalder. En undersøkelse av to jernvinner og en kullgrop av lokalitet ID 39051 ved grustaket nord for Tuftebrua 1995 ga datering til seinmiddelalder, 1440-1490 e. Kr. En annen utgravning av to kullgroper i 1999 (ID 135998 og 135997) like nord for Tuftebrua ga datering til høymiddelalder, 1245–1290 og 1285–1395 e.Kr.

En utgravning av et jernvinneanlegg og kullgrop sør for gravfeltet på Fekjo fikk merovingertid og vikingtidsdatering, ID 55116. Kullgropa er datert til 890-1010 og ovnen til merovingertid, 610-685 og 545-620 e.kr. Et annet jernvinneanlegg i nærheten fikk datering til vikingtid 890-1010 e.kr, ID 136949. Jernvinna har derfor en historie som strekker seg over en lang periode og langt tilbake i tid i dette området. Det det har vært produsert jern i Ustedalen så tidlig som i merovingertid, og kanskje så langt tilbake i tid som romertid (Larsen 2009:145-146).

3.2.4 Bakgrunn for verdivurdering

Kulturmiljøet har høy verdi som en god representant for områder i Hol med omfattende spor etter fortidens jernutvinning og fangst. Kulturmiljøet har derfor en høy historisk kildeverdi.

Kulturmiljøets høye verdi knytter seg også til den tydelige relasjonen mellom landskapet og kulturminnene, som er viktig å ta vare på. Kullgroper er gjerne plassert under tregrensen, i skogen der tilgangen på trevirke har vært god. De har samtidig ligget nær røsteplassene og jernvinnene, der kullet skulle brukes. Jernvinnene ligger i nær tilknytning til områder med god tilgang på jernmalm og de er derfor ofte plassert på toppen av morenerygger, på flater og langs bekk og elv, som er lette å grave i. Nærheten til myrene i området er her tydelig, de mange kullgropene og jernvinnene i området ligger i utkanten av myrer.

Fangstgropene er plassert på strategiske plasser i terrenget i forhold til trekkveier og bevegelsesmønstre. Fangstgropene kan sees i sammenheng med trekkområdet for rein med nærhet til fjellet. I tilfeller der gropene danner rekker, vil begynnelsen eller slutten på fangstanlegget ofte være en elv, fjellskrenter eller andre terrengformasjoner slik som her ved Usteåne. Det går også en eldre ferdselsvei går også gjennom dette området, noe som øker den historiske kildeverdien og knytter kulturmiljøet til ferdselen og handelen med fangstprodukter og jern over fjellet i forhistorisk tid. Dette er også med å knytte kulturmiljø 1, Fekjo til område 2 på en svært god måte.

I dag er området hyppig brukt som rekreasjons- og friluftsområde. På grunn av dette kan kulturminnene lett formidles til en stor del av lokalbefolkningen og turister. Kommunene har også brukt skilt som formidler kulturminner langs turveien, Ustedalfjorden rundt. Kulturmiljøet utgjør et godt «utstillingsvindu» for noen av de mest typiske utmarksminnene i Hol kommune. Tilstanden på kulturminnene er også god. Det er eksempler på bruk av leirbål og leirplass innenfor sikringssonen på kulturminnene i området på begge sider av elva hvor kulturminnene ligger. Dette viser at kulturminne er sårbare. Å bevare kulturminnene i sitt naturlige miljø med en god formidling kan øke folks bevissthet til verdien og føre til færre skader på kulturminnene. Å bevare større områder, slik som det er tenkt her, medfører også at sårbare kulturminner blir utsatt for mindre direkte inngrep.

3.2.5 Kulturmiljøets avgrensing

Kulturmiljøets areal er relativt stort. Bakgrunnen for dette er at kulturminnene innenfor kulturmiljøet ligger spredt over et større område på begge sider av Ustedalselva og Tuftebrua. Det er lagt vekt på å bevare naturlige vegger i landskapet for å beskytte og styrke opplevelsen av kulturminnene og deres plassering i forhold til andre kulturminner i området.

Det store antallet kulturminner og tettheten av ulike kulturminner i området sannsynliggjør at det totale antallet kulturminner i området er svært høyt. Området har naturlig avgrensing mot elva og myrområdet i sørøst. Kulturmiljøet strekker seg over et større område der det er kjente arkeologiske kulturminner. En ivaretagelse av hele landskapet vil være viktig for å bevare og styrke kulturmiljøets høye opplevelsesverdi.

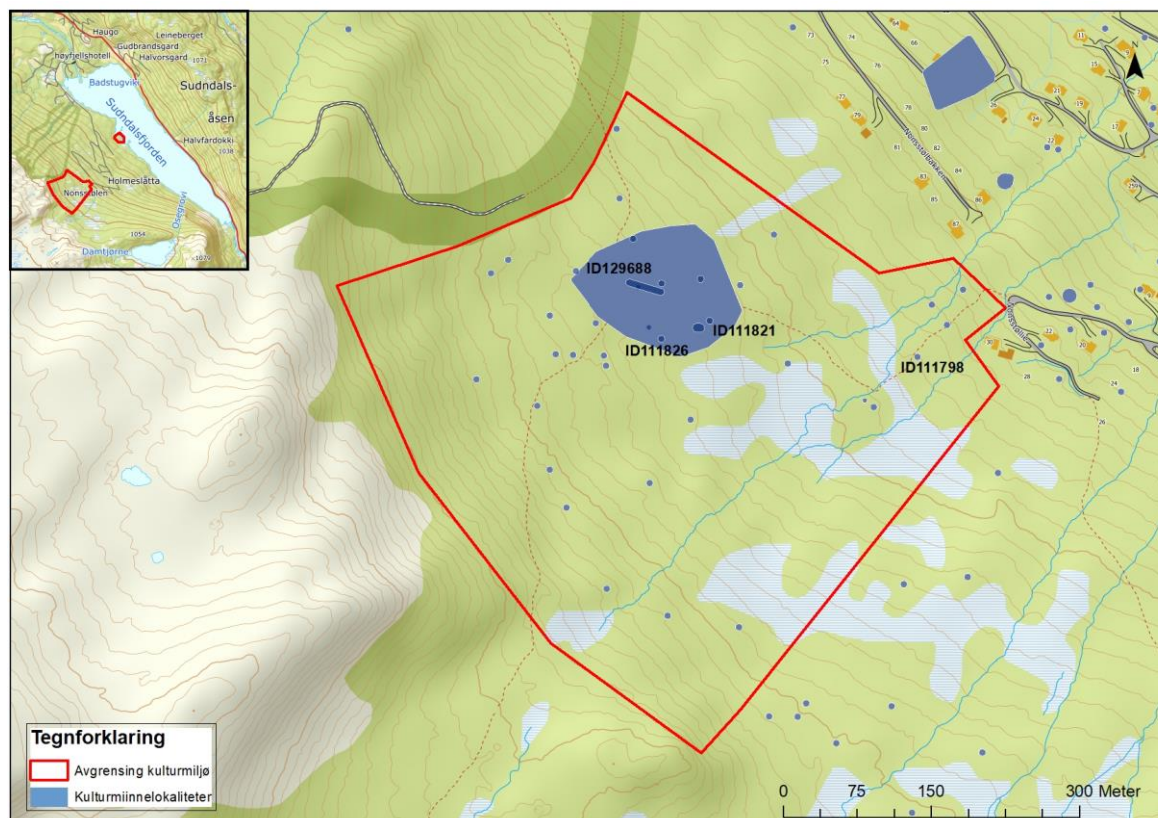
3.3 Kulturmiljø 3: Sudndalen

Figur 34: på vestsiden av Sudndalsfjorden og i lia opp mot Nonsstølen finnes et stort antall kulturminner knyttet til jernutvinning og kullproduksjon.

Verneverdi: Svært høy

I Sudndalen, på vestsiden Sudndalsfjorden, ligger et stort antall kullgroper og jernvinner i lia rundt den gamle stølen Nonsstølen. Kulturminnene er fra jernalder og middelalder, og er viktige vitnesbyrd om områdets utstrakte jernproduksjon. Området er også eksempel på et av to bevarte Evenstadanlegg i Buskerud, hvorav begge er fra Hol. Kulturmiljøet har svært høy verdi på grunn av kulturminnenes beliggenhet nær stølsområdene, opplevelsesverdi og kulturminnenes sterke tilknytning til landskapet de ligger i.

Figur 35: Beliggenhet og avgrensning av kulturmiljø 3: Sudndalen, Nonsstølen. Kartgrunnlag fra www.kartverket.no

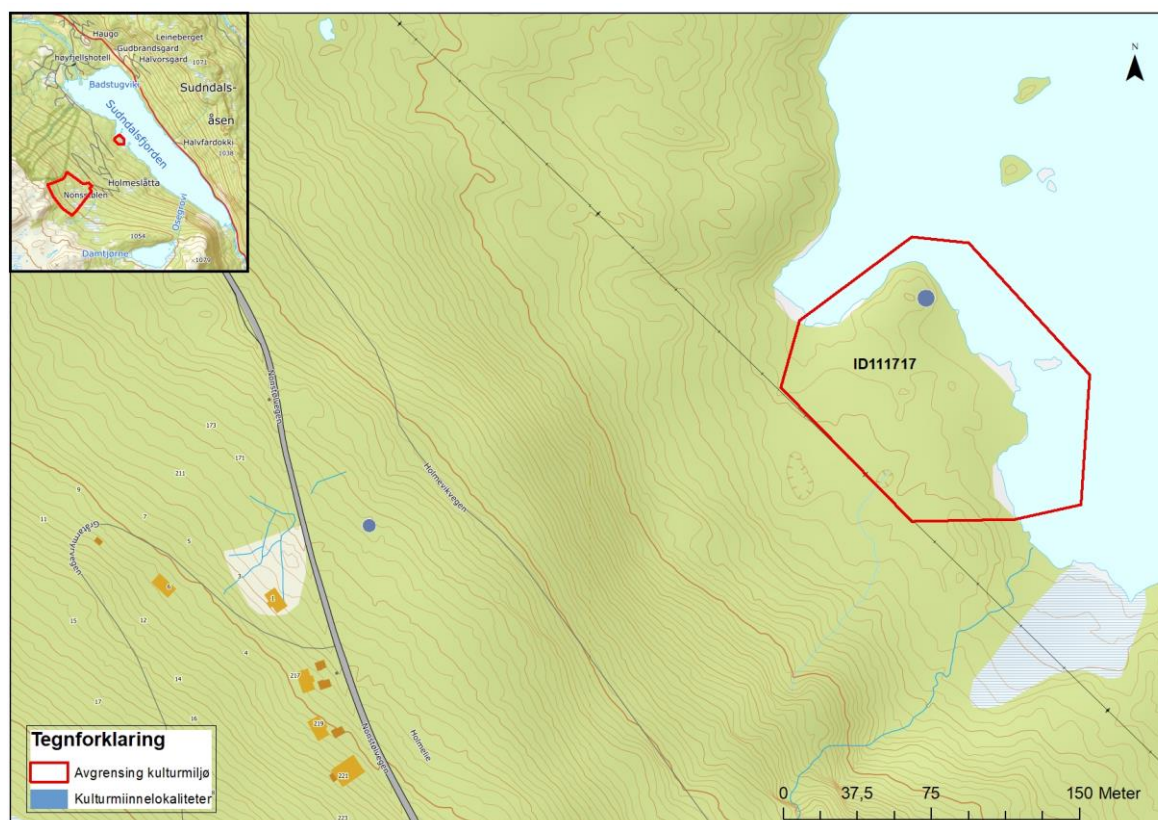
3.3.1 Landskap og orientering

Kulturmiljøet ligger i Sudndalen, i lia på vestsiden av Sudndalsfjorden. Området ligger delvis i bratt til slak helling ned fra Nonstølnattane (1160 m o.h.) og Varhovda (1240 m o.h.) mot nord, til Sudndalsfjorden 733 m o.h i sør.

De fleste av kulturminnene her omfatter kullgroper, men det ligger også flere jernvinneanlegg og en blestertuft i området. Kulturminnene ligger alle i skogsterreng og ved stølene i området. Det består av blokkrik terreng med myrdrag med tørre holmer og rygger. Vegetasjonen består dels av furuskog og dels bjørkeskog.

3.3.2 Kulturminnene

Det er et stort antall kullgroper og jernvinneanlegg rundt Sudndalsfjorden. Disse knytter seg til jernutvinning i yngre jernalder og middelalder. Det ligger kullgroper spredt i området og flere jernvinneanlegg innenfor kulturmiljøet. De fleste er forholdsvis godt bevart, og mange av kullgropene og 7 av jernvinnene er undersøkt arkeologisk. Området ble først registrert av fylkeskommunen i 2007 (Tveiten 2007), og det ble da påvist 90 kullgroper, sju jernvinneanlegg og åtte tufter. I tillegg finnes det tufter av uviss alder eller fra nyere tid tilknyttet stølsområdene Holmeslåtta og Nonstølen.

Figur 36: Beliggenhet og avgrensning av kulturmiljø 3: Sudndalen. Holmevika. Kartgrunnlag fra www.kartverket.no

Midt i området ligger Nonstølen, som nå er nedlagt. Den ligger sentralt i Sudndalslia like under 1000 moh. Her finnes ennå rester av tre stølsbygninger, samt steingjerder rundt den delvis gjengrodd stølsvoller. Fire jernvinneanlegg er påvist innenfor stølsvollen, og blant disse en stor blestertuft fra middelalder, (ID 111819).

Figur 37:
Jernvinneanlegg
med blestertuft ID
111819 på
Nonstølen.

Mot øst ligger Holmeslåtta, der det også er rester av stølshus og gjengrodde stølsvoller. De fire jernvinnene på Nonstølen, ID111819, 111821, 111826 og ID129688 og de tre jernvinnene i nedre Sudndalslia, ID 111792, 111814 og 111809 er undersøkt av arkeolog Ole Tveiten i forbindelse med hans doktoravhandling (Tveiten 2012). Jernvinneanleggene er i all hovedsak fra tidlig middelalder og høymiddelalder. Kullgropene dateres også til disse periodene. Blestertufta er datert til 1300-1395 e.Kr. En jernvinneovn av Evenstad type ID111792 ligger nede ved fjorden. Denne er datert til perioden 1300-1400-tallet.

Figur 38: Evenstadovnen ID111711 ved Holmevika. Denne er fra seinmiddelalder, datert til 1310-1430 e.Kr.

3.3.3 Kulturhistorisk bakgrunn

Flere jernvinner og kullgroper i området er undersøkt (Johansson 2012, Tveiten 2012). Dateringer viser både yngre jernalder og middelalder. Hovedvekten ligger i middelalder i tidsrommet 1040 til 1290 e.Kr. Det overensstemmer med jernvinneanlegg og en blestertuft som er utgravd i området. Disse er datert til middelalder, jernvinneovnen til 1040 til 1285 og en blestertuft til 1300-1395 e.Kr.

De arkeologiske undersøkelsene ved Nonstølen viser at jernvinnene her er fra 1000- og første halvdel av 1100-tallet og slutten av 1200-tallet (Tveiten 2012). Kullgropene er alle datert til middelalder og før 1300-tallet. Noen av hustuftene på stølen er også undersøkt. En av tuftene er fra høymiddelalder og er datert til slutten av 1100- og tidlig 1200-tallet. De øvrige knytter seg til stølring i nyere tid. Pollenundersøkelser fra stølsvollen har vist til bruk av området tilbake til eldre

jernalder til beite og slått. Den intensive bruken kommer først på starten av 1000-tallet og kan knytte seg til jernproduksjon i område i tidlig middelalder og høymiddelalder.

Det ligger tre jernvinneanlegg i nedre Sudndalsia, ID 111792, 111814 og 111809. Disse er og undersøkt og datert av Ole Tveiten og viser å ha vært samtidig med jernvinnene ved Nonsstølen fra 1000 – til 1150. Et av anleggene er også fra midten av 1200- tallet til ut på 1400-tallet, og det ligger en hustuft ved denne som er samtidig. Det er antatt at Nonstølen har vært en sentralplass for jernframstilling i Sudndalslia på 1000 - 1200- tallet. Området omkring har vært knyttet opp til produksjonen ved kullbrenning, malmuttak og røsting av malm. Produksjonen har vært stor og må ha krevd betydelig kompetanse og ressurser, noe som en lokal elite fra Hovet kan ha hatt (Tveiten 2012). Sudndalen er nevnt i skriftlige kilder tilbake til middelalderen, og er i 1477 skrevet "Sunnædalen" (Reinton 1954:97, 121). Deler av gårdene er omtalt i lister over landskyld fra 1529, 1560, 1577 og 1578, og i jordeboka fra 1580 er det 10 skattepliktige gårder i Sudndalen og Hovet. I 1588 er det nevnt 19 skattepliktige gårder i det same området (Reinton 1954:124, Reinton og Reinton 1975:397). Flere av gårdene kan gå tilbake til jernalder og middelalder og slik sett ha organisert produksjon av jern i området. Jernet har ved siden av fangstprodukter vært den viktigste handelsvaren over fjellet mot bygdene i vest.

Ved stranden ned mot Sudndalsfjorden, er det registrert en jernvinneovn av Evenstad type ID 111792. Dette har vært den eneste kjente ovnen av denne typen i Buskerud. Anlegget er datert til 1310-1430 e.Kr. (Espelund 2005, Larsen 2009). Lokaliteten består av en godt bevart evenstadovn, ett slaggutkast og to strukturer. Ovnen har en indre diameter på ca. 60 cm, og er bevart i opp mot 70 cm høyde. Denne typen jernvinneanlegg er vanlige i Østerdalen og ble tatt i bruk på 1400-tallet og var i bruk til utpå 1800-tallet. Ovnen var oppmurt i stein og gravd ned i bakken. Slagget fra disse anleggene synes som store blokker av porøst slagget av typen som er særmerket for evenstadanlegg. Ovnen er noe sammenrast, trolig på grunn av at den ytre treveggen har råtnet vekk.

3.3.4 Bakgrunn for verdivurdering

Kulturmiljøet er vurdert til å ha svært høy verdi, da det er et av områdene i Hol hvor utmarksbruk og jernproduksjon ved stølene har lang tradisjon. Vi ser sporene av beiting og slått tilbake til eldre jernalder og jernproduksjon fra slutten av yngre jernalder og gjennom hele middelalderen. Undersøkelsene og studiene som er gjort i området viser at Nonstølen har vært en sentralplass for jernframstilling i Sudndalslia på 1000 - 1200- tallet. Produksjonen har vært stor og krevd betydelig kompetanse og ressurser. Denne knyttes opp til en lokal elite fra Hovet som kan ha styrt eller kontrollert denne produksjonen.

Området har også fram til nylig vært det eneste kjente eksempelet i Buskerud med et bevart Evenstadanlegg. En ny Evenstadovn er nylig oppdaget og gravd ut ved middelaldertufta på Øsmundset ved Strandavatn og datert til 1400-tallet (Skoglund 2019). Således viser det at området også høyere opp i dalen fra Sudndalen også har kjent til denne teknologien. Utbredelsen av slike ovner er i Østerdalen, Gudbrandsdalen, Voss og Oppdal, noe som viser at de som drev ovnen i Sudndalen hadde kjennskap til og kontakt med andre jernproduserende miljø i seinmiddelalder (Tveiten 2012). Dette gjør at ovnen i Sudndalen er sjelden og representerer et unikt eksempel på denne typen jernvinneanlegg i fylket og Hol.

3.3.5 Kulturmiljøets avgrensing

Ved avgrensingen av kulturmiljøet er det lagt vekt på å bevare sammenhengen mellom jernvinnene, kullgropene og deres tilknytning til stølsmiljøet ved Nonsstølan og nedre del av Sudndalslia. Kulturmiljøets areal er relativt stort. Bakgrunnen for dette er at kulturminnene innenfor kulturmiljøet ligger spredt over et større område i Sudndalslia.

Området har naturlig avgrensing mot Sudndalsfjorden i vest og stølsområdet i sørøst. Kulturmiljøet strekker seg over et område der det ligger svært mange jernvinneanlegg og kullgroper bevart. Kulturmiljøet er en del av et større landskap og ivaretagelse vil være viktig for å bevare og styrke kulturmiljøets høye opplevelsesverdi.

Figur 39: Utgravning av en jernvinneanlegg ID 111722 i 2007 av KHM i Sudndalslia sør for kulturmiljø 3. Jernvinneanlegget ligger i lia nord for Sudndalsfjorden er datert vikingtid og tidlig middelalder. © Kulturhistorisk museum, UiO.

3.4 Kulturmiljø 4: Øsmundset og Langegard

Figur 40: Strandavatn med Øsmundset og tuft ID 87719 i reguleringssonen.

Verdivurdering: Høy

På nordsiden av Strandavatn ligger middelaldertuftene Øsmundset og Langegard. Disse ligger i strandsonen med utsikt mot Strandavatn. Kulturmiljøet har høy verdi da det omfatter noen av svært få bevarte langtufter som er kjent fra middelalderen. Kulturmiljøet ligger i et landskap med nærhet til høyfjellet. Tuftene er berørt av oppdemmingen av Strandavatn og er således forstyrret av moderne aktivitet. Tuftene er karakteristisk plassert i terrenget, med det bratte fjellet i nord og utsikt mot Strandavatn i sør.

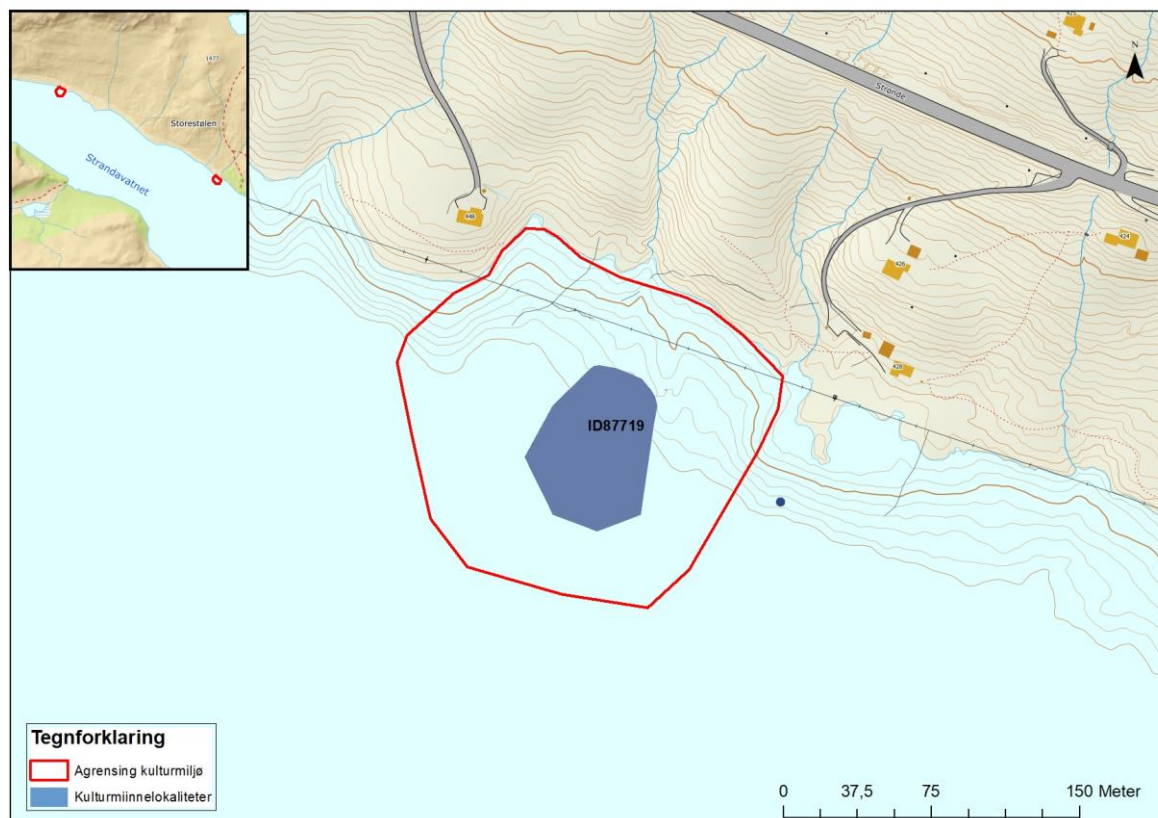

Figur 41: Kulturmiljø 4; Langegard, avgrensing og beliggenhet. Numrene på kartet refererer til lokalitetenes ID-nummer i Askeladden. Kartgrunnlag fra www.kartverket.no.

3.4.1 Landskap og orientering

Kulturmiljøet ligger på nordsiden av Strandavatn. Området ligger i et fjellområde, hvor Øsmundset ligger lengst nord. Terrenget kan karakteriseres som et fjellandskap med lav vegetasjon, myr, bekker, berg og stein i dagen og åpne flater. På Øsmundset ligger det to intakte tufter nedenfor stølen ID 87719. Tufta på Langegard, ID 40230 ligger 3,5 km lenger mot sørøst. Tuftene ligger i reguleringssonen til Strandavatnet og synes derfor i terrenget når vannstanden er lav. Vannet er regulert opp om lag 28 meter på det meste. Neddemningen av vannet skjedde i 1943, 1955 og 1957.

Tuftene ligger i strandsonen på 978 moh ved Øsmundset og ca 950 moh ved Langegard. Terrenget heller svakt mot sør ned mot Strandavatn, og tuftene ligger på nordsiden av vannet. Terrenget mot nord blir stadig brattere. Opprinnelig har vegetasjonen i området som tuftene ligget vært åpen fjellvegetasjon med gress og lyng. Fra middelalder tuftene har det vært godt utsyn utover mot fjellene med Hallingskarvet i vest.

Figur 42: Kulturmiljø 4; Langegard, avgrensing og beliggenhet. Numrene på kartet refererer til lokalitetenes ID-nummer i Askeladden. Kartgrunnlag fra www.kartverket.no.

3.4.2 Kulturminnene

Kulturmiljøet omfatter to lokaliteter, begge med hustufter fra middelalderen. Begge tuftene ble registrert under Hallingdalsprosjektet i 1987, og tufta (ID87719) på Øsmundset ble den gang datert til 970 +/- 100 e.Kr. Tuftene har senere ved flere anledninger blitt undersøkt og dokumentert, blant annet av Lars Groseth i fylkeskommunen i 2003 (Groseth 2004). Senere i 2016 gjennomførte KHM en mindre utgravning (Kile-Vesvik 2017). I 2018 ble tuftene ved Øsmundset fullstendig utgravd av KHM (Skogstrand 2019). Dette ble gjort for å sikre det gjenværende materialet ettersom stadig mer av tufta og gjenstandene vaskes bort av skiftende reguleringsnivå i Strandavatn. Det har over en lang perioden blitt levert inn funn fra området ved tuftene og det har vært knyttet usikkerhet til bevaringsforholdene.

Langtufta på Øsmundset måler ca 30 m og veggene består av stein mellom 20 - 50 cm i diameter med en bredde på omkring 1,2 m. Tufta har flere innganger sentralt på sør-siden. Tufta har hatt flere rom og det ble ved utgravningen sommeren 2018 påvist en jernvinneovn i østenden av tufta ut mot bekken. Denne har fra før blitt datert ved prøvestikk på stedet til 1400-tallet. Ovnene har i denne delen av tufta kommet til senere enn selve langtufta med boligdel. Ovnene har datering til 1400-tallet og er den yngste fasen av tufta. Slagget og ovnen er av Evenstadtype, og er dermed den andre Evenstadovnen ved siden av den ved Holmevika i Sudndalen som er funnet i Buskerud og i Hol (Skogstrand 2019).

Ved utgravningen ble det også påvist en rundtuft like nord for langtufte. Det er fra Hallingdalsprosjektet kjent en rundtuft like øst Øsmundset som er datert til sen vikingtid - middelalder 984-1181 e. Kr. Rundtufta ved langtufte ble også undersøkt. Her lå det et sentralt ildsted i sentrum som ble datert til tidlig middelalder (Skogstrand 2019). Ut fra dateringer fra begge tuftene er det konkludert med at rundtufta er eldre enn langtufte på Øsmundset.

Figur 43: Tufta på Langegard ID 40230 ligger her delvis under vann, sett mot sørøst.

Tufta på Langegard ligger en del nærmere vannet enn Øsmundset. Lengden er ca 19 m og bredden 7 m. Veggene i tufta er ca 1,2 m og er oppbygd av steiner med en størrelse på 20 - 50 cm. Sentralt langs tuftens sørside ligger inngangen. Det er en skillevegg som deler tufta i to rom. I det vestre rommet er gulvet belagt med flate heller, noe som kan tyde på at den har huset dyr her. Tufta har en grunnflate på 85 kvadratmeter. Inne i tufta er det funnet blant annet baksteheller, vevtyngder, slagg, bryne, kniver og vektlodd. To dateringer finnes fra tufta, i et ildsted i tufta er det datert kull til 1210-1300 e.Kr. Det foreligger en datering til tidlig middelalder, 1010-1170 e. Kr. Utenfor tuftas nordre vegg ligger ett område med mye slagg som tyder på at det er framstilt jern like ved. Kanskje kan jernvinneaktiviteten knyttes direkte til gårdsaktiviteten på Langegard.

3.4.3 Kulturhistorisk bakgrunn

Det er registrert flere kulturminner rundt Strandavatn. På sørsiden ved Tuftestølen ligger det en blestertuft ID 40242, jernvinneanlegg og kullgroper. Også omkring Langegard er det et relativt stort antall kulturminner av typen kullgroper. Langs sørsiden av Strandavatnet ligger også svært mange kullgroper, jernvinneanlegg og enkelte fangstanlegg.

Det er først og fremst middelalder dateringer som dominerer, men også en del vikingtids funn og dateringer til vikingtid har framkommet ved utgravningen av tuftene. Det er også funnet en pilspiss fra vikingtid i strandkanten, ca 2 km nord for Øsmundset, ID 136058. Dette funnet ble

gjort på stranden i området og er et løsfunn, C35940. Det er kjent flere fangstgraver i fjellet nord for Strandavatn slik som eksempel ved Tyrvestjernet, ID 10883. Denne fangstgraven ligger ca 2 km nord for funnstedet til den nevnte pilspissen ca 1450 moh, og er oppmurt med stein og ledegjerder. Dette viser at det i området omkring Strandavatnet har vært en relativt stor aktivitet knyttet til fangst. Kanskje har jaktvåpnene som pilspissen vært produsert lokalt like ved? Fangstanleggene rundt Strandavatn og i nærheten er i antall beskjedent, men disse kan ha vært en del av ressursgrunnlaget til gårder fra de nærliggende bygdene som Hovet og Sudndalen (Tveiten 2012).

Figur 44: Langtufta på Øsmundset som ble utgravd sommeren 2018 av KHM.

3.4.4 Bakgrunn for verdivurdering

Kulturmiljøet er vurdert til å høy verneverdi fordi tuftene er sjeldne og ligger bevart synlig i åpent landskap ved vannet. De representerer bosetning i et marginalområde som ligger langt fra bygdene med fast gårdsbosetning, og dateres tilbake til slutten av yngre jernalder og frem til seinmiddelalder. Den sterke relasjonen mellom kulturminnene og landskapet gir området høy verdi. Utgraving av tufta på Øsmundset har gitt dateringer til flere perioder helt tilbake til vikingtid og utover middelalderen med størst aktivitet i høymiddelalder og med kontinuerlig bruk opp i seinmiddelalder ut på 1400-tallet. Også undersøkelser av Langegard har gitt dateringer tilbake til tidlig middelalder og opp til 1300-tallet. Dette viser at bosetningen i området ved Strandavatn har vart over flere hundre år, med tradisjoner tilbake til vikingtid. Bevarte ødegårdsanlegg i et høytliggende område som dette er sjeldent både regionalt og nasjonalt.

3.4.5 Kulturmiljøets avgrensing

Ved avgrensingen av kulturmiljøet er det lagt vekt på å bevare tuftene i sitt miljø med deres nære tilknytning til Strandavatn og fjellandskapet rundt. Tuftene ligger et godt stykke fra hverandre, men kulturminnene er unike og viser den lange tradisjonen til bosetningen i området med røtter tilbake til slutten av vikingtid og gjennom hele middelalderen. Grensen på kulturmiljøet er lagt ned til vannet i sør og et godt stykke i utkanten av flatene hvor tuftene ligger. I nord går grensen opp til kanten til høyeste regulerte vannstand.

Figur 45: Langtufta på Langegard sett mot vest. © Kulturhistorisk museum, UiO.

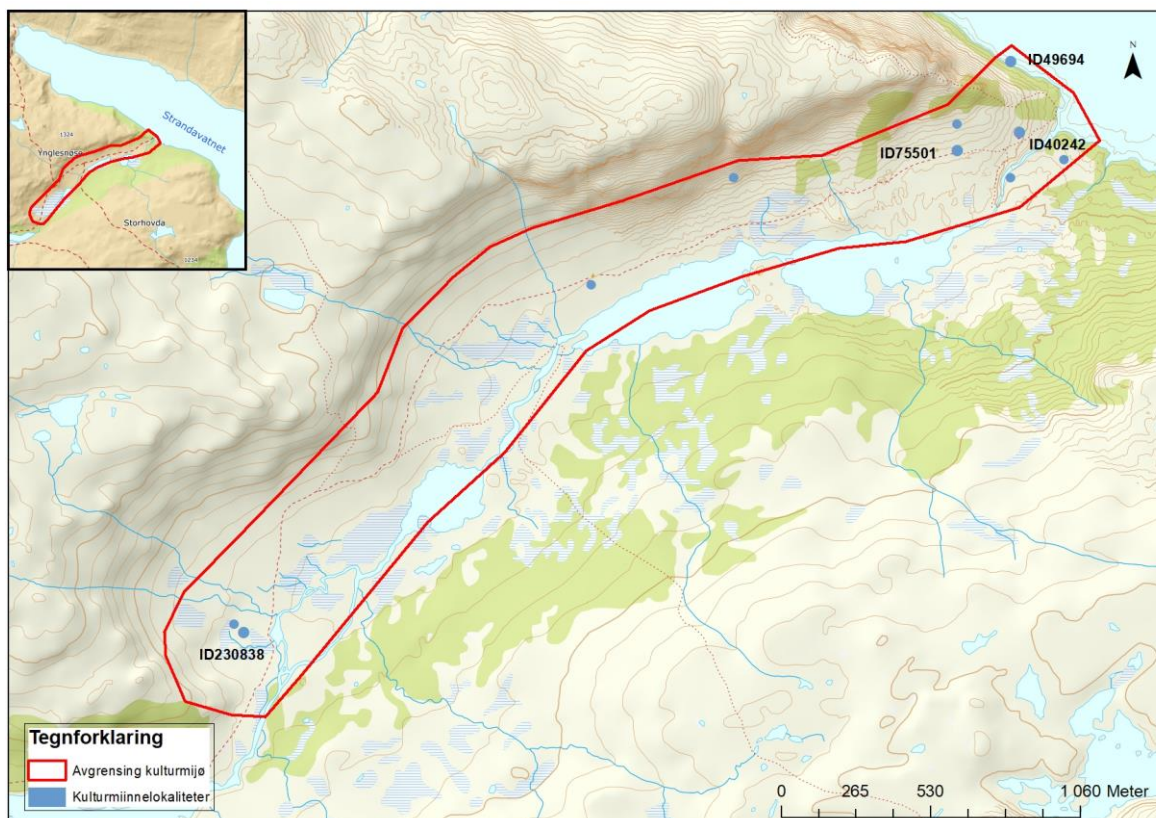
3.5 Kulturmiljø 5: Ynglesdalen

Figur 46: Graven ID230838 ved Stølebotn i Ynglesdalen. Denne ble arkeologisk undersøkt høsten 2018 av KHM.

Verdivurdering: Svært høy

I Ynglesdalen ligger en grav fra eldre jernalder (ID 230838). Graven er sjelden og er en av de eldste vi kjenner fra Hol. Den er også vært rikt utstyrt, og mannen som er gravlagt her hatt en høy posisjon i samfunnet. Kulturmiljøet er unikt og ligger i et område nært opp til Hallingskarvet. I tillegg til graven finnes jernvinneanlegg, blestertuft og kullgroper datert til middelalder. Stølsvollene i området ligger bevart i dalen og viser tidsdybden og betydningen av området som er viktig å ta vare på. Kulturmiljøet har også svært høy verdi på grunn av kulturminnenes formidlingsverdi og sterke tilknytning til landskapet de ligger i.

Figur 47: Kulturmiljø 5; avgrensning og beliggenhet. Numrene på kartet refererer til lokalitetenes ID-nummer i Askeladden. Kartgrunnlag fra www.kartverket.no.

3.5.1 Landskap og orientering

Kulturmiljøet ligger i Ynglesdalen sørvest for Strandavatn. Området ligger i en frodig, gresskledd dal på 1000-1050 m høyde. Det består av en rekke vann i øst-vestlig retning, med Tuftetjødne i øst og Stølebottjødne i vest. Vassdragene med bekker og vann er omkranset av myrer, men i liene på nordsiden ligger støler og stølsvoller som Stølebotn, Mestølen og Tuftestølen. Her ligger gamle tufter, rydningsrøyser og steingjerder bevart.

3.5.2 Kulturminnene

Innenfor området er det påvist en grav ved Stølebotn, flere kullgroper spredt langs dalen og to jernvinneanlegg ved Tuftestølen og Strandavatn. Graven ID 230838 ligger lengst vest i kulturmiljøet. Den ligger på en naturlig høyde like ved turstien med vidt utsyn utover dalen mot øst. Grava ble oppdaget tilfeldig av en sauebonde i 2017, og det ble funnet 7 pilspisser, 3 knivblad, en saks og en holkøks fra folkevandringstid, eldre jernalder.

En sikringsgravning ble gjennomført av KHM høsten 2018. Det framkom da flere funn i graven. Blant annet en stor jaktkniv, en beltestein og en beltespenne. Et brannlag med kull og brente bein viser at dette er en kremasjonsgrav. Dateringene fra brannlaget med kull og brente bein stadfester sammen med gjenstandene at den døde var gravlagt her i folkevandringstid, en gang mellom 400- 500 e.Kr.

Figur 48: Gjenstander funnet i graven ved utgravningen i 2018. Nederst i bildet en beltestein i hvit kvartsitt.
Foto Kathrine Stene, Kulturhistorisk museum, Universitetet i Oslo.

Lengst øst i Ynglesdalen ligger Tuftestølen. Her er det registrert flere kullgroper og jernvinner. En tydelig jernvinneplass, ID 40242 ligger øst for Tuftestølen på oversiden av stien mot stølen. Den består av to tufter på 5 x 4 m som ligger parallelt med utgang mot sør og med slaggutkast utenfor begge. Tuftene har rektangulær form med utgang mot sør. Indre diameter er ca 3 x 2 m og veggene består av jordvoller.

Et annet jernvinneanlegg ligger ca 250 m nord for blestertufta ved Tuftestølen like ved Strandavatn, ID 49694. Flere kullgroper ligger også spredt i området her og vitner om kullproduksjon til jernframstillingen like ved.

3.5.3 Kulturhistorisk bakgrunn

Graven i Stølebotn er en sjelden og uvanlig rikt utstyrt mannsgrav. Både beliggenheten i utmark, langt fra gårdene og nær fjellet indikerer at dette er en fangstmannsgrav. Mannen som er gravlagt her hatt en svært viktig posisjon i samfunnet. Funnene gir viktig kunnskap om gravskikken og om bruken av området i eldre jernalder. I Hol er det gjort få gravfunn fra eldre jernalder. De fleste funnene er gjort på gården Villand, hvor det er funnet 3 beltesteiner fra røyser på gården. Beltesteiner er tolket som mulige statusgjenstander som representerer et lokalt ledersjikt i de indre bygdene (Pederen2003:275). Dette indikerer at Villand har vært en av de mektigste gårdene i Hol i eldre jernalder. Kanskje kan graven i Ynglesdalen knyttes til de store gårdene nede i bygda.

Datering av fjellgraver eller fangstmannsgraver kan ligge til både eldre og yngre jernalder. Felles for slike er at jaktutstyr går igjen i gravmaterialet, og det store antallet piler i gravene tyder på at jakt har vært viktig. Gravene er relativt rike og viser at de gravlagte må ha hatt høy sosial status. Det finnes noen kvinnegraver, men hoveddelen er mannsgraver.

Et stort antall fangstmannsgraver er plassert på høydedrag i terrenget, enten på koller og rygger eller i hellinger. Flere av gravene er også lokalisert nær vann, som elver, bekker, sjøer eller tjern, men noen ligger nær setre/støler. Et fellestrekk er også plasseringen langs stier eller veier. I mange tilfeller er disse stiene/veiene av eldre dato, som for eksempel pilegrimsleden, kløvstier og gamle ferdselsveier over fjellet. Flere forskere har foreslått at graver i fjellene var symbolske for å legitimere eierskap til området. Jakta inn mot Hallingskarvet har nok vært svært viktig, og det har nok vært viktig å hevde retten til dette.

Figur 49: Funnene som ble gjort av en sauebonde i 2017 av en saks, en holkøks, 3 knivblad og 7 pilspisser.

Som på flere andre steder i Hol har det også her foregått utvinning av jern i stort omfang. Dette viser seg på begge sider av Strandavantn. I Ynglesdalen vet vi ut fra dateringer i hvilke periodene denne aktiviteten har foregått. Det finnes en datering av en av jernvinnene fra Hallingdalsprosjektet. Den er fra den ene toromstufta ID 40242, og viser at denne har vært i bruk i perioden i tidlig middelalder til høymiddelalder, 1020-1260 e.Kr. En kullgrop ID 230844 som ligger ved Stølebotn ble undersøkt og datert til middelalder i forbindelse med utgravning av graven her. Kullet er vedartsbestemt til bjørk og datert til høymiddelalder 1205-1265 e.Kr.

Det er i tillegg registrert en rundtuft ved Tuftestølen som kan være av samme type som de fra Byrkjedalen, Øsmundset og Urvassbotn. Det er antatt at stølen Tuftestølen kanskje kan ha fått

navnet sitt fordi den ligger halvveis over en gammel tuft (Gjerde 2008). Tufta er halvsirkelrund med voll. Stølens flaggstang står i sørøstre del av vollen. Strukturen er stor, med en indre diameter på ca. 4 til 4,5 meter. Vollene er 1,5 – 2 meter brede og ca. 0,5 meter høye. Hvis det har vært en rund tuft mangler den nordre delen av denne i dag. Tufta er ikke undersøkt, og den er beskrevet som å være noe skadet i senere tid.

Figur 50: Utgravning av graven ved Stølebotn. Gjenstandene i graven lå rett under torva, sett mot sør.

3.5.4 Bakgrunn for verdivurdering

Kulturmiljøet har svært høy verdi som et av de få områdene i Hol med en grav fra elde jernalder. Det er en tydelig relasjon mellom landskapet og kulturminnene i området med nær beliggenhet til høyfjellet, stølene i området og Strandavatn. Graven i Stølebotn er en sjelden og uvanlig rik, utstyrt mannsgrav, og er en få slike fjellgraver i Buskerud. Den ligger plassert på en høyderagg langs turveien i området og med utsyn over hele dalen.

Det finnes en blestertuft og jernvinne i Ynglesdalen og spredt med kullgroper i hele dalen. Jernvinneanleggene ligger alle nær Tuftestølen. Blestertufta er en toroms – tuft med slagghaug. Denne ligger intakt og rett ovenfor turstien i området. Den andre jernvinna ligger nærmere Strandavatn. Jernvinneanleggene kan knyttes til den samme aktiviteten og viser at det har vært

omfattende aktivitet i området. Dateringer viser til jernproduksjon i området i tidlig middelalder til høymiddelalder. Kulturmiljøet har derfor en svært høy historisk kildeverdi.

I dag er en tursti i området som er merket. Det er derfor tilrettelagt for turgåing forbi kulturminnene. Kulturminnene kan derfor lett formidles til turister og lokalbefolkningen. Kulturminnene ligger i et unikt og urørt fjellandskap. Dette stedet har derfor ha stor opplevelsesverdi og vil ha et stort potensiale. Det krever en bedre formidling i form av skilt og skjøtsel som vil vise at området har en historisk dybde. Ved at publikum er oppmerksomme på kulturminnene, vil dette også kunne føre til færre skader på disse.

3.5.5. Kulturmiljøets avgrensning

Alle kjente kulturminner i området er inkludert i kulturmiljøet. De omfatter graven i vest og blestertufta og jernvinna i øst. Langs hele området ligger det spredt med kullgroper. Kulturminnene ligger langs turstien som går gjennom Ynglesdalen og nær stølene i dette området. Grensene i vest er satt rett nord for graven, da dette ligger innerst i Stølebotn. Mot sør er grensen satt ned mot vannene og elva da disse danner en naturlig «vegg» i landskapet. I nord er det en naturlig avgrensning ovenfor stølsområdene. Mot øst er grensen lagt rett øst for jernvinna ved Strandavatn.

Figur 32: Jernvinneanlegg og toroms blestertuft, ID40242. I bildet er en av tuftene. sett mot sørøst og Strandavatn.

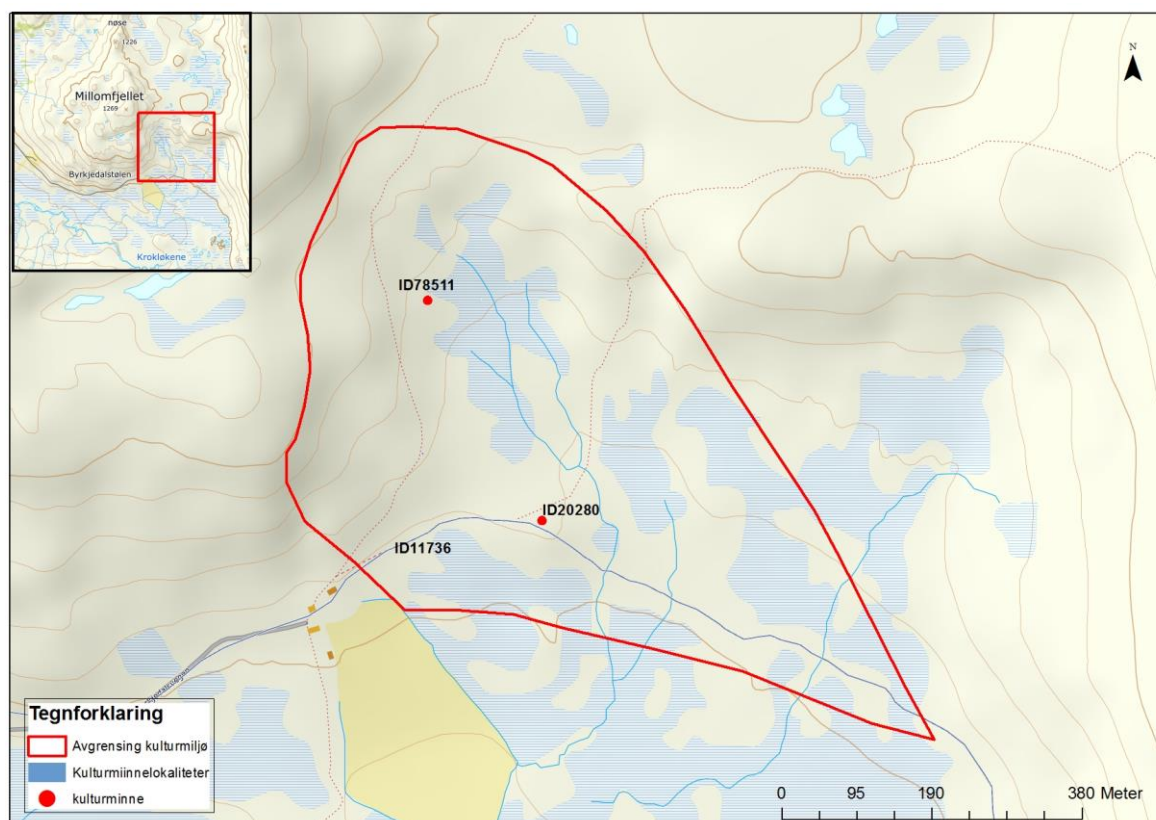
3.6 Kulturmiljø 6: Byrkjedalen

Figur 51: Byrkjedalen med to rundtufter av mulig samisk opprinnelse.

Verdivurdering: Svært høy

I Byrkjedalen, 2 km nord for sør for Strandavatn ligger restene etter av to rundtufter fra middelalder i bratt fjellandskap. Kulturmiljøet ligger like vest for Byrkjedalstølen og vurdert til å ha svært høy verdi på grunn av sin sjeldenhet i fylket og i Sør-Norge. Denne vurderingen underbygges av kulturmiljøets sterke relasjon til landskapet det ligger i. Det er til sammen registrert 10 rundtufter i Hol, og alle ligger i nær tilknytning til fjellet. Totalt er det kjent ca. 20 rundtufter i Buskerud som alle ligger i fjellområdene i Hol og Ål. Flere av rundtuftene er tolket til å kunne knyttes til Sørsamisk aktivitet i middelalder, noe som gjør de svært spesielle.

Figur 52: Beliggenhet og avgrensning av kulturmiljø 6: Byrkjedalen. Nummeret på kartet viser til lokalitetens ID-nummer i Askeladden. Kartgrunnlag fra www.kartdata.no.

3.6.1 Landskap og orientering

Kulturmiljøet ligger ca 2,5 km sør for sørsiden av Strandavatn og Baklie i Byrkjedalen og ligger nord for elva Byrkjedøla. Miljøet består av to kulturminner; to rundtufter (ID 78511 og ID 20380) og landskapet rundt. Kulturminnene ligger i ved Byrkjedalstølen på eiendommen Berg nordre (37/1). Tuftene ligger ca. 270 m nordøst for Byrkjedalstølen omlag 30 m nord for stien fra Byrkjedalen mot Budalen. De ligger 1120 – 1150 meter over havet med utsikt nedover i dalen. Terrenget er ulendt og bratt på sørsiden av tuftene, men på nordsiden er det en liten slette før terrenget stiger bratt nordover mot Millomfjellet. Vegetasjonen er fjellvegetasjon med lyng, gress og einer. Fra området er det vid utsikt mot Hallingskarvet i sør.

3.6.2 Kulturminnene

Kulturmiljøet omfatter to lokaliteter ID 78511 og ID 20380. Tuftene ligger ved Byrkjedalstølen. De er runde, og begge ble registrert under Hallingdalsprosjektet på 1980-tallet (Bloch-Nakkerud og Lindblom 1994). Indre diameter for begge tuftene er ca. 4,5 meter. I begge tuftene er det også en åpning i sørøst som trolig har fungert som en inngang. Sør for tuftene går også en gammel slepe eller ferdselsveg, (ID 112736) som også er tatt med som en del av kulturmiljøet. Slepa går mellom Strandavatnet og Kaupang i Kvisla.

En av tuftene er undersøkt arkeologisk og er datert, (ID 20380). Under Hallingdalsprosjektet på 1980-tallet ble det tatt ut prøve fra ildstedet, og datering ligger i tidsrommet til 1299-1370 (Bloch-Nakkerud og Lindblom 1994). Tufta ble nærmere undersøkt i 2010 av Hege Skalleberg

Gjerde (Gjerde 2011). En sjakt ble da gravd tvers over vollene. Undersøkelsen viste at tufta har et sentralplassert ildsted i sentrum og inngang mot sørøst i vollen. C14 prøver fra ildstedet daterer tufta til vikingtid og middelalder, 980-1015 og 1230-1280 e Kr. Fragmenter av bein ble funnet i tufta, og disse er alle fra reinsdyr. Tufta sammen med sentralildstedet i sentrum tolkes som samisk ut fra den runde formen som er typisk for hustufter fra samiske boplasser.

Figur 53: Byrkjedalen med rundtuft ID 20380 som er datert til slutten av vikingtid – middelalder, sett mot nord.

3.6.3 Kulturhistorisk bakgrunn

I Buskerud finnes det omkring 26 registrerte rundtufter, og disse ligger i øvre Hallingdal i Ål og Hol kommune. Det er sjelden funnet hustufter med rund form i Sør-Norge, mens det i Nord-Norge er vanlig fra områder som er kjent som samiske i historisk tid. Runde boliger og sirkulære grunnplan kan knyttes til samiske boplasser så langt tilbake som rundt år 0 (Hansen og Olsen 2004:71). Det er derfor nærliggende å tolke de runde tuftene tolkes som spor etter samisk bosetning også i Hallingdal (Gjerde 2009).

Tuftene dateres gjerne oftest til middelalder, og noen strekker seg ned i vikingtid. Det vil si at de er omkring 800 til 1000 år gamle. Tuftene har karakteristisk rund form, er ca. 5 meter i diameter og er bygd opp med voller av jord og torv med noe stein. Formen og størrelsen overensstemmer således med den tradisjonelle samiske boligen. Det er kjent at den samiske bosetningen ekspanderer i denne tida, langt ned i Sør-Norge og Midt-Sverige.

I Hol finnes det registrert 10 tilsvarende tufter av den typen, og i dette området ligger de nærmeste rundtuftene til Byrkjedalen ved Øsmundset og Urevassbotn. Tufta ved Urevassbotn

ID30348 ligger ca 80 m nord for vannet Urevassfjorden 1050 meter over havet og er datert til vikingtid og høymiddelalder. Tufta her har en indre diameter på ca 5,5 m. Også her er det funnet brent bein som er bestemt til å stamme fra pattedyr. Ved Øsmundset ligger også en rundtuft ca 980 moh. Denne er datert til vikingtid – tidlig middelalder, 984 – 1181 e.Kr. Disse runde tuftene viser at det kan ha vært flere bosettinger med samisk opphav i fjellområdene i Buskerud, og vi kan bare spekulere i hvordan kontakten mot gårdsbosettingen i bygdene har fortonet seg. Kanskje var det en livlig handel mellom den samiske og norrøne befolkningen.

3.6.4 Bakgrunn for verdivurdering

Kulturmiljøet har svært høy verdi, da kulturminnetypen er relativt sjelden i Sør-Norge. Som kulturminnetype er tuftene også svært sjeldne i fylket, da disse bare utgjør 26 stykker og alle fra Hallingdal. 10 av disse er fra fjellområdene i Hol og de øvrige hovedsakelig fra Ål. Hol er altså en av de få kommunene med slike kulturminner. Tuftene skiller seg ut fra andre tufter i samme periode ut fra sin runde form og plassering av ildsted. De tolkes derfor av flere arkeologer til å være samiske. Tuftenes karakter og plassering gjør at de har høy opplevelsverdi. Relasjonen mellom kulturminnet og landskapet rundt er svært viktig for å forstå kulturminnet, og bør bli ivaretatt i sin helhet. Terrenget som tuftene ligger i utgjør en viktig del av kulturminnene.

3.6.5. Kulturmiljøets avgrensing

Avgrensingen av miljøet er gjort med tanke på å bevare opplevelsen av kulturminnet i landskapsrommet som det er en del av. Det er derfor forsøkt å legge til rette for å bevare området så uberørt som mulig. Grensen er strukket fra kulturminnene til nærmeste naturlige grense i landskapet. Veggene i landskapsrommet utgjøres i dette tilfellet av den bratte lia som omkranser lokalitetene i nord og Byrkjedalstølen i vest. I sør ligger myrområdet og på nordsiden av denne går den gamle ferdselsvegen mot Kvisla (ID112736).

*Figur 54:
Byrkjedalen
med utsyn
mot dalen
og Halling-
skarvet i sør.*

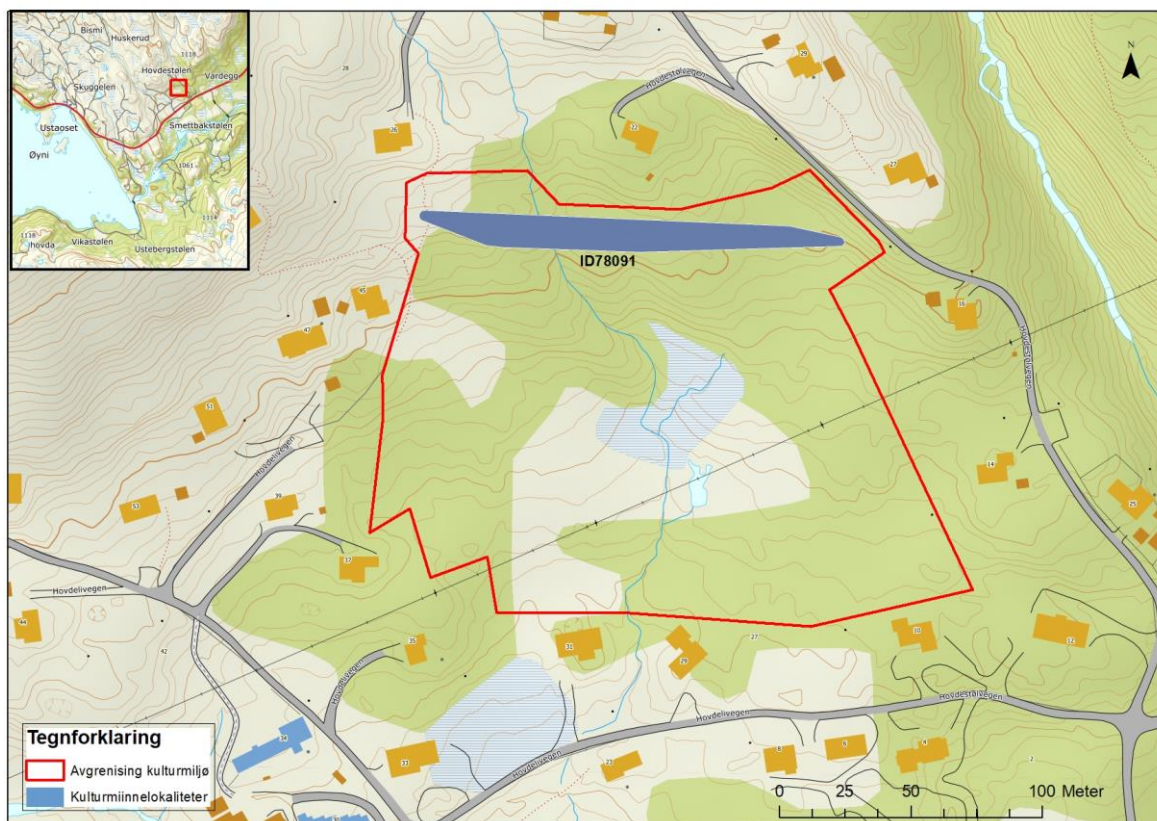
3.7 Kulturmiljø 7: Hovdestølen

Figur 55: Fangstanlegg ID 78091 ved turstien sør for Hovdestølen, sett mot.

Verdivurdering: Svært høy

I et skogsområde ved Hovdestølen, 1,5 km øst for Ustaoset, ca 400 nord for Rv7, ligger et fangstanlegg for rein (ID78091). Kulturmiljøet omfatter 18 fangstgroper og det omkringliggende landskap. Kulturmiljøet er vurdert til å ha svært høy verdi på grunn av fangstanleggets beliggenhet, den store tettheten av fangstgroper og områdets formidlings- og opplevelsesverdi. Kulturminnet ligger i et fjellområde ved foten av Hallingskarvet og har sterk relasjon til landskapet rundt.

Figur 56: Kulturmiljø 7; Hovdestølen: Beliggenhet og avgrensing. Nummeret på kartet viser til lokalitetens ID-nummer i Askeladden. Kartgrunnlag fra www.kartverket.no.

3.7.1 Landskap og orientering

Kulturmiljøet ligger på Ustaoset, ved Hovdestølen, ca. 400 m nord for Rv 7. Miljøet omfatter fangstanlegget og omkringliggende landskap som ligger på et høydedrag ca 150 m sør for stølsvollen mellom en tursti i vest og Hovdestølvegen i øst. Gropene ligger på ca. 1000 moh. På en høyderygg, med hellende terreng i sør og høydedrag i nord. Vegetasjonen på lokaliteten består av tett bjørkeskog med mye undervegetasjon av einer og vier. I sør ligger en myr. Jordsmonnet er sandjord og stein. Kulturminnene ligger tett ved siden av hverandre på flaten og i skråningen av høydedraget i VNV-ØSØ gående retning. Fra toppen av høydedraget er det god utsikt mot sør og vest.

3.7.2 Kulturminnene

Kulturmiljøet inneholder én lokalitet; fangstanlegget med ID 78091. Innenfor lokaliteten er det registrert til sammen 22 fangstgroper. Gropene ligger orientert østnordøst-vestsørvest i en rekke i 165 m lengde og kjennetegnes av groper som er gravd ned i bakken med steiner i kanten og sidene av gropene. En av gropene har også ledegjerde. De har tilnærmet rund form og med tydelige kasseformet bunnform i flere groper. Dybden på gropene varierer fra 0,8 m til 1,5 m. Mange av gropene har stein i bunn og i kantene. Bunnmål er omkring 2 x 0,8 m. Avstanden

mellom gropene er fra 20 m til under 1 m. Det var ikke mulig å måle alle gropene nøyaktig inn i felt i felt på grunn av tett bunnvegetasjon.

3.7.3 Kulturhistorisk bakgrunn

Fangstgroper finnes det et hundretalls av i Hol. De kan være for elgfangst eller rein. Ofte er det vanskelig å skille mellom de jordgravde gropene for elg eller rein. Oftest er det beliggenheten nær reinens eller elgens trekkvei som bestemmer deres funksjon. Men fangstgropene våre er oftest en del mindre enn de for elg. Plasseringen av fangstanleggene har vært styrt av trekkmønsteret. Der gropene har dannet rekker slik som på Hovdestølen er gropene ofte plassert på ryggen i terrenget. Området er bratt i nordvest og terrenget faller i sørøstlig retning. Gropene har her sperret av reinstrekket.

Fangstgroper dateres gjerne til jernalder eller middelalder. På platået rundt Hallingskarvet er det viktige beiter for rein på grunn av lavressursene her. Det har vært svært gode sommerbeiter i dalbunnen, og fangstanlegget ved Hovdestølen viser at området har vært viktig for fangst av villrein. Det ligger mellom to av dagens villreinsområder Hardangervidda og Nordfjella. Et beitetrekk øst for Ustevatn har vært naturlig for reinen i området. Dyrene har kunnet trekke ut på tangene på begge sider av dalføret. Dette viser seg også i gamle navn som «Reinsvadet» over Ustedøla som ligger ca sør for fangstanlegget. Dimensjonen på anlegget er stort og må ha vært svært ressurskrevende å både bygge og vedlikeholde.

Figur 57: Illustrasjon av fangstgrop for rein, slik de kan ha sett ut på høydedraget ved Hovdestølen. © Arkikon.

3.7.4 Bakgrunn for verdivurdering

Kulturmiljøet ved Hovdestølen er vurdert til å ha svært høy verneverdi på grunn av sin tetthet av fangstgrop, sentrale beliggenhet og gode bevaring. Det har en sterk relasjon til landskapet det ligger i, og formidlings- og opplevelsesverdi. Fangstgropene for rein er en av kulturminnene som er karakteristisk for fjellområdene i Hol. Det er sjeldent av disse ligger så tett i landskapet, slik som her ved Hovdestølen. Dette gir området en særskilt verdi og viser betydningen av fangsten i området.

Fangstgropene er lett tilgjengelig sammenlignet med svært mange av fangstgropene i fjellet. De ligger ved en oppmerket tursti på Ustaoset og ligger således godt tilrettelagt for publikum. For å sikre god formidling av kulturmiljøet kan det skiltes ved turstien i vest, og det bør anlegges en merket sti fra bilveien og opp til kulturmiljøet.

3.7.5 Kulturmiljøets avgrensning

Avgrensingen av miljøet er gjort med tanke på å bevare opplevelsen av kulturminnet i landskapsrommet. Det er derfor forsøkt å legge til rette for å bevare området så uberørt av moderne aktivitet som mulig. Grensen er derfor strukket fra kulturminnet til nærmeste naturlige «vegg» i landskapet. Kulturmiljøets grenser strekker seg derfor i vest til stien som danner en naturlig «vegg» i landskapet og rammer inn kulturmiljøet. I øst er det naturlig avgrensning mot Hovdestøleveggen. Området er også regulert til bevaring i gjeldende reguleringsplan for området. Dette har vært førende for avgrensingen av kulturmiljøet.

Figur 58: Fangstanlegget ID 78091 ligger tett på rekke på høydedraget sør for Hovdestølen.

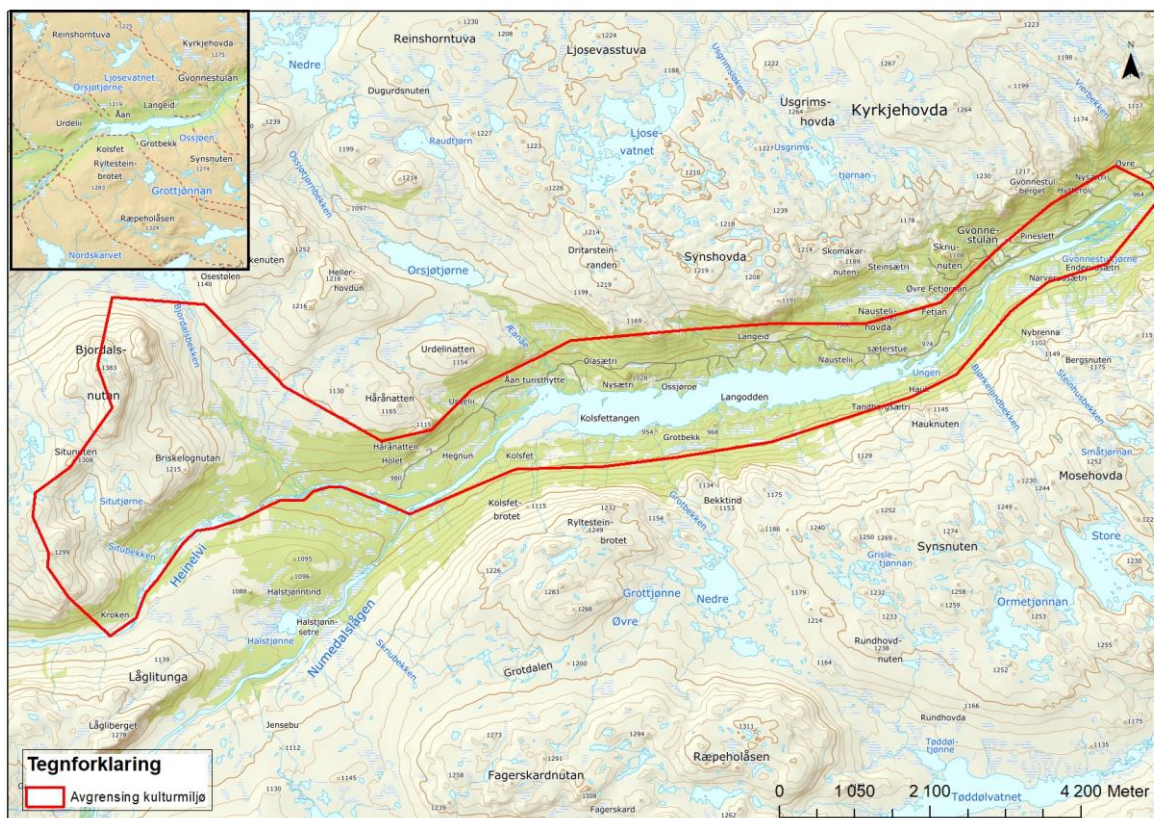
3.8 Kulturmiljø 8: Ossjøen og Setedalen

Figur 59: Ossjøen med Kolsfettangen, sett mot vest.

Verdivurdering: Svært høy

Fra Dagali og innover mot Hardangervidda ligger Setedalen med Ossjøen innerst i dalen. Kulturmiljøet er vurdert til å svært høy verneverdi på grunn av sammenhengen mellom kulturminnene innenfor kulturmiljøet, og relasjonen mellom kulturminner og landskap. Kulturmiljøet ligger ved innfallsporten til Hardangervidda og omfatter kulturminner fra flere tidsperioder i fortiden, både fra steinalder, jernalder og middelalder. Området har stor tetthet av kulturminner og disse ligger konsentrert til områdene langs Ossjøen, elvene Heinelva og Numedalslågen og Bjordalsbekken.

Figur 60: Beliggenhet og avgrensing av kulturmiljø 8: Setedalen og Ossjøen. Kartgrunnlag fra www.kartverket.no.

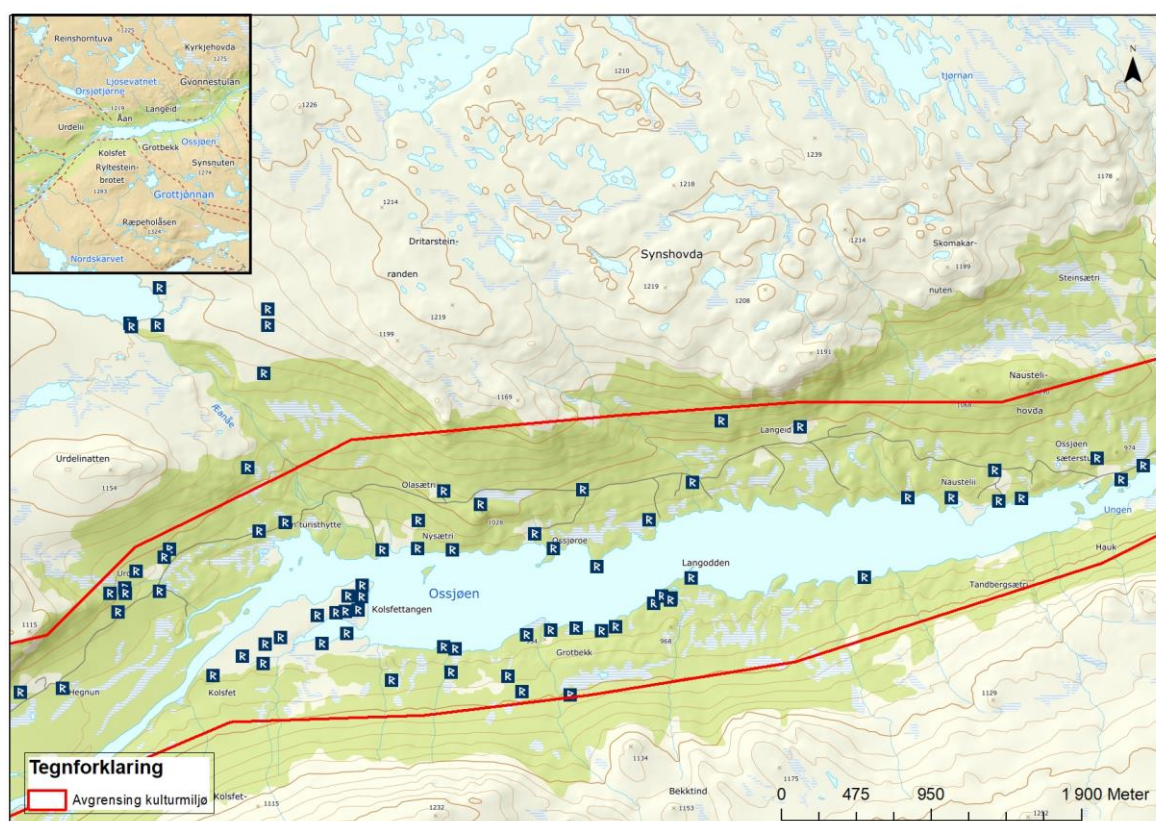
3.8.1 Landskap og orientering

Kulturmiljøet ligger i Setedalen, vest for Dagali. Kulturmiljøet omfatter området rundt Ossjøen, Bjordalsbekken og deler av området vest og øst for Ossjøen langs elva. Ossjøen er langstrakt i øst-vestlig retning og ligger 950 moh. Største lengde er 5,5 km. Nær midten innsnevres Ossjøen noe av tanger og odder. I vestenden av vannet stikker det ut en stor flat tange av tørr sandjord. Tangen ender i øst i en rett, sammenhengende sandstrand som er innpå 300 m lang. Tangen er smalest på midten og heter Kolsfettangen. Den går om lag 600 m ut i vannet. Området er bevokst med gress, lyng og endel eier. Hein elva og Numedalslågen samler seg her før elva går videre sørover gjennom Numedalen.

3.8.2 Kulturminnene

Kulturmiljøet består av steinalderlokaliteter rundt Ossjøen med jernvinneanlegg, blestertufter og fangstanlegg. Det ligger flere støler i området, Kolsfet, Grotbekk, Tandbergsætri og Hauk. Det er kjent en rekke kulturminner fra Seterdalen, med jernvinneanlegg, kullgroper, fangstanlegg, steinalderboplasser og gravminner. Fangstanlegg finnes særlig mot vest. Ifølge sagn fortelles det at en handelsplass skal ha stått på sletta ved Kolsfet, ID 106257. Fra Heinseter turisthytte går det ei slepe på nordsiden av nedre Hein og ned til Ossjøen. Den følger vassdraget hele veien og passerer flere kulturminner. Det finnes også kokegroper på Kolsfet, og to av disse er datert slutten av bronsealder og eldre jernalder.

Det er først og fremst jernvinna som preger området rundt Ossjøen. Det ligger omkring 20 jernvinneanlegg rundt Ossjøen, og flere finnes i Seterdalen og området videre vestover langs Heinelvi. De høyestliggende kullgropene ligger i Bjordalen på østsiden av Bjordalsbekken opp mot 1080 meters høyde, ganske nær skoggrensa i dag. De fleste jernvinnene i området knytter seg til tuftelignende forsenkninger, blestertufter. Anleggene er flere steder svært godt bevart. Flere av anleggene har 2 tufter vegg i vegg som vender mot 1 eller 2 slagghauger. De høyestliggende jernvinneanleggene er registrert langs Bjordalsbekken med blestertufter, ID 174594 og 248228. De ligger omlag 1050 moh. Den ene av disse ID 248228 ble funnet ved befarig i området.

Figur 61: Beliggenhet og avgrensing av kulturmiljø 8 med Ossjøen. Nummeret på kartet viser til lokalitetens ID-nummer i Askeladden Kartgrunnlag fra www.kartverket.no.

Steinalderbosetningen i området ligger spredt rundt Ossjøen, både ved Kolsfettangen, nordsiden og sørsiden enn på nordsiden av vannet. Disse har stor verdi da de ligger i et intakt område ved sjøen, uten oppdemming og regulering av vannet. Det finnes om lag 10 kjente steinalderlokaliteter og 6 lokaliteter med koksteinsforekomster fra boplassaktivitet. Dette er nok bare et mindre antall av den totale mengden, ettersom området rundt Ossjøen aldri er systematisk registrert.

Det er også kjent noen graver og gravminner i området Seterdalen. En av disse gravene ligger ved Bjordalsbekken, langs en av ferdselsveiene mot vidda. Denne ble også undersøkt i 1890, ID 39858. Graven lå plassert på en lav, naturlig grushaug. Graven besto av mye stein og var oppgravd i sentrum. Det ble funnet kull og brent bein i graven som indikerer at det er snakk om en kremasjonsgrav. Gravstedet skal også ha vært markert med en reist stein. Funn av en armring i bronse, 4 glassperler og et jernstykke viser at dette har vært en kvinnegrav. Graven kan dateres til 800- tallet og vikingtid, (C15230 – 15231). Gravplassen ble gjenfunnet av Erling Bjørkheim og Asle

Feten i 2019. En annen gravhaug er påvist ca 500 m fra stedet på en morenerygg. Den er rund og har en diameter på 7 m og er 1 m høy med tydelig fotgrøft (Hougen 1947:195). En annen grav er registrert lenger øst for Ossjøen, ID 78513. Denne er en rundhaug med 9 m i diameter og en høyde på 1,1 m. Graven ligger på en naturlig høyde på utsyn mot elva og dalen i vest. Den har en grop i toppen med 2,5 m og 0,5 m dybde. I ytterkant av haugen er det en fotgrøft som markerer ytterkant.

Fig. 35. Graven med de reiste steinheller ved Bjordalsbekken i Dagalifjellet.

Fortidsminnene ved Bjordalsbekken ligger i en høyde av godt og vel 1000 m o. h.

Figur 62: Graven ved Bjordalsbekken ID39858 fotografert av Bjørn Hougen 1942..

Enkelte gravminner fra seinere tid er også kjent i området. Tradisjonen sier at disse skal være fra middelalderen og fra gravlegging under svartedauden. En av disse ligger ved Grotbekk på sørsiden av Ossjøen, ID 47875. Under Svartedauen skal det ha flyktet folk over fra Vestlandet. Disse kom vandrende ned i Seterdal, og to av de døde etter sagnet ved Ossjøen. Den ene skal ha blitt gravlagt på Fekjamogen, og den andre skal ligge ved Grotbekken. Anlegget ved Grotbekken ligger i dag som en gravrøys med en reist bautastein som markering. Ved den andre graven ved Fekjan øst for Ossjøen er det gjort undersøkelser i 1914, og det ble påvist menneskebein, ID 77184. Beinrester av underkjeven og bekkenbenet ble sendt til Universitetet i Oslo, og resten ble pakket i never og lagt ned igjen. Analyser av beinene viste at de skal ha vært fra et ungt menneske. I senere tid er et reist en minnestein over graven som markerer gravplassen.

Figur 63: Kolsfettangen i vestenden av Ossjøen, sett mot vest.

3.8.3 Kulturhistorisk bakgrunn

Området er stort og det er langs elvene og Ossjøen registrert et stort antall med kulturminner hlt fra steinalder til middelalder. Det er fangstgroper i området som viser at det ha foregått utstrakt reinsfangst i dalen og fjellet. Det er svært mange jernvinneanlegg i området rundt Ossjøen og langs elva og skogen opp mot 1000 m høyde. De mange jernvinnene og blestertuftene i dalen indikerer en stor jernproduksjon. En av blestertuftene som ligger ved Ossjøen er datert under Hallingdalsprosjektet til høymiddelalder, 1250 – 1389 e.Kr. Jernet har vært en viktig handelsvare fra vikingtid til høymiddelalder i fjell og dalbygdene omkring Hardangervidda.

Også varer fra jakt og fangst på rein har hatt stor betydning. Kjetil Loftsgarden omtaler i sin doktorgrad betydningen av jern og fangstprodukter i handelen omkring Hardangervidda (Loftsgarden 2017). Markeds plassene lå nær ferdselsveiene mellom fjord og fjell, og området Setedalen som en av de sentrale ferdselsveiene mellom Hardangervidda og Numedal. De mange jernvinnene, fangstanleggene, gravminnene og kokegropene peker mot Kolsfet som mulig markeds plass (Loftsgarden 2017).

3.8.4 Bakgrunn for verdivurdering

Kulturmiljøet er vurdert til å ha svært høy verneverdi. De ligger i et landskap uten store endringer og viser kontinuitet og stor tidsdybde i bruken av stedet fra steinalder til middelalder. Kulturminnene i Setedalen omfatter både fangstgroper, jernproduksjon, boplasser og gravminner.

Kolfet er regnet som en handelsplass og ligger sentralt ved slepene som kommer ned fra Hardangervidda. Området har således en sentral plass i ferdselen og handelen mellom øst og vest og må derfor tillegges svært høy verneverdi.

3.7.5 Kulturmiljøets avgrensing

Avgrensingen av miljøet er gjort med tanke på å bevare opplevelsen av kulturminnene i landskapsrommet. Det er derfor forsøkt å legge til rette for å bevare et så stort område som mulig. Ved avgrensingen av kulturmiljøet er det lagt vekt på å bevare kulturminnenes sammenheng med landskapet med nærhet til fjellet, vann og elver. Grensen er derfor strukket fra kulturminnene til de nærmeste naturlige «veggene» i landskapet. Det er få plasser igjen hvor fortidens utmarksbruk og ressursutnytting inn mot fjellet kan oppleves i et ennå urørt område som dette.

Figur 64: Armring av bronse, C 15230. Den ble funnet i grav ID 39858 ved Bjordalsbekken i 1890- årene. © Kulturhistorisk museum, UiO.

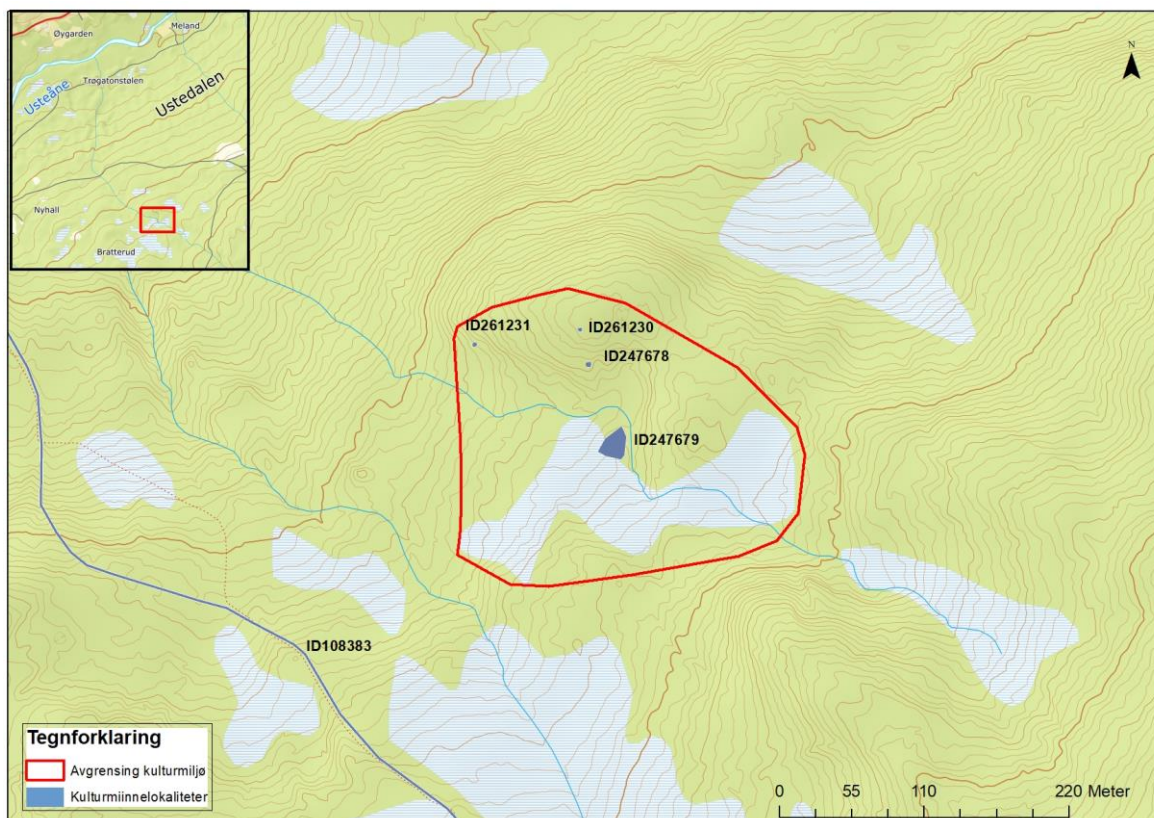
3.9 Kulturmiljø 9: Eilevstølen, Ustedalen

Figur 65: Jernvinneanlegg av eldre type (ID 247679) ligger i myrlandskap, sett mot øst.

Verneverdi: Svært høy

Øst i Ustedalen, vest for Eilevstølen, ligger en gammel jernvinne (ID247679). Jernvinna som er av den eldste typen vi kjenner. Jernvinna ble brukt til å produsere jern fra myrmalm. Jernvinna og miljøet rundt er vurdert til å ha svært høy verneverdi, som et svært godt bevart eksempel på jernvinner av den eldste typen i sitt opprinnelige miljø. Av samme grunn har den høy formidlings- og opplevelsesverdi. Naturmiljøet som omgir kulturminnet er trolig nærmest uendret på de 1800 - 1300 årene som har gått siden den var i bruk. Kulturminnet har høy pedagogisk verdi, da anlegget og landskapet fremstår svært intakt, urørt av moderne inngrep.

Figur: 66 Kulturmiljø 9: Eilevstølen; beliggenhet og avgrensing. Nummeret på kartet viser til lokalitetens ID-nummer i Askeladden. Kartgrunnlag fra www.kartverket.no.

3.9.1 Landskap og orientering

Kulturmiljøet ligger øst i Ustedalen, 2,7 km øst for Vestlia og Skurdalsvegen, ca 150 m sørøst for Jonsstølen. Terrenget består av skog og myr. Vegetasjonen i området er bjørkeskog, med einer, lyng- og mosedekke i skogsbunnen. Selve jernvinna (ID 247679) ligger på tørr forhøyning, som er en «øy» i utkanten av myra. Stedet ligger 950 moh, ved en bekk.

3.9.2 Kulturminnet

Kulturmiljøet består av fire kulturminner: en jernvinne med ID 247679, tre kullgroper og deler av naturmiljøet rundt. Selve jernvinna er lite synlig i terrenget. Det ligger en del slaggblokker i dagen i utkanten av flaten og i skråningen nedenfor høyden nær myra. Jernvinna måler, i utstrekning ca. 20 m i nord-sørlig retning og 15 m i øst-vest. Anlegget her er med sikkerhet av den eldste typen jernvinneanlegg og kan dateres til før år 700 e. Kr.

De mest tydelige restene etter anlegg av denne typen er avfallsproduktet, slagget. Slagget fra ovner der denne tidlige teknologien ble brukt består ofte av svært store, tunge slaggblokker med avtrykk etter trebiter. Dette er funnet helt sør i kulturmiljøet. Her er flere store blokker med vedavtrykk og disse finnes det store mengder av på plassen.

Figur 67: Slagg fra jernvinneanlegget ved Eilevstølen. Dette er av den eldste slaggtypen som var i bruk før år 700 e. Kr. Slagget fra denne ovnstypen er gjerne store og tunge med avtrykk etter veden som ble brukt til å fyre opp ovnene.

For å produsere jern var tilgang til myrmalm og trevirke utgangspunkt. Her ligger anlegget plassert rett i nærheten av den malmholdige myra. Ovnene som har vært knyttet til anlegget har trolig vært plassert på toppen av terrenget. Tett forbi anlegget renner en bekk på nord og østsiden. Dette er karakteristisk for jernvinneanlegg av den eldre typen som dateres til eldre jernalder og opp til 700-tallet.

3.9.3Kulturhistorisk bakgrunn

Jernvinner ble laget for å utvinne jern, som ble brukt til smiing av redskaper, våpen og utstyr i jern. Kulturmiljøet er vurdert til å ha svært høy verdi. Den er den mest markerte og best bevarte jernvinna av eldre type vi kjenner til i dag i området rundt Ustedalen. Kulturminnene viser en tydelig relasjon til landskapet de ligger i. Plasseringen av jernvinna på en tørr, forhøyning i myrlandskapet ved bekkedrag er typisk for mange av jernvinnene fra denne tiden. I tillegg viser den nær beliggenheten til myrmalmen. En må regne med at skogen i nærområdet raskt ble hogget ned og brukt som brensel i jernvinna.

Det er kjent svært få anlegg av eldre type som er intakte i området rundt Geilo og Ustedalfjorden. Av denne grunn har denne stor verdi for å forstå jernvinnas tidligste historie i dette området. Beliggenheten til jernvinna ved skog og myr viser at det har blitt tatt ut myrmalm her og

produsert jern på stedet. Det er tidligere datert en jernovn og slagg ved Fekjo av eldre type, til merovingertid 500 og 600-tallet og til eldre romertid ca 100 e.Kr.

Den gamle Skurdalsvegen har gått gjennom kulturmiljøet like vest for anlegget. Det er utbedret kjerrevei fra 1840-tallet, ID 108383. Den har fra vest forbindelse med Nordmannsslepen, som passerer Tuftebrui og gravfeltet på Fekjo. Veien var tidligere mye brukt som driftevei mot søndre Rødungen. Veien som fortsetter til Tunhovd går fra Tuvasæter, forbi Brennbu og Fjellset. Fra Fjellset går den ned til vestre Pålgard hvor den fortsetter på nordsiden av Skurdalsvatnet.

Funn av kullgroper og jernvinne av eldre type indikerer at det har vært jernproduksjon i området over en lang perioden tilbake til jernalder og opp i middelalder. Beliggenheten nær de store myrområdene, skogen og veifaret viser at området har vært viktig. Det er gjort funn av en lauvkniv ved Nyhall like ved Jonsstølen, ID 237118. Kniven er antatt å være fra yngre jernalder eller middelalder. Dette redskapet ble brukt til innhøsting og løvvinnsamling til dyras vinterfôr og er med på å belyse bruken av området rundt stølene tilbake til yngre jernalder.

3.9.4 Kulturmiljøets avgrensing

Ved avgrensingen av kulturmiljøet er det lagt vekt på å beholde sammenhengen mellom jernvinna og naturmiljøet den ligger i. Da området ikke har andre nære naturlige avgrensninger er kulturmiljøets avgrensing lagt i en viss avstand til jernvinna, og tilpasset eksisterende veier i området. Gjennom avgrensingen er den naturlige høyden i myr terrenget bevart, som er en forutsetning for plasseringen av jernvinna.

Avgrensingen er også strukket ned til myrkantene og bekken som er naturlig grense i landskapet. På grunn av det flate terrenget i området er det ideelt sett best å inkludere et større område rundt, da inngrep i terrenget vil være synlig på lang avstand. Inngrep i det store nærområdet til kulturminnet vil kunne forringe opplevelsen av kulturmiljøet.

Figur 68: Kulturmiljø 9 med jernvinneanlegget lengst til høyre i bildet på forhøyning i myra, sett mot nordvest.

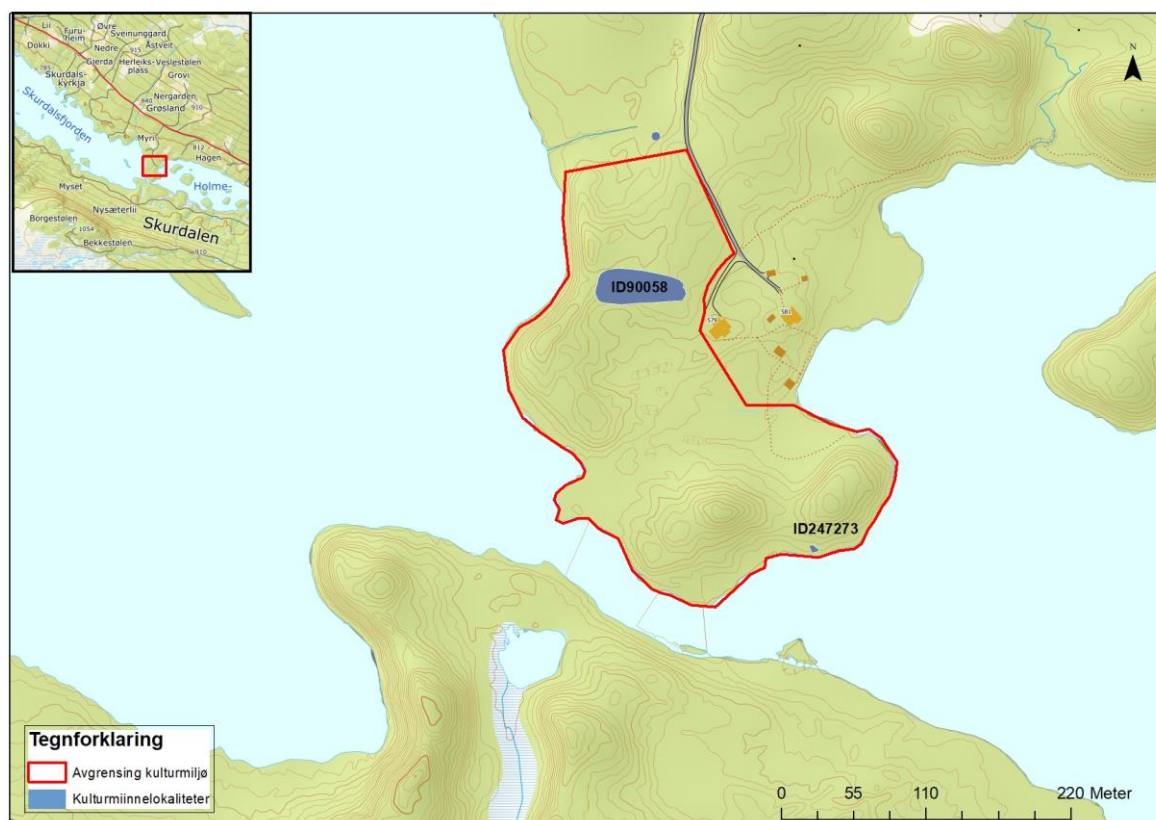
3.10 Kulturmiljø 10: Skurdalen

Figur 69: Fangstanlegget ved Skurdalsfjorden ligger i skogen på neset på østsiden av fjorden, her fangstgrop ID90058-5 som ligger lengst vest av gropene.

Verdivurdering: Svært høy verdi

Kulturmiljøet består av en lokalitet med fem fangstgroper (ID90058) og en steinalderlokalitet (ID247273) ved Skurdalsfjorden og Holmevannet. Fangstanlegget ligger karakteristisk til på en skogsflate med utsikt mot Skurdalsfjorden i vest. Steinalderboplassen ligger helt nede ved vannet i sør. Området ligger i et intakt, lite utbygd landskap og gir et godt bilde av historien om elgfangst i Skurdalen og Hol. Kulturmiljøet kan betegnes som karakteristisk og som en svært god representant for slike typer kulturminner i kommunen.

Figur 70: Kulturmiljø 10 ligger på neset på østsiden av Skurdalsfjorden og Holmevatnet. Numrene på kartet viser til lokalitetens ID-nummer i Askeladden. Kartgrunnlag fra www.kartverket.no.

3.10.1 Landskap og orientering

Kulturmiljø 10 ligger i Skurdalen, på østsiden av Skurdalsfjorden, 600 m sør for Fv 40. Området ligger ca. 2 km sørøst for sentrum på eiendommen Holmestrand (78/3, 78/4 og 78/6) 25-80 m V for hyttene her. Steinalderboplassen ligger ca 200 m sør for fangstlokaliteten helt ut ved neset ned mot vannet.

Kulturmiljøet omfatter to automatisk fredete lokaliteter, fangstanlegget med ID 90058 og steinalderboplassen ID 247273 sammen med landskapet rundt. Fangstgropene ligger på en skogsflate på nordsiden av neset mellom Skurdalsfjorden og Holmevatnet med utsikt til Skurdalsfjorden i vest og steinalderlokaliteten helt sør på neset ved vannet.

3.10.2 Kulturminnet

Fangstanlegget ID 90058 som består av 5 groper har alle kraftige voller og traktformet bunn. Største ytre mål er 5,5-7 m og indre mål 3-4 m. Grop 5 ligger lengst vest på flaten i kanten av en nord-vestgående bergrygg som heller bratt ned mot Skurdalsfjorden i vest. Steinalderlokaliteten ID 247273 er en naturlig, avgrenset flate. Den ligger sør for stor blokkstein hvor det har vært nyere leirplass med bål. Lokaliteten virker uforstyrret. Diameter på flaten er ca. 6 x 6 m. Små flintavslag, flere av brent flint ligger i dagen, ca 15 stykker. Undergrunnen er fin sandjord. Den brente flinten tyder på en leirplass med bål og aktivitet rundt dette.

3.10.3 Bakgrunn for verdivurdering

Kulturmiljøet er vurdert til å ha svært høy verdi. Bakgrunnen for dette er at det er et av få kjente fangstanlegg for elg i Skurdalen og med tilknytning til steinalderboplass som er urørt. De andre kulturmiljøene med fangstanlegg og steinalderboplasser knyttet til elgfangst slik som ved Pålbufjorden er berørt av oppdemming og skadet av moderne aktivitet.

Kulturmiljøet ligger i et skogsterreng nær vann, og har et godt formidlingspotensial. Området der kulturminnene ligger i er i dag furuskog. Det går vei helt ned til fangstgropene, men dette er en privat bomvei til hyttene som ligger her. Det er en skogssti som går fra fangstanlegget ned mot vannet hvor steinalderlokaliteten ligger. Stedet egner seg derfor godt til formidling av mindre grupper, slik som skoleklasser.

Figur 71: Steinalderlokalitet ID247273. Holmevatn i bakgrunn, funn ligger på flaten nedenfor blokkstein, sett mot øst.

3.10.4 Kulturhistorisk bakgrunn

Fangstgropene er ofte plassert ved gamle trekkveier for elg. Elgen foretrekker gjerne høyder i terrenget med god oversikt over det omkringliggende landskapet. Fangstgropene ID 90058 ligger på neset mellom Skurdalsfjorden og Holmevatnet. De ligger alle plassert i øst-vest gående retning på et platå litt opp fra vannet på skogsflate med noen steinblokker. Det er sannsynlig at elgen har trukket sørover og mot neset, hvor det har vært mulig å passere over vannet. Her ligger også steinalderlokaliteten, ID 247273 strategisk plassert.

Plassering av fangstgroper har sammenheng med trekkveiene og oppholdsstedene for elg (Bloch-Nakkerud og Lindblom 1994). De vandret mellom sommeropphold og vinteropphold. Den ene typen fangstgroper er slike som ligger i trekkveiene og disse er gjerne større fangstsystem med flere groper i rekke slik som her ved Skurdalsfjorden. Den andre typen er enkeltliggende fangstgroper og mindre system med inntil tre groper. Disse finnes gjerne innenfor områder hvor elgen oppholder seg om sommeren.

Vi har kunnskap om fangst på elg i forhistorisk tid fra området ved Pålsbufjorden der det er gjort utgravninger av både steinalderlokaliteter og en fangstgrop av KHM i 2012 (Mjærum 2015). Området ligger øst for Skurdalen ved Pålsbufjorden. Pålsbufjorden ligger øverst i Numedalslågens hoveddalføre. Numedalslågen renner inn fra Hardangervidda via Seterdalen og Dagali i vest. Vannene fra Skurdalsfjorden, via Holmevatnet og Rambergvatnet, og Halldalsvatnet ligger i dette landskapet. En fangstgrop ble gravd ut ved Røytrønn, ID 144751, som ligger mitt i et trekkområde for elg. Trekkrutene her ble trolig etablert alt i eldre steinalder i mellommesolittisk tid. En vesentlig del av den forhistoriske aktiviteten som har foregått i området har vært knyttet til elgjakt. Kunnskap om steinalderen i dette området er framkommet ved undersøkelser. To viktige elgtrekk mellom sommerbeiter inn mot Hardangervidda og vinterbeitene i barskogområdene ved Pålsbufjorden går gjennom Seterdalen og Skurdalen. Dalførene fungerte som ferdselsveier for elgen. Elgen som trekker i Skurdalen ledes forbi østdelen av Pålsbufjorden. Trekkrutene gir en svært tett bestand av elg i deler av året. Steinalderboplassene har vært knyttet opp mot elgfangst i området, noe de mange funnene av elgbein på lokalitetene også tyder på.

Undersøkte fangstgroper viser spor etter trekonstruksjoner som har fungert som vegger i gropene. I bunnen har veggene vært kasseformet og i øvre delen hatt form som en trakt. Det er ved utgravninger funnet rester av stokker som har vært bukt som gjerder mellom gropene slik at trekkvegen har vært sperret. Arkeologiske utgravninger andre steder viser at gropene opprinnelig har vært opp mot 2 m dype. I løpet av mange hundre år har altså gropene blitt svært sammenraste.

Figur 72: Fangstgrop ID 90058- 4 vest i kulturmiljøet, sett mot sør.

Hver enkelt datering av fangstgroper gir bare et tidspunkt for de nedsatte trestokkene i gropa. Disse stokkene kan ha vært skiftet ut og vedlikeholdt, og gropene kan derfor ha vært brukt over flere hundre år. Det er derfor utfordrende å datere et fangstsystem fordi de kan ha blitt anvendt over lang tid eller de kan ha forfalt og siden blitt tatt i bruk igjen. De fleste dateringer som er gjort av fangstgroper for elg i Hallingdal indikerer at disse har vært i bruk i middelalder. Bruken av fangstsystemet må ha krevd en stor organisering til bygging, vedlikehold og bruk. Det er antatt at fangsten har gitt et overskudd og dermed kan ha inngått i et handelsnett med salg av skinn og gevir. Det er antatt at mindre fangstanlegg med 2- 4 groper kan ha inngått i et husholdsbruk. Slik sett er derfor de store fangstanleggene for elg i Nes av betydning for forståelsen av sosial organisering og økonomi i middelalderen. Bønder fra storgårder kan ha stått for organiseringen og muligens har enkelte gårder hatt hevd på anleggene.

Med denne bakgrunnen kan man anta at elgen var den viktigste ressursen i dette området og at elgjakt har forekommet over flere tusen år i dette området. Fangstgropene kan vært benyttet allerede i steinalder, men normalt defineres disse til senere perioder. Jakt har derfor trolig inngått på andre måter i steinalderen. Tekkrutene for elg ble etablert alt i eldre steinalder, og det grunn til å anta at en vesentlig del av den forhistoriske aktiviteten her har vært knyttet til elgjakt (Mjærum 2015). En av fangstgropene ved Pålsbufjorden er datert til senmiddelalder. Selv om steinalderlokalitetene og fangstgropene dateringsmessig ikke kan ses i sammenheng, viser funn av elgbein fra steinalder hvor lange tradisjoner elgjakt har i området. Det har sannsynligvis vært elgjakt i Skurdalen gjennom hele forhistorien fra steinalder og opp i middelalder.

3.10.5 Kulturmiljøets avgrensing

Ved avgrensingen av kulturmiljøet er det lagt vekt på å bevare kulturminnets relasjon til landskapet og til vannene. Kulturmiljøet er derfor avgrenset i nord til toppen av høyden ovenfor fangstgropene og i vest mot bergryggen i vest som fungerer som en «vegg» i landskapet, som rammer inn kulturmiljøet. I sør er grensen lagt til vannkanten mellom Holmevatn og Skurdalsfjorden. Ved å bevare dette vil en bevare et landskap mest mulig likt fortidens landskap. Strandlinja og de fine flatene har i steinalderen vært de best egnede plassene for å sette opp leir, og bruken av vannet med båter har inngått som en naturlig del av adkomsten til disse.

Figur 73: Illustrasjon av steinalderboplass, slik de muligens kan ha sett ut langs vannene i Skurdalen. © Arkikon.

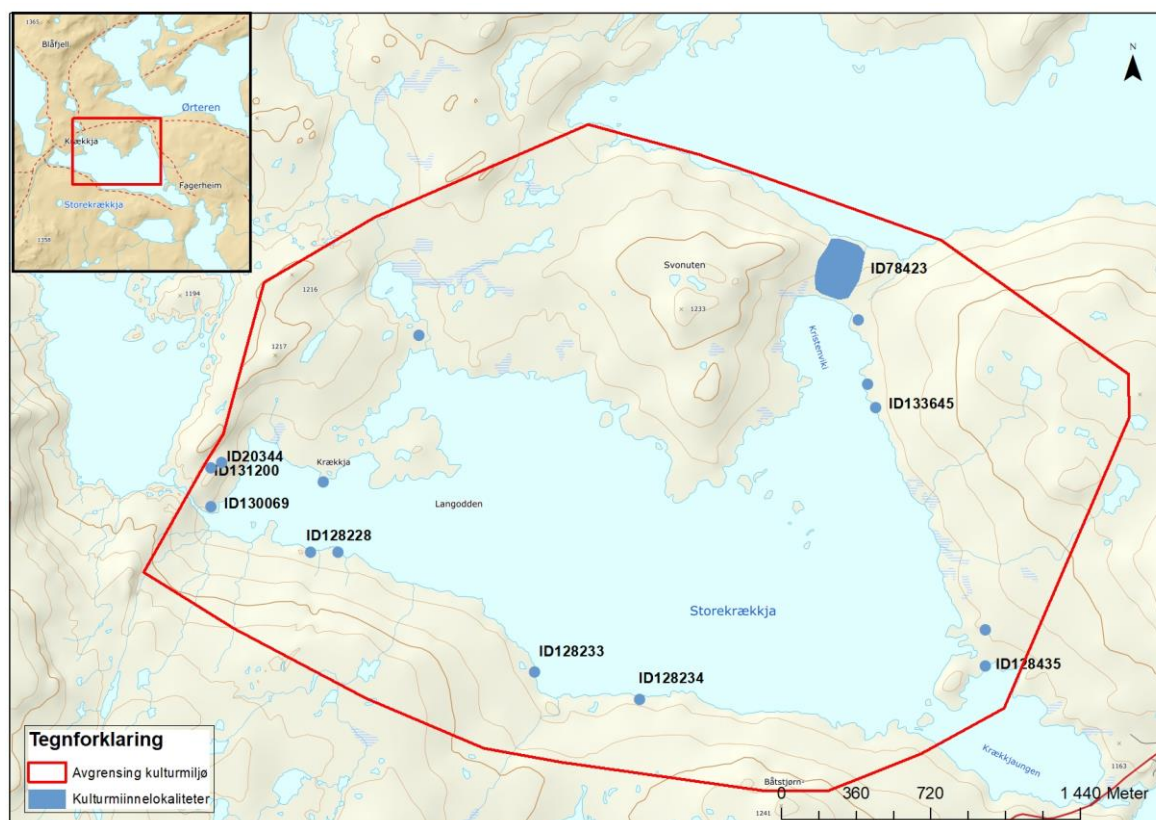
3.11 Kulturmiljø 11: Krækkja

Figur 74: Foto av massefangstanlegget ved Store Krækkja, ID78423 med vannet Ørteren i bakgrunnen, sett mot øst.

Verdivurdering: Svært høy

Massefangstanlegget på Krækkja er et av få kjente anlegg av denne typen på Hardangervidda. Dette er rester av et gammelt fangstanlegg for rein. I dag ligger store deler av massefangstanlegget igjen med bogesteller, dyregrav med ledegjerde og en mengde med varder og steingjerder. Dette anlegget er det eneste som vi kjenner fra Hol og Buskerud. Kulturmiljøet har svært høy verdi på grunn av sin sjeldenhet, sin tilknytning til fjellandskapet rundt Hardangervidda og sin formidlings- og opplevelsesverdi.

Figur 75: Kulturmiljø 11: Krækkja massefangstanlegg: Beliggenhet og avgrensing. Nummeret på kartet viser til lokalitetens ID-nummer i Askeladden. Kartgrunnlag fra www.kartverket.no.

3.11.1 Landskap og orientering

Kulturmiljøet ligger mellom vannene Store Krækkja og Ørteren i nærheten av Krækkja Turisthytte. Turstien til DNT går fra hytta gjennom området med massefangstanlegget, ID 78423. Området ligger i åpent høyfjellsterreng ca 1150 meter over havet. De ligger på den nordligste delen av eidet mellom vannene på et stort svaberg, kalt Svoi. På sørsiden av Storekrækkja ligger bevarte ruiner etter fangstbuene hvor store beindynger er kastet sammen utenfor ID 128228, 128233 og 128234.

3.11.2. Kulturminnene

Kulturminnene ID 78423, ID 128228, 128233 og 128234 etter massefangstanlegget for rein rommer et stort antall ulike kulturminner. Noen av disse ligger under vann ved Ørteren og er skjult etter oppdemningen i 1960- årene. Den ytterste delen i nord mot den opprinnelige vannkanten av Ørteren er derfor ikke synlig i dag. Det ligger igjen steinmurer og varder i flere rekker ned mot vannet. Flere parallelle rekker med korte steingjerder ligger på berget. På sørsiden av Storekrækkja ligger fangstbuene og beindyngene. Det er tre tufter etter disse. Buene blir kalt Nordre boplass ID 128228 og Søndre boplass ID 128234. De ligger et par kilometer fra hverandre. På Søndre buplass ved Store Krækkja ligger ruiner av to steinbuer. De er udaterte, men den største er gravd inn i ei avfallsdyng med reinsdyrbein datert til 1200-talet (Indreli 2016). En eldre steinbu er synlig utenfor den største tufta. Også nede ved stranda ligger det store mengder

med reinsdyrbein under torva. Det er og et tredje anlegg ved Store Krækkja, Midtre boplass, med en mindre, steinmurt tuft, som ser ut til å være et naust, ID 128233. Her er det og spor etter en eldre tuft, og i tilknytning til denne ligger det rester av en avfallsdyngge med sterkt oppløyste og forvitra reinsdyrbein. Denne er noe eldre enn de store dyngene ved Nordre og Søndre boplass, fra tidlig middelalder mellom 1050 og 1150.

Figur 76: Lokalitet ID 78423 med tuftene og avfallsdyngene etter fangstbuene på sørsiden av Store Krækkja. De ligger like nord for og langs turistforeningsstien, sett mot nord.

3.11.3. Kulturhistorisk bakgrunn

Fangstanlegget ved Store Krækkja er et av de største og viktigste kulturminnene i Buskerud og Hol som representerer massereinsfangsten som foregikk på Hardangervidda middelalder.

Massefangstanlegget med ledegjerder var sperre for dyreflokkene som ble drevet på vannet. Fra Svoi ved Ørteren og ned mot Store Krækkja ligger flere rekker med steinvarder og gjerder. Det er også funnet hull etter steinskodde stolper som har vært deler av sperrelinjer her. Også fra Krækkja og Ørteren er det fortalt om liner i vannet, og både ved Ørteren og Store Krækkja er det ruiner av gamle steinbuer med beindynger på utsiden (Indrelid 2016).

Buene og beinhaugene på sørsiden av Store Krækkja er tidligere besøkt og beskrevet av skolebestyrer Bendixen 1891, Dr. Yngvar Nielsen 1908 og kaptein Hj. Negaard i 1909 og 1910. Hovedtyngden av beindateringene er fra høymiddelalder og på 1200-tallet. På Søndre boplass som ligger lengst øst er det to tufter, østre og vestre steinbu.

Figur 77: Lokalitet ID 78423 med tuftene og avfallsdyngene, sett mot sørøst.

Det er også kjent fangstbuanlegg på østsiden av Ørteren med hustuffer og avfallsdynger med reinsdyrbein fra middelalder. Denne er arkeologisk registrert i 1960 og utgravd i 1961 i forbindelse med Ustereguleringen, ID 128083 (Eikholm og Hagen 1960). Anlegget som består av 2 hustuffer, 3 beinhauger, 7 steinrekker og steinrøyser ligger i reguleringssonen under vannet ved Ørteren. Tuftene lå parallelt ved siden av hverandre 15 m fra vannet. Tuftene har vært 4x7 og 4x5 m innvendig mål. Beinhaugene har ligget rett utenfor tuftene og har vært store i utstrekning, 25 m². Den største tufta hadde hellelagt gulv i ene delen og et ildsted med rektangulær form i midten. Den andre tufta hadde ikke noe ildsted. Det er blant funnene båtnagler, spydspiss, pilspiss av jern, treetget, type R546 fra yngre jernalder, 2 kniver av bein, bryner, nåler av bein, ornamenterte beinstykker og en beinskje, C 30626. Beinanalyser har gitt datering til middelalderen. Seinere undersøkelser under vann i 2006 har gitt flere resultater og det er registrert flere avfallsdynger og strukturer ved lokaliteten (Indrelid 2009:112).

En stor hustuft med avfallsdynger av bein ligger også på sørsiden av Store Krækkja, tvers overfor turisthytta her. Indrelid peker på massefangst av rein og drivfangst i middelalderen og da særlig i andre halvdel av 1200-tallet som viktig i dette området. Felles for disse fangstanleggene er at reinsdyrflokkene har blitt ledet eller jaget mot strandkanten og ut i vannet ved hjelp av rekker av varder som det var strukket liner mellom.

Like sør for fangstlokaliteten ligger en steinalderlokalitet ID 132518. Denne er også utgravd av Svein Indrelid ved Universitetet i Bergen. Det er samlet inn funn av 84 avslag og 16 redskaper i flint hvor blant annet en tangespiss og enegget spiss, C35154. Lokaliteten ligger ved østsiden av

bukta mellom Store Krækkja og Ørteren, ca 30 m sør for utløpet av en bekk. Pilspissene indikerer datering til yngre steinalder. Det er i området lenger øst nær utløpsosen for elva fra Lægrevdvaan sørligst i Ørteren registrert både en fangstgrav for rein og steinalderboplasser. Området her er helt flatt og strendene er grunne og flate. Steinalderfunn er gjort langs elva mellom vannene og nær stranda. Det er blant funnet fragmenter av skifer og en tangepil av flint som gir datering til yngre steinalder. Området har vært egnet som vadested for rein i trekkområdet mellom øst og vest. Dyregraven ligger 5 m fra vannet i området med steinalderfunn noe som indikerer jakt på rein i dette området (ID 128085).

3.11.4. Bakgrunn for verdivurdering

Kulturmiljøet har svært høy verdi på grunn av sin sjeldenhet i kommunen, som et av de to største kjente massefangstanleggene på Hardangervidda ved siden av Sumetangen i Hordaland. Verdien er også tilknyttet kulturminnets tydelige tilknytning til landskapet, der det ligger på en høyde med godt synlig fra turstien som går gjennom området mellom Ørteren og Krækkja.

Kulturminnene er lett å formidle til lokalbefolkningen og turister i området, da det allerede er lett tilgjengelig og tursti her. Kulturmiljøet er noe forringet på grunn av oppdemming av Ørteren, men store deler av landskapet er relativt uberørt og det består av mange synlige spor etter fangsten.

Det er viktig å påpeke at anlegget og er svært utsatt og sårbart på grunn av den økende fot turismen gjennom området. Av kulturminnene som ligger igjen her er det det flere varder som allerede er blitt ødelagt, og nye er bygd i området. Det er viktig med større kunnskap og forståelse for kulturminnene i dette området for å ivareta kulturminne bedre og for å unngå en rasing og endring av dette unike kulturminnet.

3.11.5. Kulturmiljøets avgrensing

Ved avgrensingen av kulturmiljøet er det lagt vekt på å beholde sammenhengen mellom kulturminnene og det omkringliggende landskapet. Kulturmiljøet strekker seg fra Ørteren i nord til Store Krækkja i sør og innlemmer et stort området som har spor etter reinsfangst fra steinalderen til middelalderen. De ligger i et landskap uten store endringer og viser kontinuitet og stor tidsdybde i bruk av stedet. Ved avgrensingen av kulturmiljøet er det lagt vekt på å bevare kulturminnenes sammenheng med landskapet med nærhet til fjell og vann.

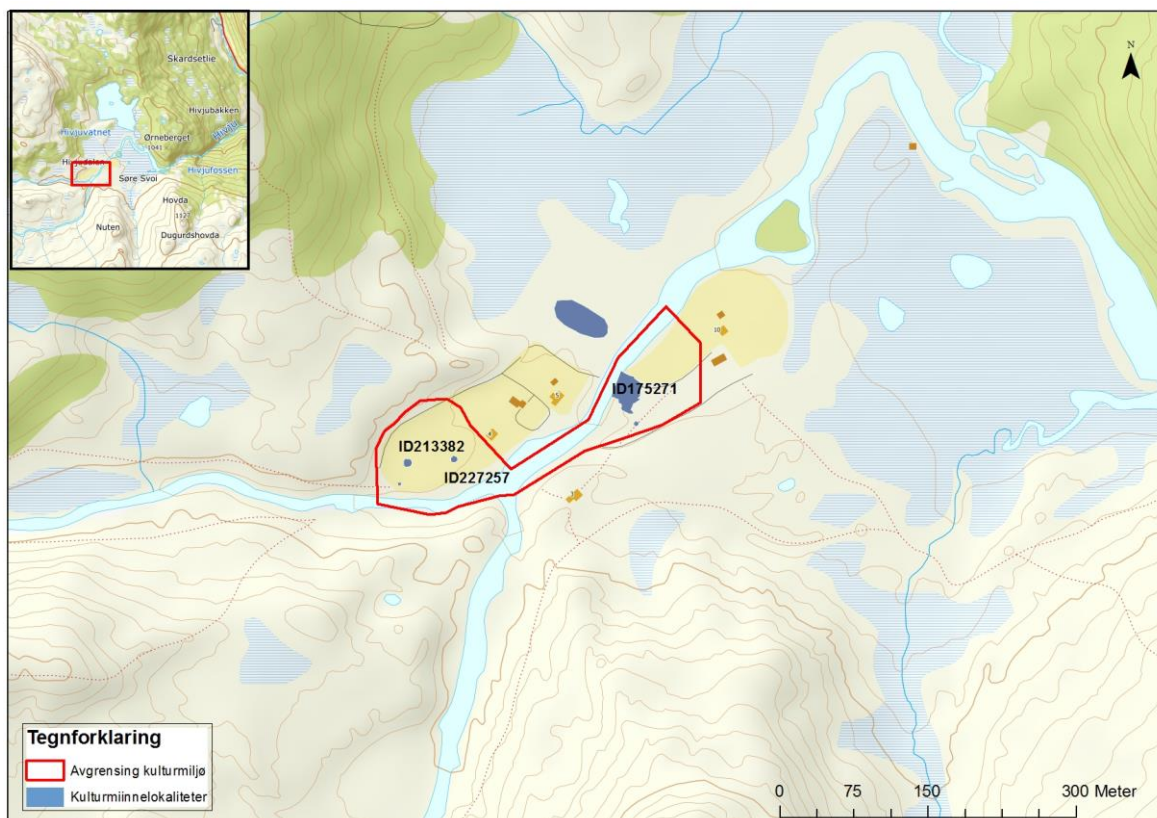
3.12. Kulturmiljø 12: Hivjudalen

Figur 78: Hivjudalen med kulturmiljø bestående av murer av reinstrøe og tufter etter tamreinsdrift.

Verdivurdering: Høy

I Hivjudalen, ligger kulturmiljø 12, som omfatter murer fra tamreinsdrift fra 1780-årene og omkringliggende landskap. Sporene etter tamreinsdrifta i Hivjudalen er et av de eldste vi kjenner til i Hol og i Hallingdal. Det representerer et av flere kjente anlegg fra Hol etter tamreinsdrift fra slutten av 1700- til 1900- tallet. Det ligger synlige spor og rester av gamle murer av steintrøe for tamrein og buer i området. Kulturmiljøet har høy verdi på grunn av sin alder, sin tilknytning til fjellandskapet rundt Hallingskarvet og sin formidlings- og opplevelsesverdi.

Figur 79: Kulturmiljø 12: Hivjudalen, spor etter tamreinsdrift: Beliggenhet og avgrensning. Nummeret på kartet viser til lokalitetens ID-nummer i Askeladden. Kartgrunnlag fra www.kartverket.no.

3.12.1 Kulturminnene

Kulturmiljøet ID 175271 består av murer etter en såkalt reintrøe og flere murer etter buer. Trøa er om lag 15 til 20 m lang og går ned mot elva som avgrenser denne. Det vises som et steingjerde rundt en høyde i landskapet. Steinene er i enkelte tilfeller ganske store og lagt rundt noen jordfaste. Steinene er i seinere tid brukt til å lage gjerde for stølen. Reintrøa skal være fra tamreinsdriften etter samegjetterne Sakris og Lussi som gjetet rein i Hivjudalen fra ca 1781 (Reinton 1954).

3.12.2 Kulturhistorisk bakgrunn

Hallingdal har vært et av de viktigste områdene for tamreinsdrift i sørlige deler av landet. En næring som startet på slutten av 1700-tallet (Bitustøil 2012). I denne tida var det Hol og Eidfjord som fikk de første tamrein fra Røros. Flere samiske gjetere kom tidlig til områdene, og hoveddelen av denne drifta foregikk på Hardangervidda. Den største og viktigste perioden av tamreinsdrift var etter 1880.

På Hardangervidda er det særlig i området ved Ørteren at det er mange spor fra tamreinsdrifta. Her ble det mot slutten av 1890-årene etablert tamreinsdrift med samiske reingsgjetere og bosetning. Det finnes spor etter disse i form av gammetufter i området og tradisjonslokaliteten Lappesteinen, ID 228928 som er en samisk offerstein. Lappesteinen er godt synlig og ligger ved

Læg Reidvannet. Denne har blitt knyttet til flere lokale sagn om samer og har trolig gått på folkemunn over lang tid før den har blitt nedskrevet.

Figur 80: Lappesteinen på Hardangervidda ID228928, en samisk tradisjonslokalitet sør for Ørteren hvor det finnes mange spor etter tamreinsdrift fra slutten av 1890-årene, sett mot nord.

3.12.3 Landskap og orientering

Det ligger i Hivjudalen vest for Hallingskarvet sørøst for Byrkjedalen. Området ligger i åpent fjellterreng ca 1000 meter over havet. Kulturminnet ID 175271 med reinsgjerdar etter tamreinsdrifta ligger like sørvest for stølsvollen på flaten rett inn mot elva Hivju i vest. På andre siden av elva ligger også spor etter mulige runde tufter eller gammer som muligens kan knyttes til samisk bosetning på stedet, ID 213382 og ID 227257.

3.12.4. Bakgrunn for verdivurdering

Som kulturmiljø har området høy verneverdi på grunn av sin alder og som del av den eldste tamreinsdrifta i Hol og i Hallingdal, sin sterke relasjon til landskapet det ligger i, og sin formidlings- og opplevelsesverdi.

Relasjonen mellom kulturminnet og landskapet rundt er svært viktig for å forstå kulturminnets funksjon, og bør bli ivarettatt i sin helhet. Det viser tydelig utmarksbruk og ressursutnyttelsen med tamreinsdrifta i fjellet. Det er få steder hvor kulturminner av denne typen kan oppleves i et urørt område som dette, og hvor sammenhengen og nærheten til fjellet er så tydelig.

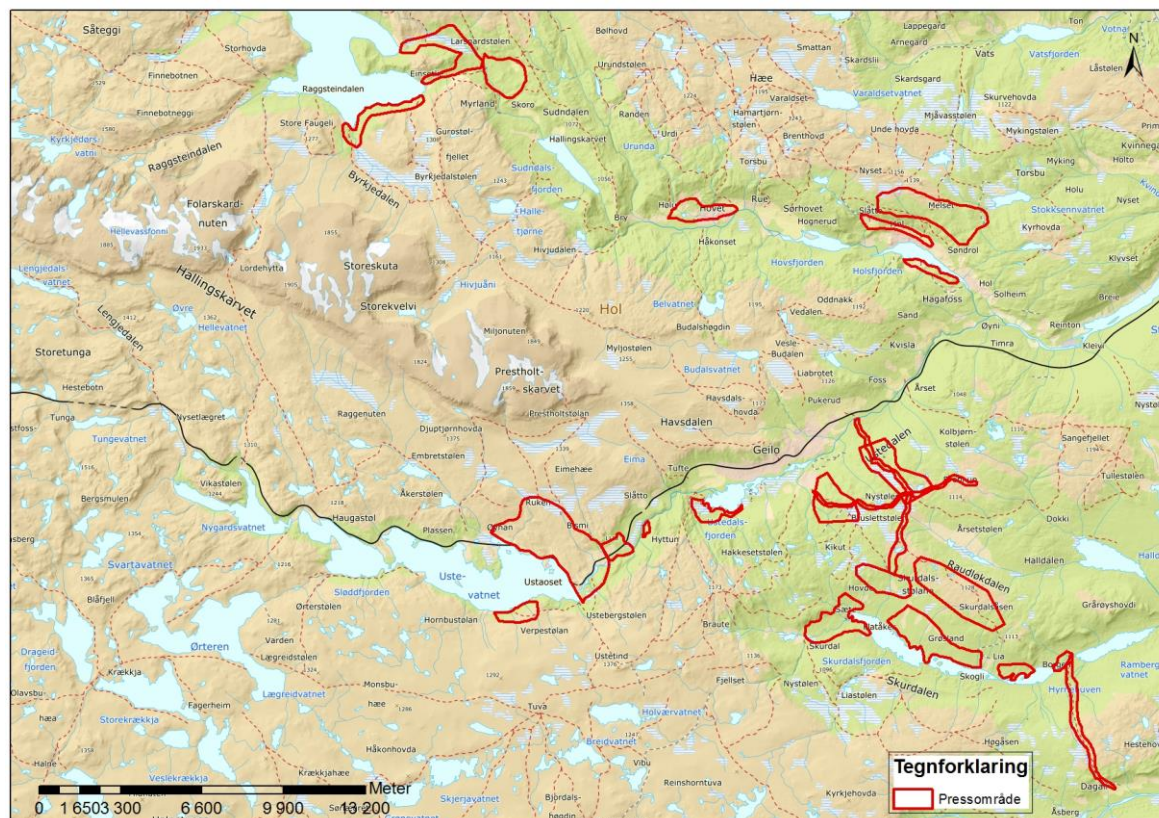

Figur 81: Murer etter reinstrø ID 175271 i Hivjudalen.

3.12.5. Kulturmiljøets avgrensing

Ved avgrensingen av kulturmiljøet er det lagt vekt på å bevare kulturminnets relasjon til landskapet. De ligger på flaten ned mot elva og strekker seg over på vestsiden sider av Hivju hvor det ligger mulige rester av to runde tufter. Dette er ikke bekreftet med noen arkeologiske undersøkelser. Ved avgrensingen av kulturmiljøet er det lagt vekt på å bevare kulturminnenes sammenheng med landskapet med nærhet til fjell og kulturminnenes beliggenhet ved elva.

4. Pressområder i Hol

Figur 82: Beliggenhet og avgrensing av pressområder i Hol. Kartgrunnlag fra www.kartverket.no

I dette kapittelet vil det blir gjort rede for dagens kulturminnebestand i utvalgte pressområder i Hol kommune. Områdene er valgt ut av Hol kommune, og arbeidet har tatt utgangspunkt i Riksantikvarens database for kulturminner (Askeladden).

For å heve kvaliteten på informasjonen i kulturminnedatabasen har det vært et mål å kontrollregistrere alle kjente arkeologiske kulturminnelokaliteter innenfor de utvalgte pressområdene. En oppdatert database med presise data fører til en mer korrekt saksbehandling og en mer forutsigbar arealplanlegging. Kvalitetshevingen gjelder først og fremst; *avklaring av vernestatus, vurdering av kulturminnenes tilstand og bedre kartfesting*. I tillegg har flere kulturminner fått endret lokalitets- og enkeltminneart.

Da kontrollregistreringen startet opp var det i de utvalgte pressområdene til Hol kommune i alt registrert 260 kulturminner, hvorav 12 enkeltminner ved Verpestølen, 70 ved Ustaoset, 30 ved Hovet, 1 i Hol, 80 i Holsåsen, 12 ved Ustedalfjorden, 2 ved Skurdalen, 6 ved Skurdalsfjorden, og i 47 ved Skurdalsstølane. Av disse ble 133 kulturminner oppsøkt og kontrollert i felt. I tillegg ble det funnet 10 nye lokaliteter under kontrollregistreringen, slik at det totale antall oppsøkte lokaliteter var 143. Det ble ikke kontrollert lokaliteter med vernestatus «Ikke fredet» eller funnsteder for løvsfunn av gjenstander. Lokaliteter som var utilgjengelige (under vann, på øyer o.l.) ble heller ikke kontrollert.

Kommunens utvalgte pressområder i Hol:

1	Hovet
2	Myrland
3	Strandavatn sør
4	Ustaoset
5	Hol
6	Holsåsen
7	Einsetnuten
8	Vestaførvegen
9	Verpestølen
10	Hovdestølen
11	Hyttun
12	Ustedalfjorden
13	Ustedalen øst
14	Skurdalen
15	Skurdalsstølene
16	Skurdalsåsen
17	Skurdalsfjorden vest

Tabell 5: Pressområder i Hol kommune.

Under arbeidet med fagrapporten for pressområdene har det også blitt gjort en vurdering av potensiale for funn av arkeologisk kulturminner. Potensialvurderingene er gjort på et faglig grunnlag ut fra opplysningene i rapporten. Dette er gjort uavhengig av hvilke tiltak, og hvor eventuelle tiltak kan komme. Vurderingen er ment å skape en større forutsigbarhet for arealdisponeringen i kommunen.

Vurderingen er kun basert på opplysninger i Askeladden, tidligere arkeologiske registreringer og kartmateriale om landskap og lokal topografi fra NGU og Institutt for skog og landskap. Områdene som ikke har registrerte funn er ikke kontrollregistrert eller ikke oppsøkt i felt.

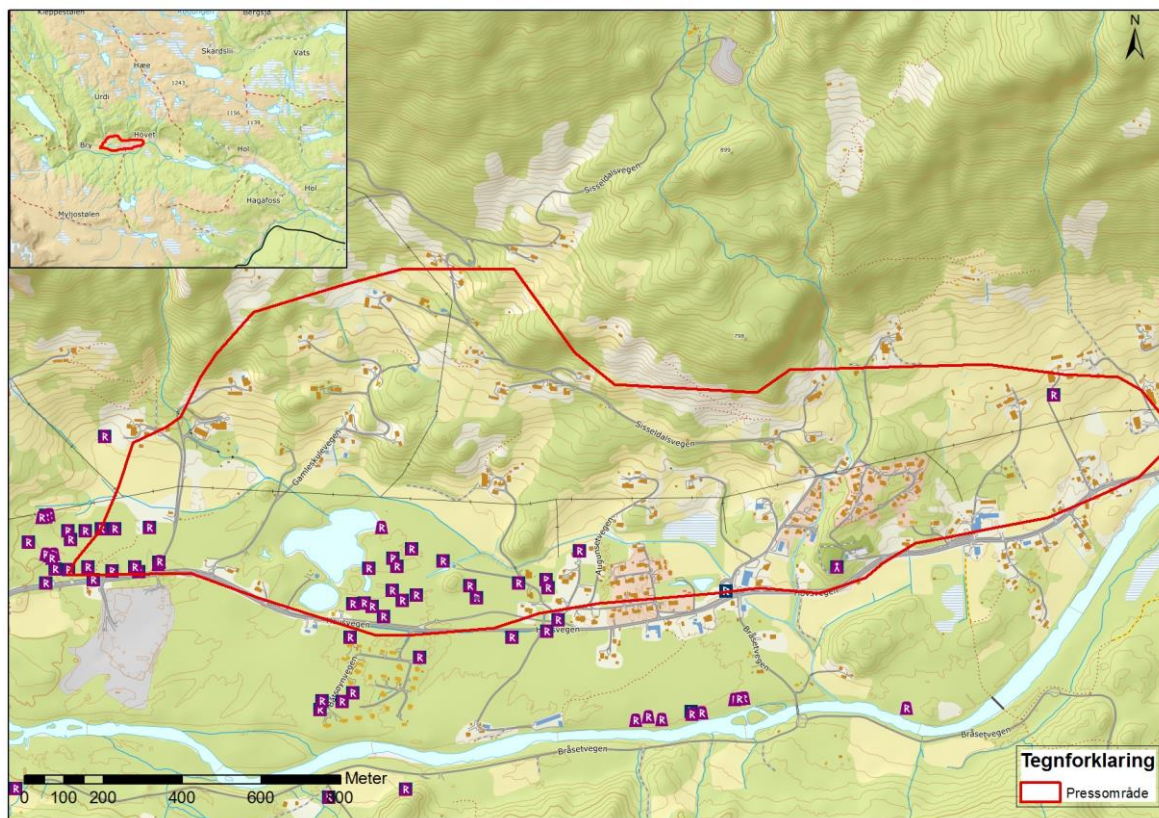
Vurderingen er rangert til tre nivåer; lavt, middels og høyt potensial. Høyt potensial innebærer gjerne at det er gjort funn av gjenstander i området, men kan også følge av at området viser nære sammenhenger til landskapstrekk som gir godt grunnlag for bosetting og annen fortidig aktivitet. En lav prognosevurdering skyldes i første rekke at området er sterkt utbygd, eller at det allerede er undersøkt av kulturvernmyndighetene uten nye registrerte funn. I utmark er det blitt registrert mange flere jernvinneanlegg etter som kunnskapen om hvordan disse ser ut og hvor de ligger har økt. Områder som har blitt arkeologisk registrert i 2003 og senere anses som godt undersøkt i henhold til dagens metoder med bruk av fflateavdekking. Områder registrert på denne tiden uten funn har derfor lavere potensiale. Områder uten funn fra før 2003 har noe høyere potensiale, da fflateavdekkingsmetoden ikke var mye i bruk før dette.

Prognosevurderingen er kun ment som et verktøy for videre arealplanlegging, og er ikke tilstrekkelig til å oppfylle kravet om arkeologiske undersøkelser etter § 9. Dette innebærer at utbyggingstiltak innenfor områdene fortsatt i henhold til gjeldende praksis må forelegges kulturvernmyndighetene ved fylkeskommunen til uttalelse. Prognoseområdet utgjør bare en forventning om funn, og det er først gjennom arkeologisk registrering at dette kan bli avklart.

Figur 83: Ustedalsfjorden er et av pressområdene i Hol, her langs turveien på sørsiden av fjorden.

4.1 Pressområde 1: Hovet

Figur 84: Beliggenhet og avgrensning av pressområde 1: Hovet. Kulturminnene på kartet refererer til Askeladden. Kartgrunnlag fra www.kartverket.no

4.1.1. Landskap og orientering

Hovet er en fjellbygd nord i kommunen. Pressområdet ligger nord for Fv 50 i Hovet og omfatter gårdsbebyggelse og skogsterreng. Området strekker seg fra gårdene Sletto i vest til Larsgard i øst. Området ligger 620 meter over havet i sør ved Moen og elva Storeåne og går opp mot 750 meter over havet i øvre del av bygda. Terrenget i sør består av en rekke skogstjern, bekke drag, furuskog med flater og høyder. Området her består av store furumoer med mye store steiner. Grunnen til dette er at elva Storåne på et tidspunkt, kanskje under siste istid, har vært mye større og har brutt ut på flere steder og vasket bort finmassene. Gårdene ligger langs dalsiden i sørvendt terreng og flater ut i dalbunnen.

4.1.2. Kulturminnene

Det er registrert et stort antall kulturminner i området vest for Hovet sentrum. Kulturminnene konsentreres seg til sørlige deler av bygda og ligger spredt over et større område på skogsflatene og langs elva. Kullgropene er den kulturminnetypen som dominerer i området, og innenfor pressområdet er det registrert 32 automatisk fredete kulturminner, der alle er kullgroper. Innenfor pressområdet i Hovet er det registrert flere kullgroper mellom Skreddarmoen i vest og boligfeltet i øst.

Gropene varierer i størrelse fra store til små. I form er de runde eller noe ovale. De største gropene er opp mot 7 m i diameter og har mer markerte valler enn de små. Området er vanskelig å få oversikt over på grunn av ulendt terreng med store steiner, og enkelte av gropene må man gå rett på for å oppdage. Det ble også funnet enkelte nye kullgroper i området under kontrollregistreringen. Disse ble registrert og kartfestet.

Rett nord for Fv 50 ved Nykketjødnane og bekken Tiuløken ligger et titalls kullgroper. Området ble kontrollregistrert og gropene målt inn. Enkelte groper ble ikke gjenfunnet, ID 136135, 135125 og 136140. De to siste ligger i boligfeltet og er antatt fjernet slik som ID 136127 rett nord for disse. Denne er arkeologisk undersøkt av KHM i forbindelse med etablering av et byggefelt.

Lenger vest i pressområdet ligger det et større kullgropfelt nord for Fv. 50 ved Skreddarmoen. Åtte av kullgropene ligger innenfor området og ble kontrollregistrert. To nye groper ble registrert på en skogsflate like nord for Rv7, ID 247499 og 247500. En av gropene ble ikke gjenfunnet, ID 64290. Denne kan være kartfestet feil, og antas derfor å ligge lenger nord for området.

4.1.3. Kulturhistorisk bakgrunn

Kullgropene i området rundt Hovet ligger tett. Det er tydelig at det har vært stor aktivitet her i yngre jernalder og middelalder da man må ha produsert store mengder kull må ha blitt produsert her. Det er ikke påvist jernvinneanlegg i området, men dette kan skyldes dårlig registrering, eller at anleggene ligger i områder som ennå ikke er registrert. Sør for pressområdet og Nykketjødnane er det gravd ut 8 kullgroper, ID 91531-34, 138514 (Skogsfjord 2006). Dateringene av disse ligger innenfor tidsrommet fra tidlig middelalder, høymiddelalder og seinmiddelalder og nyere tid, 1040-1660 e.Kr. Analysen antyder at veden som er brukt til kullproduksjon er fra furutrær, hvilket stemmer godt med vegetasjonen i området langs elva og bygda Hovet. Dette gir kunnskap om kullproduksjonen i området og viser at det har vært tradisjon for brenning av kull ved Hovet i over 600 år.

Figur 85: Kullgrop (ID 247500) ved Skreddarmoen. Denne var ikke kjent og ble funnet ved kontrollregistrering.

Nærheten til gårdene og bruken av utmarka i dette området tyder på at jernproduksjon i området kan knyttes til gårdsdriften. Gårdene i Hovet antas å være skilt ut i middelalderen, ut fra de eldre gårdene i område slik som Villand som ligger sentralt i bygda.

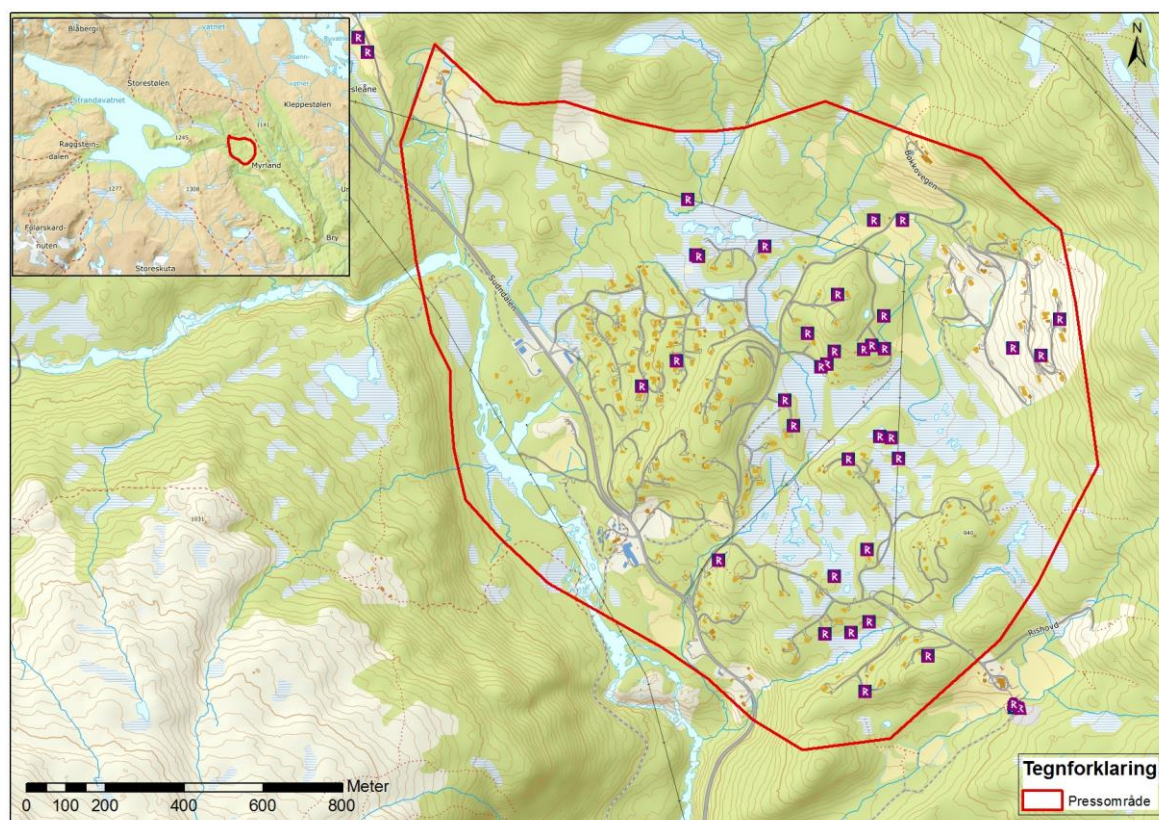
Den store tettheten av groper indikerer at jernvinna ligger i nærheten, kanskje nærmere elva hvor det også finnes en rekke kullgroper. Det er derfor store muligheter for å påvise dette ved mer systematisk registrering i området. Smiekullgroper er oftest yngre og dateres til 1500 og 1600-tallet. De knyttes til gårdene og smiing lokalt. Kullgroper er dermed et kildemateriale til studie av produksjon av kull i tilknytning til jernutvinning og/eller smievirksomhet. De kan på denne måten belyse økonomiske forhold og betydningen av denne omfattende aktiviteten i området i jernalder og middelalder.

Det er et stort antall kullgroper og jernvinner rundt Sudndalsfjorden. Disse knytter seg til jernutvinning i yngre jernalder og middelalder. Noen av jernvinnene er undersøkt og dateringer viser både yngre jernalder og middelalder (Johansson 2012). Det er nærliggende å tro at det samme gjelder for Hovet.

4.1.4 Oppsummering av kontrollregistreringen

Alle kulturminnene innenfor området ble vurdert og deres status i kulturminnedatabasen Askeladden verifisert. De synlige kulturminnene ble også kontrollert og målt inn i felt slik at deres lokalisering er så nøyaktig som mulig. Kulturminnedatabasen Askeladden er nå oppdatert i henhold til status på stedet i 2019. Potensialet for å gjøre funn i området er fortsatt tilstede, og det er mulig ved systematisk registrering å kunne påvise jernvinneanlegg i området.

4.2 Pressområde 2: Myrland

Figur 86: Beliggenhet og avgrensing av pressområde 2: Myrland. Kulturminnene på kartet refererer til Askeladden. Kartgrunnlag fra www.kartverket.no

4.2.1 Landskap og orientering

Myrland ligger nord i kommunen 3 km øst for Strandavatnet og ca 3 km nord for Sudndalsfjorden. Pressområdet ligger ca 900 til 975 meter over havet. Området ligger ved Myrland med Fv 50 og elva Storåne i vest. Området omfatter hyttebebyggelse og enkelte støler. Terrenget er dominert av store myrdrag og bjørkeskog med kuppert terreng av bergkoller. Hyttene ligger konsentrert i utkanten av myr, hvor det er tørre flater og koller. Terrenget er generelt åpent med store flate myrer og vegetasjonen er preget av småbjørk i utkanten av myra og på bergkollene. Det er enkelte støler i området med Rabbestølen i sør og Myren i nord. Det var i sin tid en husmannsplass under Myrkvarvbakken. Dette området er i dag utbygd med hytter.

4.2.2 Kulturminnene

Det er registrert en rekke kulturminner i området. Kulturminnene ligger spredt over et større område på skogsflatene, kollene og langs myra. Kullgropene er den kulturminnetypen som dominerer i området. Innenfor pressområde var det registrert 30 automatisk fredete kulturminner, og av disse var 28 kullgropene og to tjæremiler. Gropene varierer i størrelse fra store til små. I form er de runde eller noe ovale. De største gropene er opp mot 7 m i diameter og har mer markerte valler enn de små. Området er åpent og oversiktlig med store myrdrag og

skogkledde koller. Det var tidligere registrert to tjæremiler i området, ID 91588 og 35379. Under kontrollregistreringen viste det seg at disse fortonet seg som små groper som inneholdt kull. Det ble derfor besluttet at dette måtte dreie seg om kullgroper. Statusen i Askeladden ble derfor endret.

Det ble ved kontrollregistreringen også funnet en ny kullgrop (ID 247408) og en jernvinne (ID 247419) nord i området ved Myren. Disse ble registrert og kartfestet.

Enkelte groper ble ikke gjenfunnet i felt, da de er fjernet ved dispansasjon og utgravning tidligere. Dette gjelder kullgropene sør i området, ID 91596, 91694, 91587, 91588 og 91590 og kullgropene lenger nord i området 96334-2, -10, -11 og 45398. Til sammen 9 stykker.

Figur 87: Myrområde ved Myrland sett mot sørvest.

4.2.3. Kulturhistorisk bakgrunn

Kullgropene i området rundt Myrland ligger tett. Store mengder kull må ha blitt produsert her. De mange registrerte kullgropene i området, ca 30 stykker utgjør trolig en del av et opprinnelig større kulturminneområde. Det er flere større myrdrag i nærområdene og kullgropene vitner om stor aktivitet knyttet opp mot jernproduksjon. Det er tidligere funnet jernvinneanlegg i nærområdet, sør ved Rabbestølen (ID 117265) og i nord ved Kaslegrasmyre (ID 78088). Ingen av disse er undersøkt eller datert. Slagget som er påvist ved disse av typen tappeslagg som kan dateres til 700 -1400-tallet. Den store tettheten av kullgroper i området indikerer at det kan ligge jernvinner

i nærheten. Det ble og ved registreringen påvist en ny jernvinne midt i området ved Myre, ID 247410. Denne ligger i tidligere slåttemark og er av typen tappeslagg, Jernvinnene som ligger ved Myrland viser at det har vært utstrakt produksjon av jern her i området i yngre jernalder - middelalder.

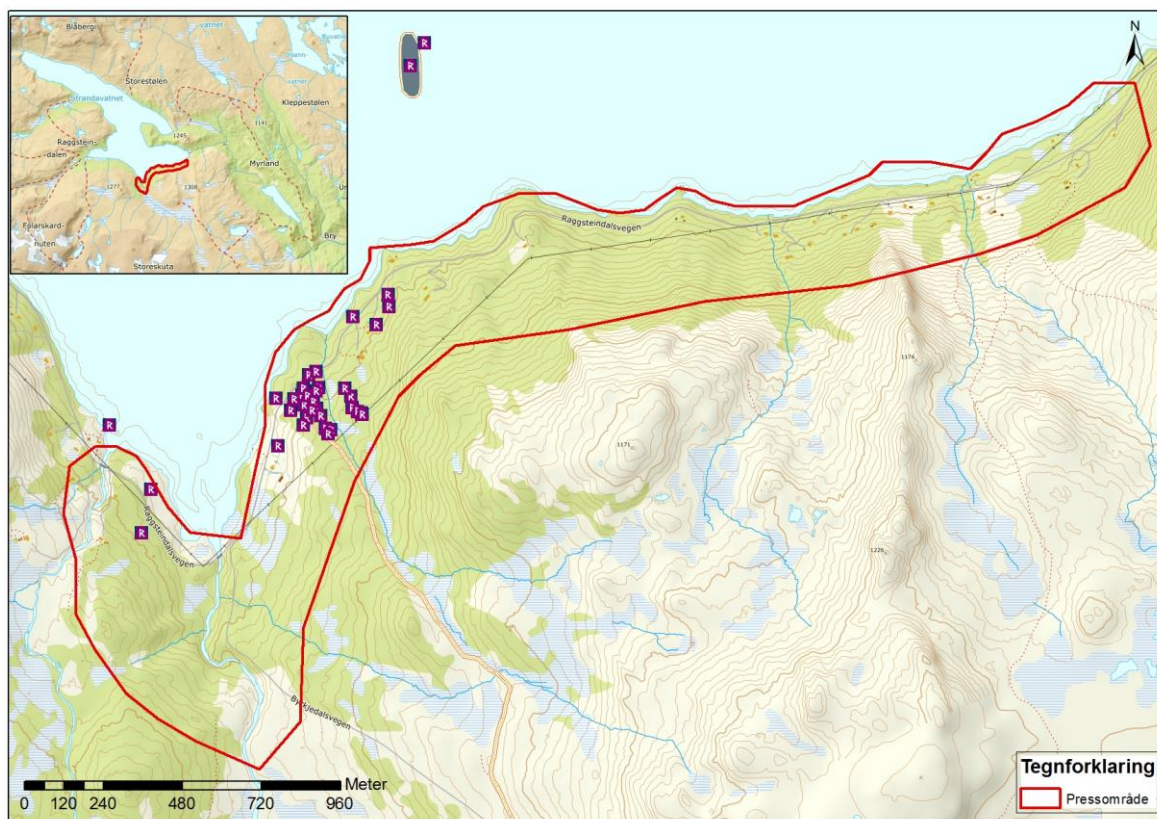
4.2.4 Oppsummering av kontrollregistreringen

Alle kulturminnene innenfor området ble vurdert og deres status i kulturminnedatabasen Askeladden verifisert. De synlige kulturminnene ble også kontrollert og målt inn i felt slik at deres lokalisering er så nøyaktig som mulig. Kulturminnedatabasen Askeladden er nå oppdatert i henhold til status på stedet i 2019. Potensialet for å påvise jernvinne er vurdert til å være stort i dette området.

Figur 88: Jernvinneanlegg ID247410 på en liten høyde i slåttemark. Denne ble registrert under kontrollregistreringen nord i området ved Myre, sett mot øst.

4.3 Pressområde 3: Strandavatn sør

Figur 89: Beliggenhet og avgrensning av pressområde 3: Strandavatn sør. Kulturminnene på kartet refererer til Askeladden. Kartgrunnlag fra www.kartverket.no

4.3.1 Landskap og orientering

Området ligger på sørsiden av Strandavatn og ved Raggsteinsdalvegen. Det strekker seg fra elva Store Faugeli i vest og mot øst ca 2,5 km langs sørsiden av Strandavatn. Pressområdet går ned mot vannet og opp i lia og ligger på ca 1050 til 1000 meter over havet. Terrenget består av myr, skog og bekkedrag. Elvene Faugeliåne og Byrkjedøla ligger mot vest. Bekken Fekjastølgrove går gjennom området. Det ligger spredt hyttebebyggelse her. Vegetasjonen er preget av tett bjørkeskog med undervegetasjon av lyng og einer. Det er ligger en støl i området, Bakliestølen.

4.3.2 Kulturminnene

Det er registrert en rekke kulturminner i området. Kulturminnene ligger konsentrert til området øst for Bakliestølen. De ligger på skogsflatene, langs myra og på begge sider av Fekjastølgrove. Det er kullgroper som er den kulturminnetypen som dominerer i området. Innenfor pressområde var det registrert 33 automatisk fredete kulturminner av typen kullgroper og en tuft. I form er de runde eller noe rektangulære. De største gropene er opp mot 7 m i diameter og har mer markertevoller enn de små. Området består av tett skogsterreng og mange av de små gropene er lite synlige.

Figur 90: Område ved Faugliåne med jernvinne, ID247422 i strandsonen foran i bildet, utsyn mot Baklistølen i sørøst.

4.3.3 Kulturhistorisk bakgrunn

Kullgropene i området rundt Baklie ligger tett. Store mengder kull må ha blitt produsert her. Dette kan knyttes til jernvinneanleggene som ble funnet i området ved kontrollregistreringen. Det var tidligere ikke kjent jernvinneanlegg i dette området, men det ble da og ved registreringen påvist en to nye jernvinner. Den ene ligger ved Baklie og Fekjastølgrove, ID 247497. Jernvinneanlegget ligger på vestsiden av Fekjastølgrove rett i utkanten av en skogsflate med kullgroper. Det er ikke synlig i terrenget, men en slagghaug ligger på kanten av flaten og skråningen ut mot myra. Det ble også funnet et annet jernvinneanlegg, ID 247422 i strandsonen mot Strandavatn ved Store Faugeli vest i pressområdet. Dette lå like på oversiden og vest for elva Faugeliåne, og var synlig i overflaten med slaggekonsentrasjoner utover flaten i utvaskingssonen. To kullgroper ligger i nærområdet her, ID 104188-1 og -2. Slagget som ble funnet i begge jernvinnene var av typen tappeslagg som kan dateres til perioden yngre jernalder -middelalder. Kullgropene i området kan knyttes til kullproduksjon i sammenheng med jernvinning i området. Det er relativt mange kullgroper i dette området, og det er sannsynlig at det finnes flere jernvinneanlegg enn de som ble registrert under arbeidet. Det ble ikke stukket med spade innenfor området, men det er stort potensiale for å påvise flere jernvinner i nærheten av kullgropene ved en mer systematisk arkeologisk registrering.

4.3.4 Oppsummering av kontrollregistreringen

Alle kulturminnene innenfor området ble vurdert og deres status i kulturminnedatabasen Askeladden verifisert. De synlige kulturminnene ble også kontrollert og målt inn i felt slik at deres lokalisering er så nøyaktig som mulig. Kulturminnedatabasen Askeladden er nå oppdatert i henhold til status på stedet i 2019. Potensialet for å påvise flere kulturminner innenfor dette området er vurdert til være stort.

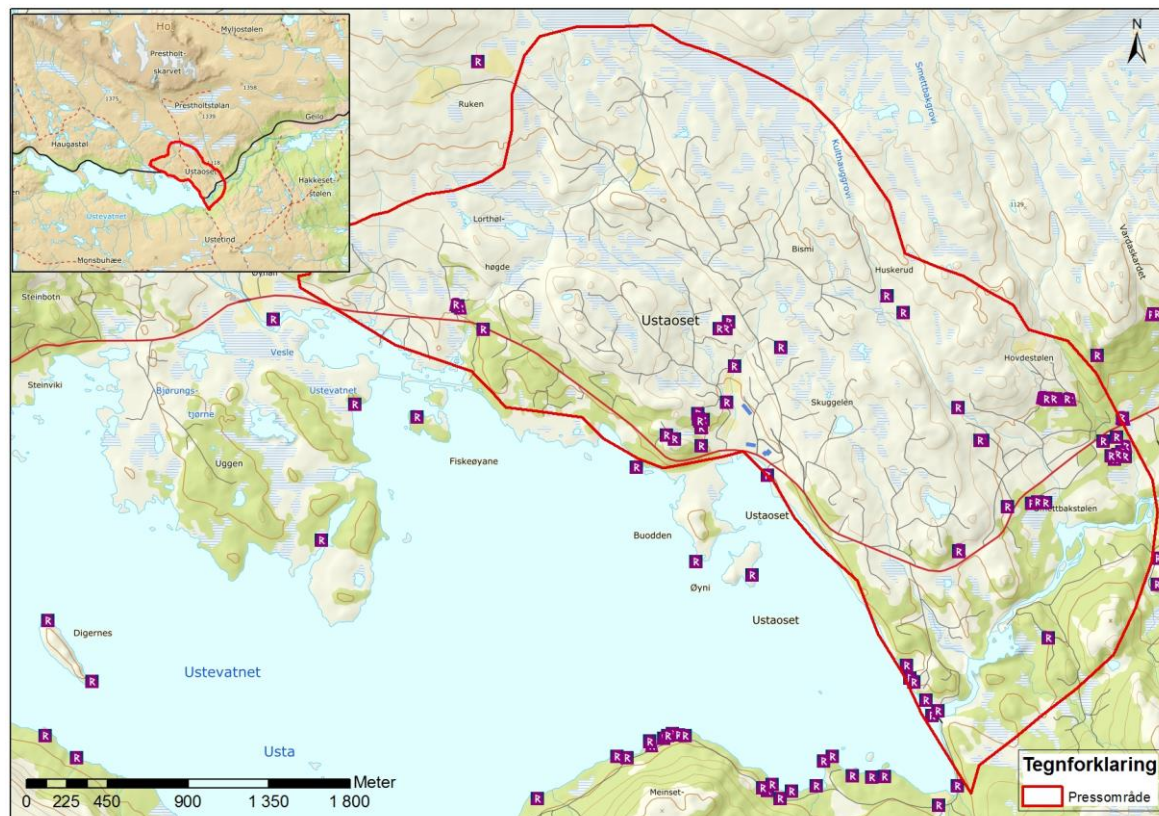

Figur 91: Område ved Baklie med kullgrop, ID104188-8 sør for Raggsteinsdalvegen. Sett mot nord og Strandavatn.

Figur 92: Baklistølen med utsyn mot Strandavatn og elva Byrkjedøla i bakgrunnen. Sett mot nordvest.

4.4 Pressområde 4: Ustaoset

Figur 93: Beliggenhet og avgrensing av pressområde 4: Ustaoset. Kulturminnene på kartet refererer til Askeladden. Kartgrunnlag fra www.kartverket.no

4.4.1 Landskap og orientering

Området ligger på Ustaoset på nordøstsiden av Ustevatnet og ved utløpet av Usteåne. Pressområdet strekker seg i sør fra Usteåne og opp mot Hovdestølen og mot Ustaoset og Øynan i vest. Pressområdet går ned mot vannet og opp i lia og Nystølhovda i nord. Høyden over havet er 980 m i sør og 1150 m i nord ved Nystølhovda. Det er åpent fjellterreng med vegetasjon av fjellbjørk, brisk, vier og lyng. Terrengen er åpent og variert med flater, myrer, koller og bekker. På nordsiden av Ustevatnet er terrenget flatere nede ved stranda og terrenget stiger innover mot Hallingskarvet. Ved utløpsosen er det en odde og terrenget er bratt og skrint. Vegetasjonen i området er lyng og einer. To støler ligger i området, Hovdestølen og Smettebakkstølen. Området er tett utbygd rundt Ustaoset med hytter, jernbane, veier og hotell.

4.4.2 Kulturminnene

Det er registrert en rekke kulturminner i området. Kulturminnene ligger konsentrert til området langs vannet, rundt Ustaoset og øst ved Smettebakkstølen og Hovdestølen. Kulturminnene ligger hovedsakelig på strendene, ved utløpsoset og langs myrene. Det er kjent kullgroper, jernvinne, fangstgroper og steinalderboplasser i området. Innenfor pressområde var det før kontrollregistreringen registrert 63 automatisk fredete kulturminner.

Figur 94: Område nord for utløpet av Ustedalsåne med steinalderboplass ID 24931. Sett mot vest.

Av disse var 28 fangstgroper, 1 jernvinneanlegg, 6 steinalderlokaliteter og 28 kullgroper. Det ligger 11 kullgroper i området Hovdestølen og Smettbakkstølen, og de øvrige ligger spredt i området ved Ustaoset. Jernvinneanlegget ID 45402 vest i området ligger sør for Lorchølhøgde på østsiden av Lorchølbekken. Anlegget består av en ovnsgrop, slaggutkast og en kullgrop som er av den yngre typen og kan dateres til yngre jernalder-middelalder. Det ligger også to kullgroper like nordvest for jernvinneanlegget.

Omkring Buodden er det registrert flere steinalderboplasser. Tett på jernbanen er disse fullstendig ødelagt på grunn av bygging. Ved kontrollregistrering var vannstanden høy og lokalitetene her lå under vann. Boplassområdet ved Ustevatn på nordsiden av utløpsosen Ustedalselva danner en odde. På denne odden har det vært godt med utsyn, og vi kjenner til en større steinalderlokalitet her og noen mindre. Disse ligger på steinrike flater nær vannet, ID 74931, 74935 og 74990. Området er noe værhardt og terrenget er bratt og skrint. Flere av boplassene er svært utvasket.

Ved Ustaoset finnes det to lokaliteter med fangstgroper, ID 78091 og 96242. Den største av disse er ID 78091 og består av et stort fangstanlegg med i alt 22 registrerte fangstgroper ved Hovdestølen. Fangstgropene ligger her på rekke og rad tett ved en sti i vest og øst for Hovdestølvegen. Beliggenheten er sørvendt terreng i et nordvest-sørøst orientert system. Anlegget kjennetegnes av groper gravd ned i bakken med noe steiner i kant og sidekanter oppmura i gropene. Det er svært tett vegetasjon i området og gropene er sterkt gjengrodd med bjørketre, einer og vier. Ved kontrollregistrering ble det gjenfunnet 18 groper, disse ble kartfestet og dokumentert. Sørøst for området ligger også to fangstgroper, ID 96242-1 og -1. De er bygd på samme måte som anlegget ved Hovdestølen. Fangstanlegget ligger på vestsiden av en myr i sørøstvendt terreng. Gropene ligger ca 280 m sørøst for ID 78091. Gropene er kjennetegnet med

steinsatte kanter. Området sør for gropene er forstyrret av påfylte masser av grus og stein. Begge gropene ligger intakt her og de ble målt inn. Den sørligste av disse ID 96242-1 er ikke skadet, men skjemmet med graving i terrenget i nedre kant av vollen innenfor sikringssonen. Det er også registrert 4 andre fangstgroper (ID 62481) lenger vest for området ved Sisseldalen. To av disse gropene ble gjenfunnet, og de ligger ved siden av hverandre i en bratt sørøstvendt terreng og har lik utforming som de øvrige fangstgropene som finnes i området ved Hovdestølen. De to andre gropene ved Sisseldalen ble ikke gjenfunnet. En nærmere beskrivelse finnes ikke av gropene. Kullgropene ligger i området ved Smettbakkstølen og Hovdestølen i øst og i lia rundt Ustaoset. Av de 28 registrert kullgropene i området er 4 i dag fjernet. Dette gjelder kullgropene ved lokalitet ID 96243. Lokaliteten omfatter 14 kullgroper, og av disse er ID 96243-3, -4, -5- og -6 arkeologisk utgravd av KHM i 2013 (Gran 2014). Kullgropene ligger innenfor pressområdet. Tre ligger samlet i ett skogbelte mellom RV7 og jernbanelinjen i sør (96243-4, -5 -6), mens den siste gropen (96243-3) ligger for seg selv nordvest for området øst for bekken ved Kulthaugvegen

4.4.3 Kulturhistorisk bakgrunn

Kulturminnene i området rundt Ustaoset ligger tett og omfatter både steinalderboplasser, kullgroper, jernvinneanlegg og fangstgroper. En rekke tufter og forekomster av jernslag er registrert i forbindelse med reguleringen av Ustevassdraget i 1960 (Eikholm og Martens 1960). Tuftene ligger ofte ved setervollene og kan muligens ses i sammenheng med dem, men endel ligger også helt uten tilknytning til annen bebyggelse. Det ble påvist en tydelig sammenheng mellom tufter, slag og kullgroper under registreringen rundt 1960. Flere av tuftene er antatt å være rester etter buer reist på faste jernvinneplasser, såkalte blestertufter. Det ble den gang registrert 25 kullgroper rundt vannet. I tillegg er det kjent kullgroper nord ved Ustaoset og i øst rundt Smettbakkstølen. Mengder med kull må ha blitt produsert her.

Figur 95: Område ved Smettbakkstølen sør for Rv7 hvor det ligger tett med kullgroper, ID96243. Sett mot sør.

De mange registrerte kullgropene i området vitner om stor aktivitet knyttet opp mot jernproduksjon. Det finnes trolig flere jernvinneanlegg enn de som er vi kjenner i dag. Det er gravd ut 4 kullgropene i området på østsiden av Ustaoset. Vedartsprøver til ^{14}C dateringer viser at alle inneholdt av bjørk. Analysen antyder at veden som er brukt til kullproduksjon er fra sent voksende trær, hvilket stemmer godt med området rundt Ustaoset. Tre av gropene ligger svært nær hverandre, både i datering og plassering i terrenget. Dateringene av gropene ligger i perioden vikingtid til middelalder, 900-1170 e.Kr (Gran 2014).

I området øst for Ustevatn ligger det i dag 22 fangstgropene. Dette har vært naturlig beiteområde for reinen i området og en viktig trekkvei til og fra Hallingskarvet. Dyrene har kunnet trekke ut på tangene på begge sider av dalføret. Dette viser seg også i gamle navn som «Reinsvadet» over Ustedøla sør for fangstanleggene. Fangst på rein må ha vært en viktig næring i området ved Ustaoset. Det foreligger ingen dateringer fra fangstgropene, men slike anlegg er vanligvis fra perioden yngre jernalder-middelalder.

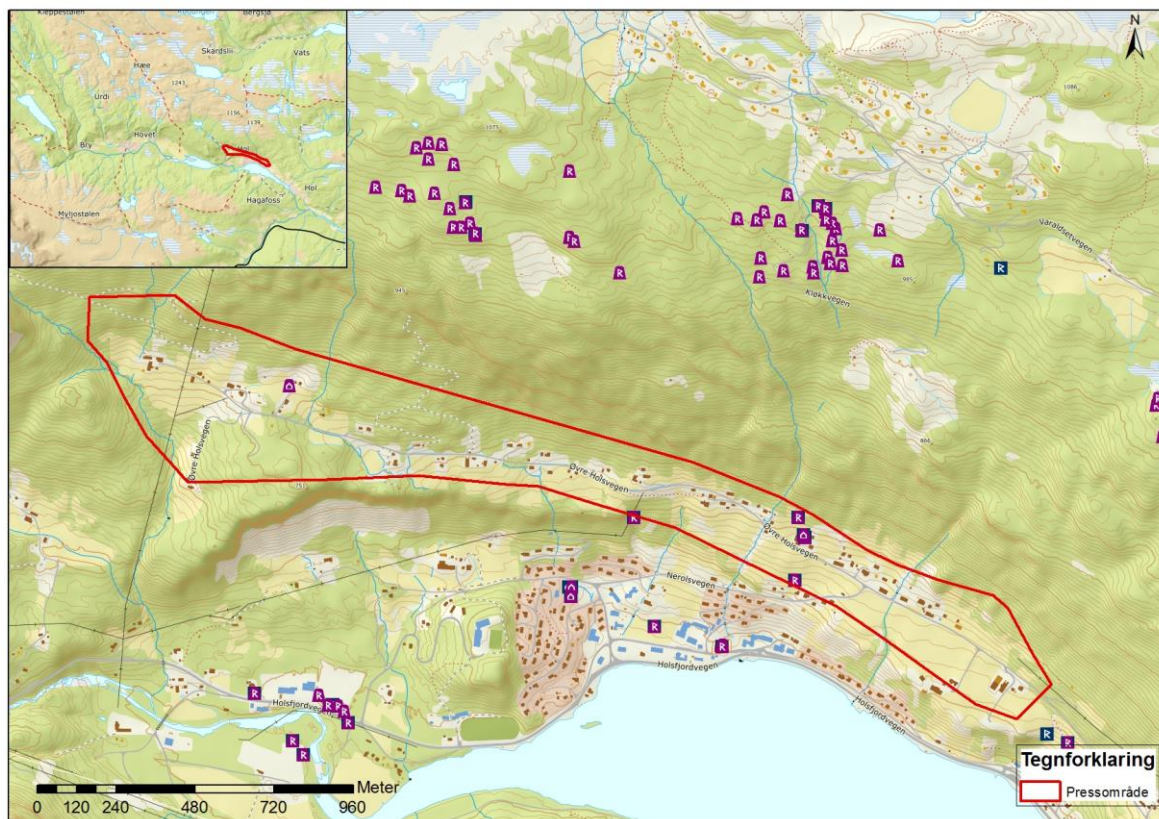
4.4.4 Oppsummering av kontrollregistreringen

Alle kulturminnene innenfor området ble vurdert og deres status i kulturminnedatabasen Askeladden verifisert. De synlige kulturminnene ble også kontrollert og målt inn i felt slik at deres lokalisering er så nøyaktig som mulig. Kulturminnedatabasen Askeladden er nå oppdatert i henhold til status på stedet i 2019. Store deler av Ustaoset er tett utbyggt med hytter og infrastruktur knyttet til disse. Rv7 og Bergensbanen går også gjennom området. Ustevatn er regulert tidlig på 1960-tallet, og det ble da også utført omfattende arkeologiske registreringer i området. I de utbygde områdene er følgelig funnpotensialet for nye funn lavt. På grunn av den store tettheten av kulturminner kan det i eventuelle mindre urørte områder innenfor tettbebyggelsen forventes funn av spor etter jernutvinning. Utenfor tettbebyggelsen er sjansen for at slike spor er bevart høyere, og dermed øker potensialet for å påvise kulturminner her.

Figur 96: Område ved Hovdestølen med et fangstanlegg med 18 gropene, ID78091. Sett mot øst.

4.5 Pressområde 5: Hol

Figur 97: Beliggenhet og avgrensing av pressområde: Hol. Kulturminnene på kartet refererer til Askeladden.

Kartgrunnlag fra www.kartverket.no

4.5.1 Landskap og orientering

Området ligger i bygda Hol på nordøstsiden av Holsfjorden. Pressområdet strekker seg fra Myro i øst til Slåtto i vest og omfatter gårdsbebyggelsen på begge sider Øvre Holsvegen. Høyden over havet er 750 m i sør og 850 m i nord. Terrenget er åpent bebyggelse, gårdstun, dyrka mark og beitemark.

4.5.2 Kulturminnene

I pressområdet finnes det ingen kulturminner registrert, og av denne grunn ble det ikke foretatt kontrollregistrering i området. I bygda Hol finnes det en del løsfunn fra vikingtid (C36599-36607) som blir oppbevart på Hol Bygdemuseum. Dette er en spydspiss, seks pilspisser og en kniv i jern. Flere av funnene har framkommet under jordarbeid ved gården Nestågård gnr 16/1. Et tyngdelodd av skifer (C36607) er også funnet på denne gården.

4.5.3 Kulturhistorisk bakgrunn

I bygda Hol finnes det en del løsfunn fra vikingtid (C36599-36607) som blir oppbevart på Hol Bygdemuseum. Dette er en spydspiss, seks pilspisser og en kniv i jern. Flere av funnene har framkommet under jordarbeid ved gården Nestågård gnr 16/1. Et tyngdelodd av skifer (C36607) er også funnet på gården.

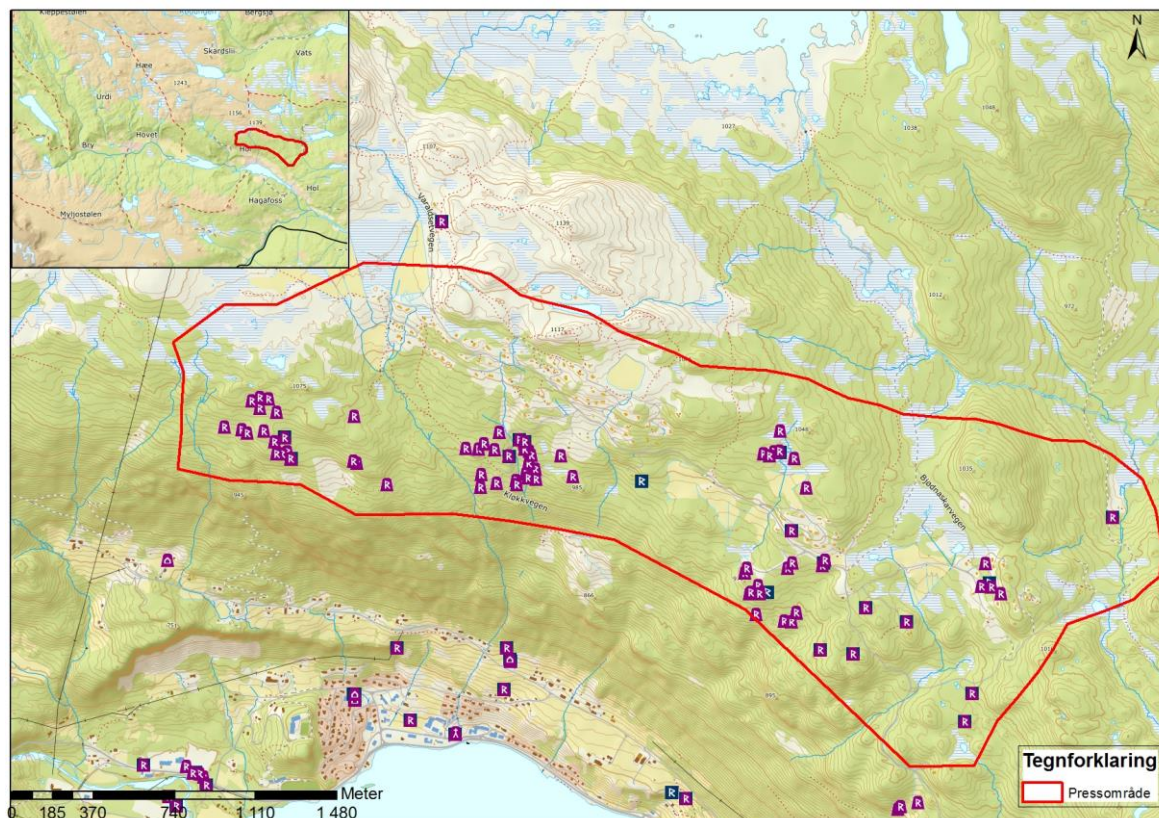
4.5.4 Oppsummering

Det er ikke kjent arkeologiske kulturminner i området og det ble derfor ikke utført noen kontrollregistrering i pressområdet. Det bør vurderes å få ført gjenstandene som ligger på Hol bygdemuseum inn til KHM. Det er potensial for å registrere nye funn i Hol. Det er ikke gjennomført arkeologiske registreringer i området tidligere. Funnene av gjenstander på flere av gårdene viser at det har vært bosetning i området tilbake til vikingtid og yngre jernalder.

Figur 98: Spydspiss av jern C36599, fra Hol bygdemuseum. Denne er fra vikingtid og er funnet i Høvet på stølen Fagerdalen, ca 900 moh.

4.6 Pressområde 6: Holsåsen

Figur 99: Beliggenhet og avgrensning av pressområde 6: Holsåsen. Kulturminnene på kartet refererer til Askeladden. Kartgrunnlag fra www.kartverket.no

4.6.1 Landskap og orientering

Området ligger i Hol nord for bygda og Holsfjorden. Pressområdet strekker seg fra Nystølen i øst til Glennestølen og Kleppstølen i vest. Området omfatter støler, stølsvoller, hyttebebyggelse, skogsterreng og fjell. Det høyeste området ligger på 1104 moh i nord ved Leirtjødnhaugen og det laveste på 930 moh i sørøst. Deler av terrenget er kuppert og store deler av området ligger i sørvendt hellende skogsterreng. Det finnes flere myrer spredt innenfor området. Det er generelt svært blokkrikt med mye stein i grunnen og i sør er det stedvis regulære steinurer. Vegetasjonen domineres av bjørkeskog med innslag av gran lengst sør. Ved Øvre-Kløkk omfatter deler av området dyrket mark.

4.6.2 Kulturminnene

I pressområdet ligger det tett med kullgroper, og det er registrert flere jernvinneanlegg her. Området er registrert i flere omganger og regulert for fritidsbebyggelse. Deler av området med kulturminner er regulert til spesialområder for bevaring. Det ble ikke foretatt kontrollregistreringer i dette området da kulturminnene er registrert og kartfestet i de senere årene. Området omkranser reguleringsplan for Holsåsen, og strekker seg fra Steinstølen i øst til

området sør for Storemyr i vest med områdene Øvre Kløkk, Melset, Øvrestølen og området sør for Storemyr. Kyrkjevegen og Søre Kyrkjevegen gjennom Holsåsen er datert tilbake til middelalderen. Den gamle ferdselsvegen fra Vats til Hol passerte gikk her mellom bygda Vats over fjellet. Disse er automatisk fredet. De er tidligere kartlagt av grunneierlaget på Holsåsen i perioden 1993 til 1998.

4.6.3 Kulturhistorisk bakgrunn

En av jernvinneovnene som er registrert ved Melset, ID 95576 er datert til høymiddelalder-seinmiddelalder 1290-1430 e.Kr. Ovnene ligger på toppen av en langstrakt forhøyning med oppmurt stein med hestekoform med en lengde på 90 cm og bredde på 65 cm. Steinene hadde en størrelse på 40x20 cm. Denne i tillegg finnes det tre kullgroper i området som er datert til samme perioden, to er fra andre halvdel av 1200-t og den tredje til 1400-tallet.

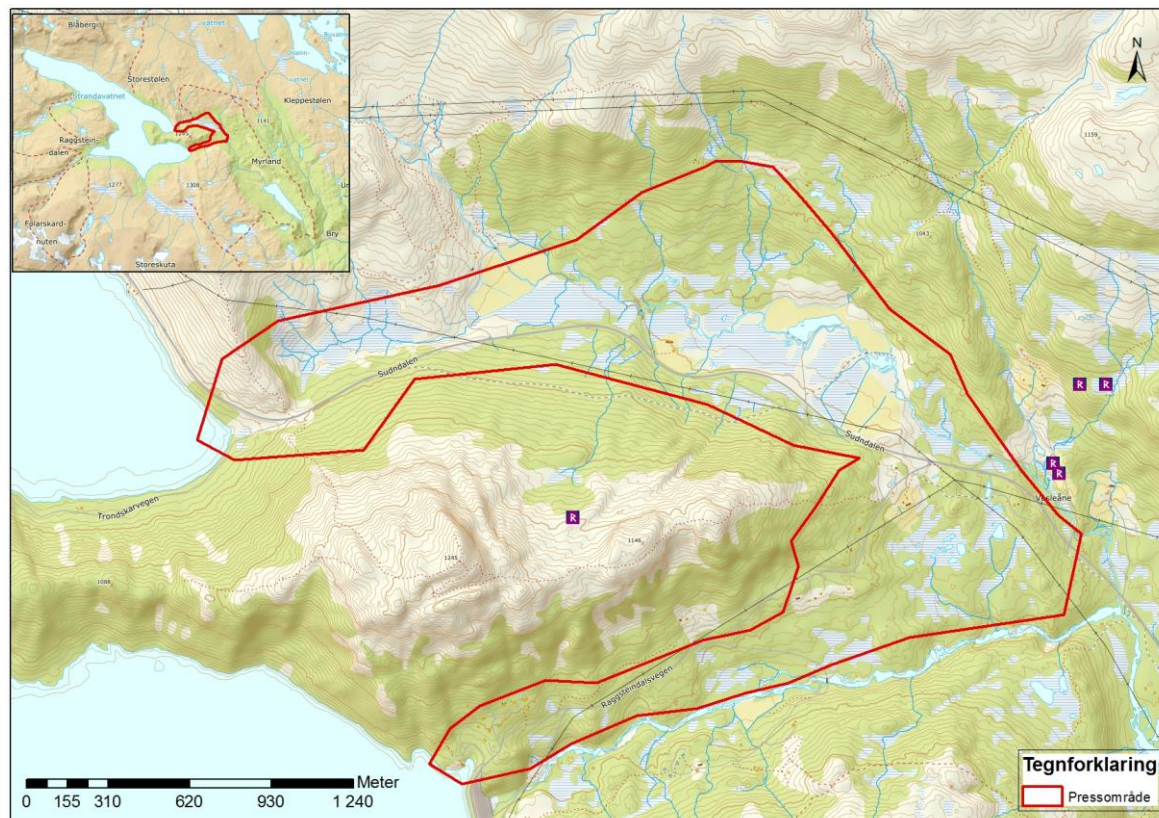
4.6.4 Oppsummering

Deler av Holsåsen er utbygd med hytter, og her er det foretatt flere registreringer av Buskerud fylkeskommune i de senere årene. På grunn av den store tettheten av kulturminner av typen jernvinneanlegg og kullgroper kan det i eventuelle mindre urørte områder innenfor området forventes funn av spor etter jernutvinning og kullgroper. Utenfor tettbebyggelsen er sjansen for at slike spor er bevart høyere, og dermed øker potensialet her.

Figur 100: Jernvinneovn ved Melset, ID95576 er C14- datert til seinmiddelalder.

4.7 Pressområde 7: Einsetnuten

Figur 101: Beliggenhet og avgrensning av pressområde 7: Einsetnuten. Kulturminnene på kartet refererer til Askeladden. Kartgrunnlag fra www.kartverket.no

4.7.1 Landskap og orientering

Området ligger ved Einsetnuten øst for Stryknafjorden lengst sør ved Strandavatn. Pressområdet strekker seg fra fjorden i vest til Einset i vest. Området ligger nord for Ståråne og strekker seg opp til Larsgardstølen og Haugelistølen i nord. Høyden over havet er 920 m i sør og 1050 m i nord. Terrenget er bjørkeskog, støler med stølsvoller, myr og fjell.

4.7.2 Kulturminnene

Innenfor pressområdet finnes det ingen kulturminner registrert, og det ble derfor ikke foretatt kontrollregistrering i området.

4.7.3 Kulturhistorisk bakgrunn

En grav fra merovingertid ligger like øst for området ved stølen Kaslegardsmyre, ID 29371. Stedet ligger ca. 250 m sør for stølen og har utsikt i vest mot Einsetnutene og mot Hallingskarvet i sør. Graven hadde rund form som en jordblandet røys med små og middelstor runde stein i bunnen. Her ble det i 1954 i forbindelse med arbeid med Holsanlegget funnet et enegget sverd fra

merovingertid, C29028. Graven ble undersøkt nærmere samme år av arkeolog Wencke Slomann. Den lå på en grusrygg 800-900 moh. Graven var en jordblandet røys og målte 2 m i diameter. Dybden var 0,6 m. Røysa viste seg å være en branngrav fra yngre jernalder. Ingen nye funn ble gjort ved graving. Sverdet er vanlig i mannsgraver og indikerer at dette har vært en mann som er gravlagt her engang i merovingertid, ca 550-800 e.Kr. Det er kjent få graver i områder utenfor gårdsbebyggelse og denne ligger opp mot fjellet. Beliggenheten er langt fra bosetningsområde og kanskje har det gått en gammel ferdselsvei i området. Synlighet har ofte spilt en stor rolle, og graver ligger derfor ofte synlig i terrenget på høydedrag eller langs ferdselsårer. Den kan kanskje ses i sammenheng med fangst på rein, da det er kjent en rekke fangstanlegg i dette området. Det er kjent flere fangstgraver vest for området ved Einsetnuten ID 75564, ved Trondsksnuten ID 401312 og ved stranda på Sunodden ID 30345-1--3. som tyder på reinsjakt i dette området. I tillegg finnes det noen jernvinneanlegg og kullgroper i området som viser at det har foregått jernproduksjon her i yngre jernalder-middelalder.

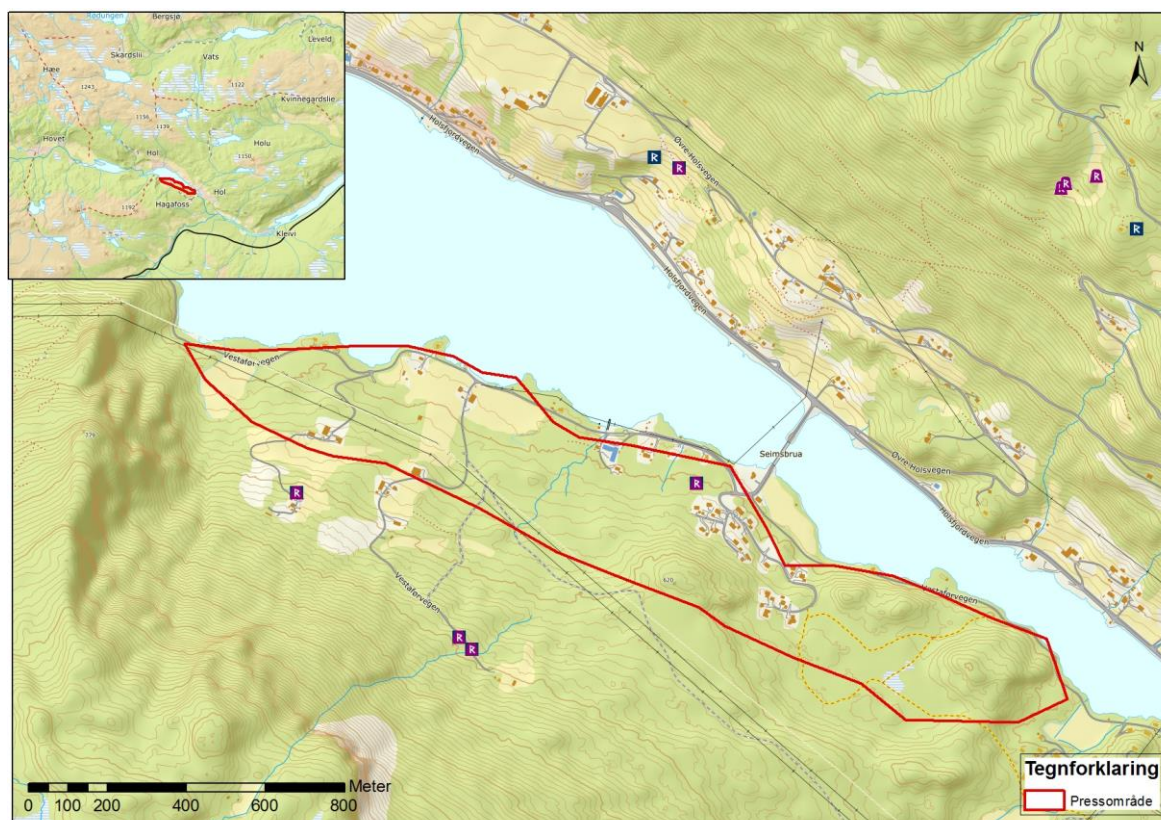
4.7.4 Oppsummering

Det er ikke kjent arkeologiske kulturminner i området og det ble derfor ikke utført noen kontrollregistrering i pressområdet. Det er potensial for å registrere nye kulturminner i området da det ligger fangstgraver vest for området og kullgroper og jernvinne øst for området. I tillegg er en grav fra merovingertid funnet like i nærheten. Det er ikke tidligere gjennomført arkeologiske registreringer i området.

Figur 102: Utsyn mot Strandavatn fra sørsiden av vannet mot nord. Einsetnuten ligger på østsiden av vannet.

4.8 Pressområde: Vestaførvegen

Figur 103: Beliggenhet og avgrensning av pressområde 10: Vestaførvegen. Kulturminnene på kartet refererer til Askeladden. Kartgrunnlag fra www.kartverket.no

4.8.1 Landskap og orientering

Området ligger sør for bygda Hol på sørsiden av Holsfjorden. Pressområdet strekker seg fra Tubbodden i øst til Vestvangen i vest og grenser mot fjorden i nord. Vestaførvegen går gjennom området. Høyden over havet er 500 m til 680 m. Terrenget er skogsterreng og noe dyrka mark.

4.8.2 Kulturminnene

I pressområdet finnes det kun ett kulturminner registrert, dette er en kullgrop ved Grønli, ID 147432. Gropa har rektangulær form. Den måler. Dybden er 0,6 m. Kull er påvist med jorbor. Kullgropa ligger på en liten grusrygg. En myr ligger vest for dette området. Det er og kjent funn av steinalder løsfunn i dette området. Like på gården ved Lauvvang gnr 16/2 er det funnet en del av en flintøks av grå flint, ID 77568. Denne er fint slipt over det hele og kan dateres til yngre steinalder. Øksa måler 12 cm lang og er 6 cm bred ved eggen. Funnet ble gjort i 1928 like ved låven, og øksa oppbevares på gården.

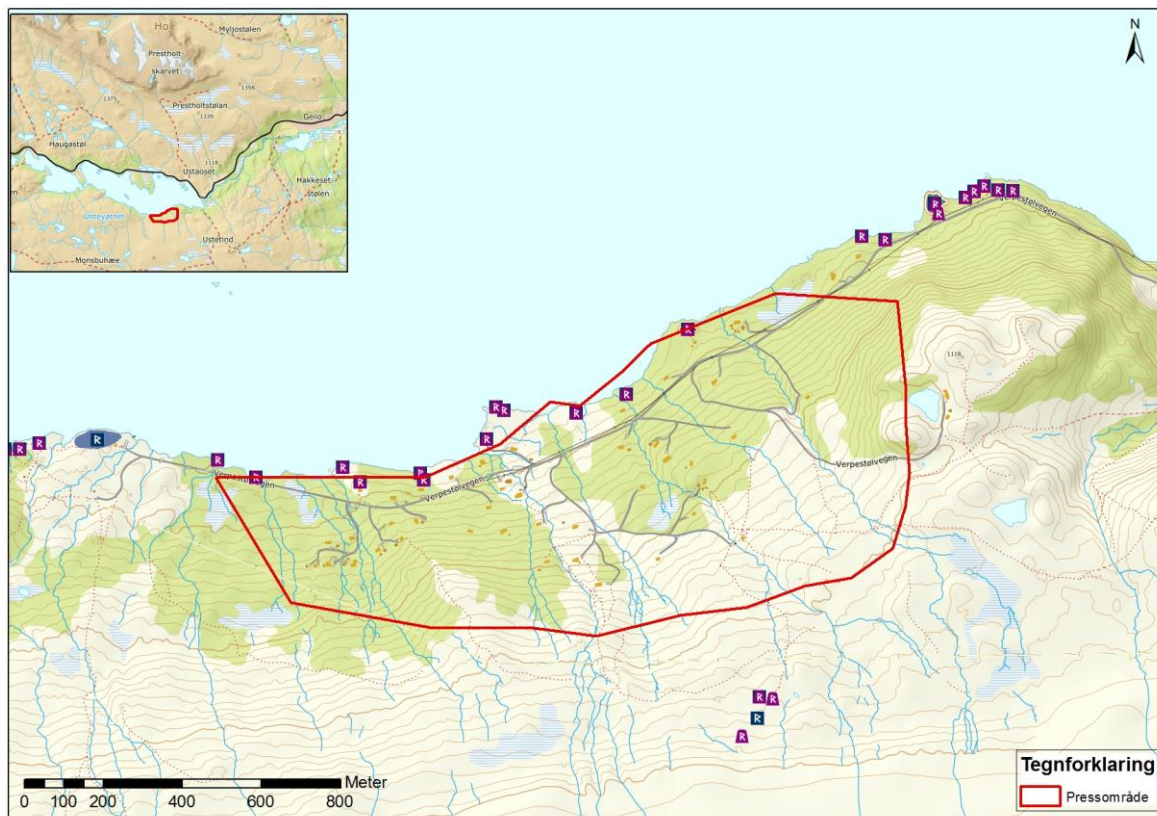
4.8.3 Kulturhistorisk bakgrunn

Også lenger sør for området er det kjent en kullgrop, ID 130330. Det er i tillegg registrert kullgroper på østsiden av Holsfjorden ved Hol Bygdemuseum. På tomte her ble det gravd ut flere kullgroper i 2000, ID 135994. Disse viste seg å være fra nyere tid og er datert til perioden 1645-1945 e.Kr. Muligens kan det være kullgroper i forbindelse med smiing til nærliggende gårder.

4.8.4 Oppsummering

Det er kjent et kulturminne av en kullgrop innenfor området og dette ble registrert i 2009. Det ble derfor ikke utført noen kontrollregistrering i pressområdet. Det er potensiale for å registrere nye kulturminner i området da det tidligere også er kjent en kullgrop her. I tillegg er det kullgrop sør for området. Om disse kan knyttes til jernutvinning i området, eller er av yngre type knyttet til kullproduksjon i tiknyting til smiing, er usikkert. Funnet av en flintøks fra yngre steinalder tyder også på aktivitet i nærheten av Holsfjorden i denne perioden, og det er derfor potensiale for funn av steinalderlokaliteter i området.

4.9 Pressområde 9: Verpestølen

Figur 104: Beliggenhet og avgrensing av pressområde11: Ustaoset sør. Kulturminnene på kartet refererer til Askeladden. Kartgrunnlag fra www.kartverket.no

4.9.1 Landskap og orientering

Området ligger ved Verpestølen på Ustaoset på sørsiden av Ustevatnet. Pressområdet strekker seg i nord fra Ustevatn og mot i sør. Pressområdet går ned mot vannet og opp i lia. Høyden over havet er 980 m i nord og 1050 m i sør. Det er åpent fjellterreng med vegetasjon av fjellbjørk, brisk, vier og lyng. Terrengen er åpent og variert med flater, myr og bekker. Det er utpreget stølsområde og Verpestølen ligger sentralt i området. Terrengen rundt Verpestølen er grasslette som omkranses av lave svaberg og grusmoer.

4.9.2 Kulturminnene

Kulturminnene ligger tett på Ustevatn i nord, og i beltet mellom reguleringssonen og opprinnelig strandlinje. Ingen av steinalderboplassen ved vannet ble kontrollregistrert på grunn av høy vannstand i området under registreringen. I tillegg til steinalderboplasser ligger det også to jernvinner og en kullgrop i dette området. Disse lå også i reguleringssonen under vann ved kontrollregistreringen. En jernvinne ID 29014 ligger i et utvasket område ned mot vannet nord for Verpestølen. Denne ble ikke gjenfunnet ved kontrollregistrering på grunn av høy vannstand. En kullgrop ligger like vest for anlegg, ID 130707. Ca. 300 m øst for stølen renner en bekk ut i en liten bukt. 6-7 m fra bekken og 10 m fra vannet på en liten, tørr flate, ligger en blestertuft, ID 12802.

Tufta måler 3,5 m x 5 m, og veggene avtegner seg som lave jordvoller, 20-30 cm. høye. Både inne i tufta og i vollen er det funnet kull og slagg.

Deler av området sør for Ustevatn er tidligere registrert. Funnene i området vitner om både jernproduksjon i yngre jernalder og middelalder, men strendene har også vært attraktive for steinaldermenneskene lenge før.

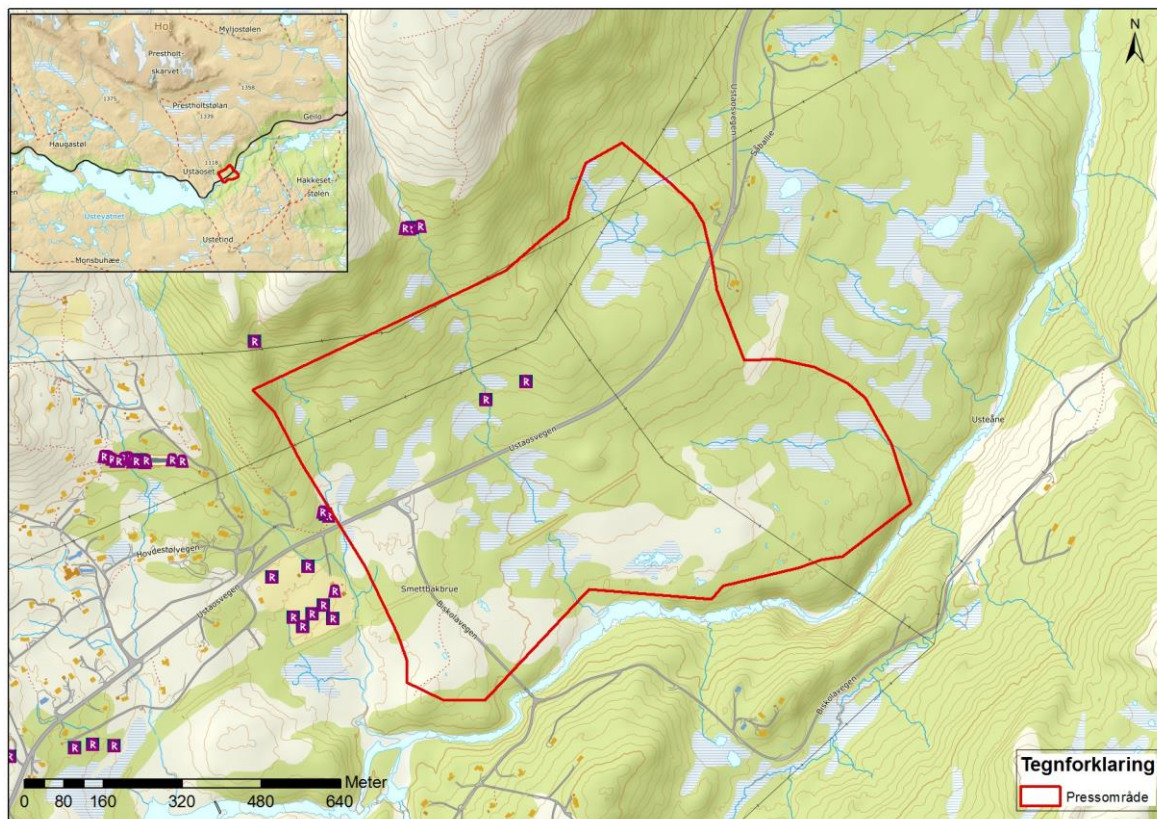
4.9.3 Oppsummering av kontrollregistreringen

Alle kulturminnene innenfor området ble vurdert og deres status i kulturminnedatabasen Askeladden verifisert. Ustevatn er regulert tidlig på 1960-tallet, og det ble da også utført omfattende arkeologiske registreringer i området. Under kontrollregistreringen var vannstanden høy og de kjente kulturminnene i området lå under vann. Det er påvist flere spor etter steinalderbosetning. Det er et utpreget stølsområde, og det kan innenfor området forventes funn av spor etter jernutvinning og kullgroper. Funnpotensialet i området antas å være middels stor.

Figur 105: Område ved Verpestølen hvor det finnes steinalderlokalteter og jernvinner.

4.10 Pressområde 10: Hovdestølen

Figur 106: Beliggenhet og avgrensning av pressområde 12: Hovdestølen. Kulturminnene på kartet refererer til Askeladden. Kartgrunnlag fra www.kartverket.no

4.10.1 Landskap og orientering

Området ligger ved Hovdestølen på Ustaoset nordøst for Ustevatnet. Pressområdet strekker seg i sør fra Usteåne og grenser mot Hovdestølen i nordøst og Smettbakkstølen i sørøst. Høyden over havet er 960 m i sør og 1000 m i nord. Rv 7 strekker seg tvers gjennom området. Det er åpent fjellterreng med vegetasjon av fjellbjørk, brisk, vier og lyng. Terrengen er åpent og variert med skogsflater, myrer, koller og bekker.

4.10.2 Kulturminnene

En rekke kullgroper ligger i området øst for pressområdet. De ligger spredt i lia og ved stølene. Det ligger to kullgroper midt i området på nordsiden av Rv 7, ID 96243 –1 og -2. De ligger på hver side av bekken ved Vardegg. Også fangstgroper finnes tett rundt i dette området. De ligger tre fangstgroper, ID 96241 i nord, og like vest for området ligger to fangstgroper ID 96242. Dette vitner om stor aktivitet i området i forhistorien både med kullproduksjon for jernutvinning og med reinsjakt.

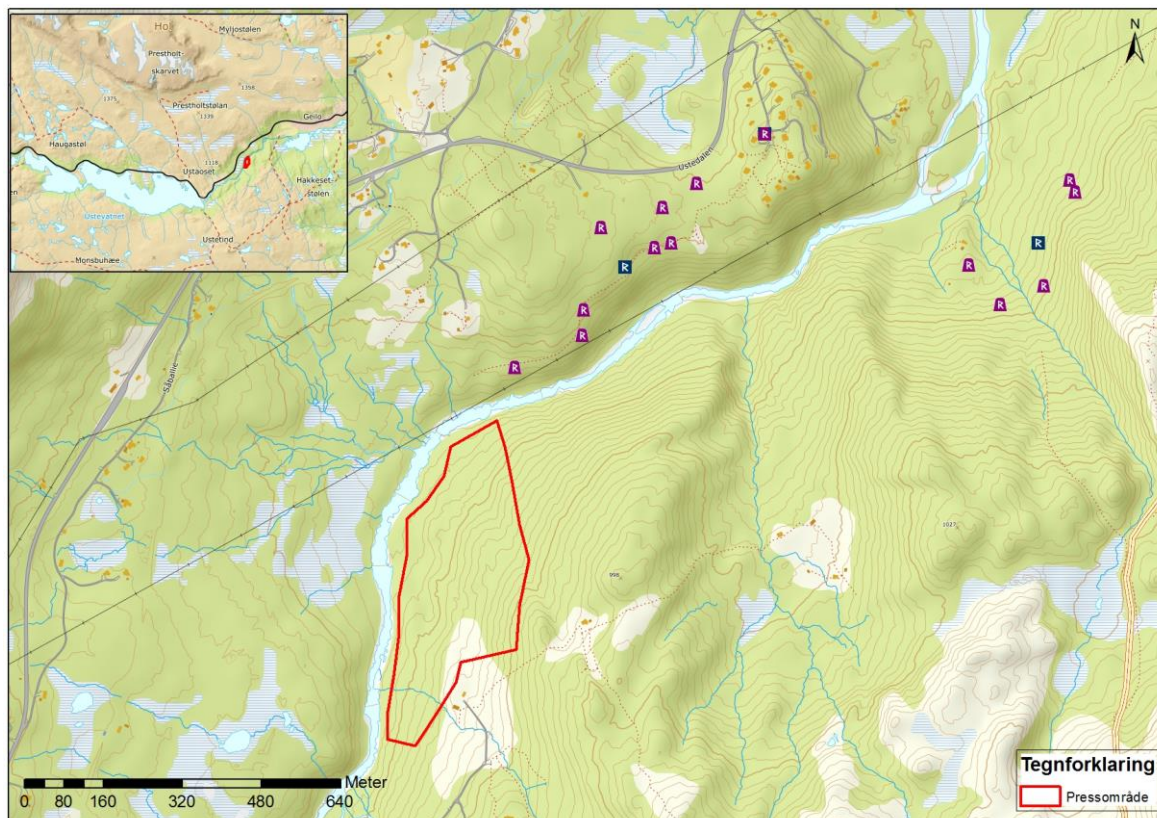
4.10.3 Oppsummering av kontrollregistreringen

Alle kulturminnene innenfor området ble vurdert og deres status i kulturminnedatabasen Askeladden verifisert. Funnpotensialet i området antas å være middels stor, på grunn av den store tettheten av kulturminner i området rundt. Det kan forventes funn av spor etter kullproduksjon og jernutvinning. Det er allerede kjent to kullgroper i området.

Figur 107: Rett i utkant av pressområdet ved Hovdestølen i vest ligger det to fangstgroper, ID96242. Sett mot nordøst mor myra og pressområdet.

4.11. Pressområde 11: Hyttun

Figur 108: Beliggenhet og avgrensning av pressområde 13: Hyttun. Kulturminnene på kartet refererer til Askeladden. Kartgrunnlag fra www.kartverket.no

4.11.1 Landskap og orientering

Området ligger øst for Ustaoset og Hovdestølen. Pressområdet strekker seg langs Usteåne. Høyden over havet er ca 950 m. Terrenget er bjørkeskog, brisk, vier og lyng.

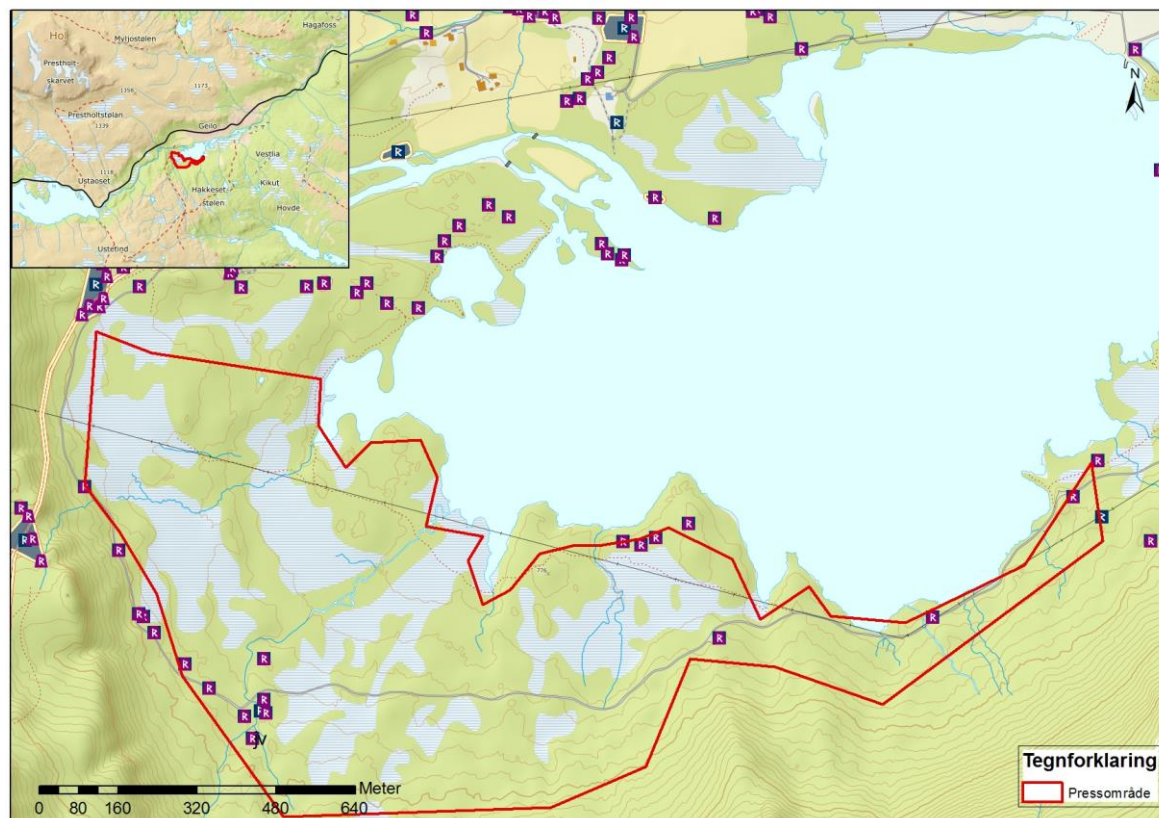
4.11.2 Kulturminnene

En rekke kullgroper ligger i området nord for pressområdet ved Såbalia, ID 5007. Ved Nystølen ca 1 km mot nordøst er det registrert kullgroper og jernvinneanlegg, ID20371. De ligger spredt i området. Ingen kulturminner er registrert innenfor området ved Hyttun.

4.11.3 Oppsummering av kontrollregistreringen

Det er ikke kjent kulturminner i området og det ble derfor ikke utført noen kontrollregistrering i pressområdet. Funnpotensialet i området antas å være middels stor. Det kan forventes å kunne ligge kulturminner i dette området med bakgrunn i at det ligger flere kullgroper og jernvinneanlegg i nærområdet.

4.12. Pressområde 12: Ustedalfjorden

Figur 109: Beliggenhet og avgrensning av pressområde 14: Ustedalfjorden. Kulturminnene på kartet refererer til Askeladden. Kartgrunnlag fra www.kartverket.no

4.12.1 Landskap og orientering

Området ligger vest og sør for Ustedalsfjorden. Pressområdet strekker langs turveien, Ustedalfjorden rundt. Det går sør for Tuftebrua langs myrområdet og grenser mot fjorden. Høyden over havet er 770-800 m. Terrenget er preget av store myrområder og bjørkeskog. En større bekk går gjennom området, Skarbergsgrove.

4.12.2 Kulturminnene

I dette landskapet ligger det tett med kullgroper og flere jernvinneanlegg. Innenfor pressområdet er det registrert til sammen 3 jernvinneanlegg og 8 kullgroper. Hovedparten legger vest i området langs veien ved Høgehaug og Skarvbergsgrove. Jernvinneanleggene ligger langs bekken Skarvbergsgrove på østsiden av denne, ID 19027, 39056 og 27248. Det ligger også flere kullgroper i nærheten av disse.

Det ble under kontrollregistrering også funnet to nye jernvinneanlegg ved bekken, ID 247558 og ID 247557. Det ble også funnet et annet jernvinneanlegg ved Høgehaug langs veien her, ID 247536. Dette er skadet av veien, og det lå noe slagg i dagen i veiskjæring. Den ligger i nærheten av flere kullgroper i dette området, ID 136165, 136166, 136167 og 136168. To kullgroper lenger nord for anlegget er fjernet og gravd ut, ID 136031 og 136032.

I østre del av området ligger det flere kullgroper spredt, ID 35323, 45329 og 5855. Det ble også funnet flere kullgroper i området langs myra og ut mot fjorden ved kontrollregistrering, ID 247655, 247666, 247658 og 247660.

4.12.3 Kulturhistorisk bakgrunn

Det er gravd ut og datert kullgroper i nærområdet. Ved Bakkestølen som ligger like sør og øst for pressområdet er det undersøkt tre groper. En av gropene ID29940 har datering til seinmiddelalder, 1400-1440 e Kr. To andre groper i samme område har datering til høymiddelalder 1285-1395 og 1245-1290 e.Kr.

Hele området rundet Ustedalfjorden og Tuftelia vitner om utstrakt jernproduksjon over flere hundre år tilbake til jernalder og opp i høymiddelalder og seinmiddelalder. De fleste undersøkte anlegg og groper er fra middelalderen. Men det er også dateringer som viser at det også har foregått produksjon i området i merovingertid og vikingtid. Jernvinna har derfor en historie som strekker seg over en lang periode og langt tilbake i tid i dette området. Det det har vært produsert jern i Ustedalen så tidlig som i merovingertid, og kanskje så langt tilbake i tid som romertid (Larsen 2009:145-146).

Figur 110: Kullgrop i skogen på sørsiden av Ustedalfjorden, ID 247658.

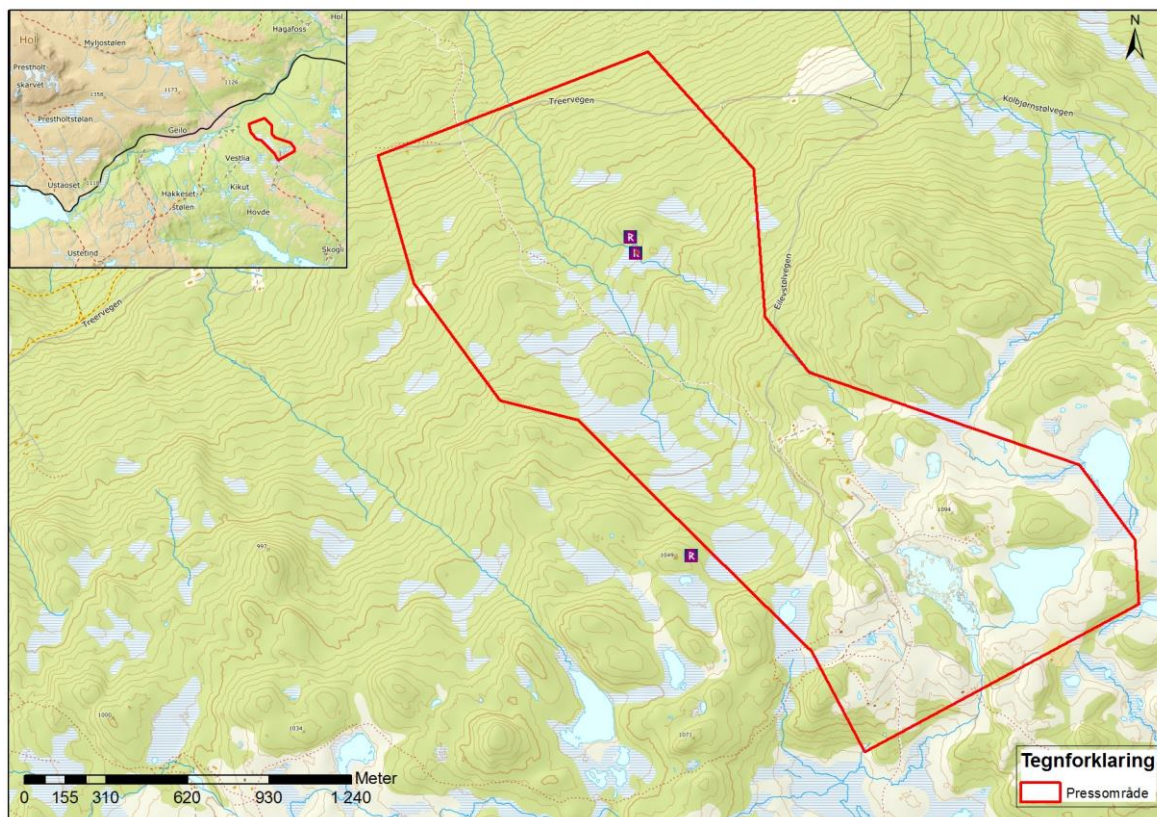
4.12.4 Oppsummering av kontrollregistreringen

Alle kulturminnene innenfor området ble vurdert og deres status i kulturminnedatabasen Askeladden verifisert. De synlige kulturminnene ble også kontrollert og målt inn i felt slik at deres lokalisering er så nøyaktig som mulig. Kulturminnedatabasen Askeladden er nå oppdatert i henhold til status på stedet i 2019. Potensialet for å påvis nye kulturminner i området må anses å være høyt. Det ligger tett med kulturminner i området, og det ble også ved kontrollregistrering påvist nye funn av både kullgroper og jernvinneanlegg. Det er særlig stort potensiale for nye funn langs myrene og nær fjorden.

Figur 111: Utsyn mot Ustedalsfjorden og område langs fjorden på sørsiden, sett mot nordvest.

4.13. Pressområde 13: Ustedalen øst

Figur 112: Beliggenhet og avgrensning av pressområde 15: Ustedalen øst. Kulturminnene på kartet refererer til Askeladden. Kartgrunnlag fra www.kartverket.no

4.13.1 Landskap og orientering

Området ligger øst i Ustedalen, øst for Vestlia. Pressområdet strekker fra Jonsstølen i nord til Nystølen i sør. Høyden over havet er 820-1090 m med Synigshovda lengst sør på 1094 m. Terrenget er preget av store myrområder og bjørkeskog. I sør er terrenget mer åpent med fjell, berg og vann. Det ligger flere støler sør i området stølsvoller og stølsbuer bevart. Rett vest for området går den gamle ferdselsveien, Nordre Normannслепа ID 108383.

4.13.2 Kulturminnene

Det er kjent få kulturminner i dette området og ingen jernvinneanlegg, kullgroper eller fangstgroper var kjent i dette området før kontrollregistreringen. Under kontrollregistreringen ble det etter opplysninger av Bjørn Furuseth registrert et nytt jernvinneanlegg innenfor området, ID 247679. Dette anlegget er av eldre type og ligger vest for Eilevstølvegen ved myrområdet her. Det ligger større slagglumper og blokker spredt over et større område i overflaten og under torva. Slaggblokkene som ble funnet var store blokker med vedavtrykk og tilhører jernvinne av eldre type. Jernvinna ligger på en tørr høyde i myra og grenser til myr og bekk. Det ligger synlig slag i dagen ned mot myrkanten. Det er slag på flere plasser utover et større område som tyder på at det har vært flere ovnsgrøper her. På høyden lå det slag under markoverflaten og nedover skråning mot bekken.

Figur 113: Slaggblokker av eldre type ved jernvinneanlegg, Id 247679.

Vegetasjon er furu, gress og mose. Diameter på området er ca 20 x 20 m. Det ble også registrert en kullgrop ID 247678 nær dette anlegget. Denne ligger ca 50 m mot nord.

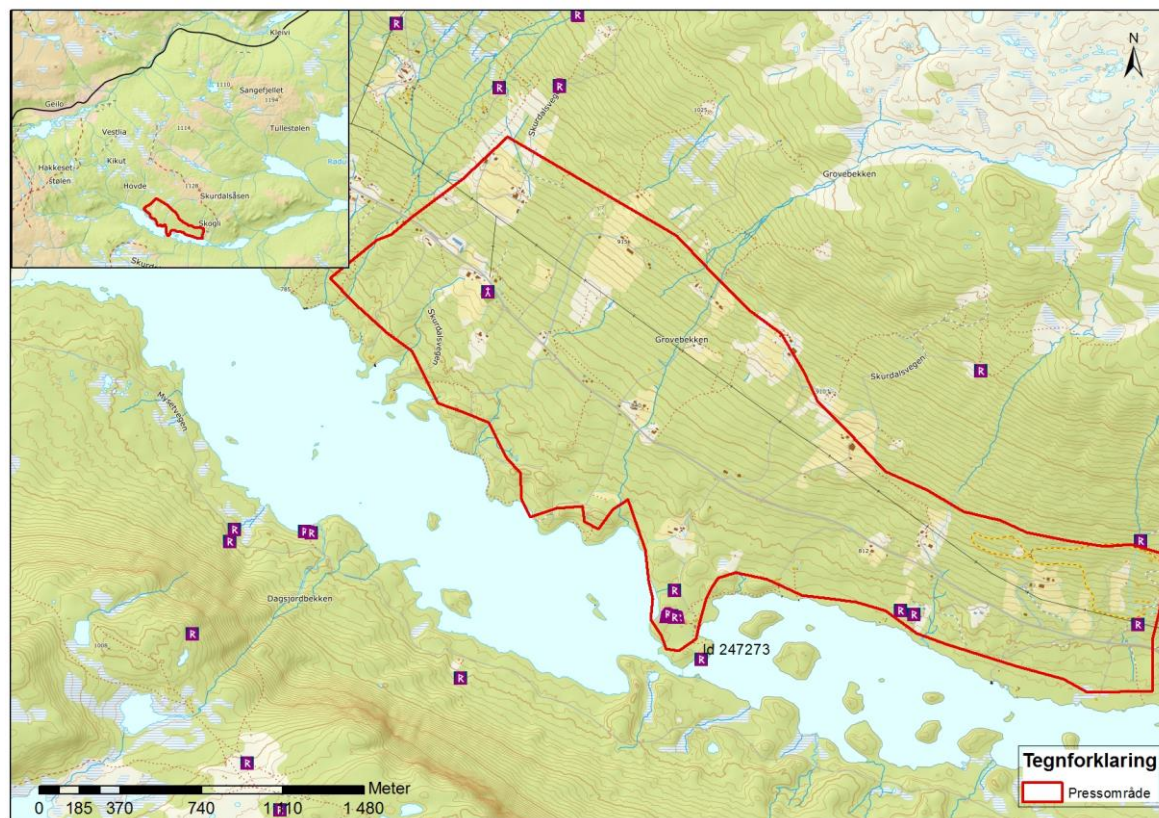
4.13.3. Kulturhistorisk bakgrunn

Det er kjent få anlegg av eldre type som er intakte i området rundt Geilo og Ustedalfjorden. Jernvinneanlegget ID 247679 er derfor et sjeldent kulturminne i Hol og gjør at området her er svært viktig å bevare rolle for å forstå jernvinnas tidligste historie i kommunen. Beliggenheten til jernvinna ved skog og myr viser at det har blitt tatt ut myrmalm her og produsert jern på stedet. Det er tidligere datert en jernovn og slagg ved Fekjo av eldre type, til merovingertid 500 og 600-tallet og til eldre romertid ca 100 e.Kr. Jernvinna kan generelt tidfestes til perioden eldre jernalder til yngre jernalder. Kullgropa som ligger i området indikerer at det har vært jernproduksjon på et senere tidspunkt her i perioden vikingtid-middelalder. Vi kjenner ennå ikke til hvor de yngre jernvinnene ligger i området.

4.13.4 Oppsummering av kontrollregistreringen

De synlige kulturminnene som ble funnet i området ble kontrollert og målt inn i felt slik at deres lokalisering er så nøyaktig som mulig. Kulturminnedatabasen Askeladden er nå oppdatert i henhold til status på stedet i 2019. Potensialet for å påvise nye kulturminner i området må anses å være svært høy. Det er gjort få arkeologiske registreringer i området. Det finnes trolig mange flere kulturminner av typen jernvinne fra både eldre jernalder og yngre jernalder-middelalder i området. Det er stort potensiale for nye funn langs myrene og i området ved stølene.

4.14. Pressområde 14: Skurdalen

Figur 114: Beliggenhet og avgrensning av pressområde 16: Skurdalen. Kulturminnene på kartet refererer til Askeladden. Kartgrunnlag fra www.kartverket.no

4.14.1 Landskap og orientering

Området ligger i Skurdalen i bygda på nordsiden av Skurdalsfjorden og Holmevatnet. Det omfatter gårdsbebyggelse og skogsområder. Området strekker seg i sør fra Skurdalsfjorden og Holmevatnet på ca 780 moh og nordover lia over gårdsbebyggelsen på ca mot 950 moh. Området domineres av furuskog.

4.14.2 Kulturminnene

I pressområdet i Skurdalen er det bare kjent et automatisk fredet kulturminne. Dette er fangstanlegget som ligger lengst øst ved Skurdalsfjorden, ID 90058. Gropene ligger på et nes mellom Skurdalsfjorden og Holmevatnet. Stedet ligger nedenfor gården Myren og vest for et mindre felt med hytter. Gropene ligger orientert øst-vest, hvor fangstgrop -5 ligger i kanten av en nordøst-sørvest-gående bergrygg som heller ganske bratt ned til vannet i vest og sør. Fangstgropene er godt synlige med sine kraftige voller og traktformet bunn. Største ytre mål er 5,5-7 m og indre mål 3-4 m.

Lenger sør for området ut mot neset og ned mot vannet ble det under befaringen registrert en steinalderlokalitet, ID 247273. Den ligger ca 200 m sør for fangstgropene nær strandkanten. Her lå flere synlige, små avslag, der flere var brent flint. Lokaliteten virker uforstyrret. Diameter på flaten

er ca. 6 x 6 m. Flaten er naturlig avgrenset og ligger sør for stor blokkstein hvor det har vært nyere leirplass med bål.

4.14.3. Kulturhistorisk bakgrunn

Fra Pålsbufjorden øst for Skurdalen er det kjent at trekkrutene for elg ble etablert alt i eldre steinalder, og det er antatt at en vesentlig del av den forhistoriske aktiviteten her har vært knyttet til elgjakt (Mjærum 2015). En av fangstgropene ved Pålsbufjorden er datert til senmiddelalder (1290–1440 e.Kr.). Selv om steinalderlokalitetene og fangstgropene dateringsmessig ikke kan ses i sammenheng, viser funn av elgbein fra steinalder hvor lange tradisjoner elgjakt har i området. Det har sannsynligvis vært elgjakt i Skurdalen gjennom hele forhistorien fra steinalder og opp i middelalder.

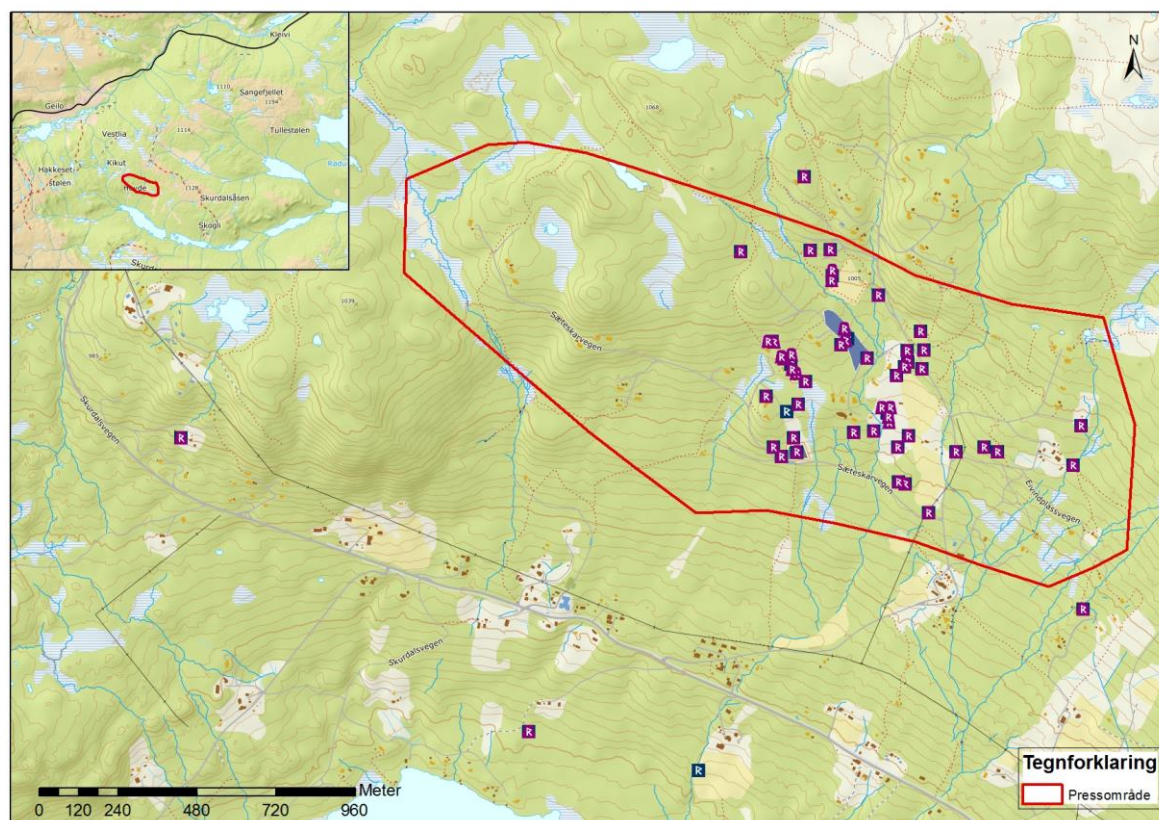
Figur 115: Steinalderlokalitet på neset mellom Skurdalsfjorden og Holmevatn, ID 247273, mot sørvest.

4.14.4 Oppsummering av kontrollregistreringen

Alle kulturminnene innenfor området ble vurdert og deres status i kulturminnedatabasen Askeladden verifisert. De synlige kulturminnene ble også kontrollert og målt inn i felt slik at deres lokalisering er så nøyaktig som mulig. Kulturminnedatabasen Askeladden er nå oppdatert i henhold til status på stedet i 2019.

Det har ikke vært gjennomført arkeologiske registreringer langs vannet, og det er et stort potensiale for å finne nye steinalderlokaliteter langs Skurdalsfjorden og Holmevannet. Det ble da også funnet en lokalitet ved befaringen, og en mer systematisk registrering vil kunne avdekke nye lignende kulturminner.

4.15. Pressområde 15: Skurdalsstølene

Figur 116: Beliggenhet og avgrensning av pressområde 17: Skurdalsstølene. Kulturminnene på kartet refererer til Askeladden. Kartgrunnlag fra www.kartverket.no

4.15.1 Landskap og orientering

Området ligger i Skurdalen og nord for Skurdalsfjorden og Rv40. Landskapet er kupert med små høydedrag som i stor grad består av steinur og mindre myrlendte områder mellom høydedragene. Flere støler ligger innenfor dette området med dyrka areal og beitemark. Deler av områdene er utbygd med hytter. Vegetasjonen er dominert av bjørkeskog, einer og lyng. Området ligger på 100 m høyde i nord ned mot ca 900 m i sør.

4.15.2 Kulturminnene

Det ligger tett med kulturminner i pressområdet ved Skurdalsstølene. Området er arkeologisk registrert i to perioder i forbindelse med reguleringsplan for Skurdalsstølen i 1999 og 2008. Det finnes kullgroper, jernvinneanlegg, tufter og rydningsrøyser innenfor området. Kulturminnene ligger i kulturlandskapet rundt stølene. De fleste kulturminnene er regulert til bevaring med hensynssone eller ligger innenfor LNF-områder. Det er tidligere gjort grundige registreringer fra fylkeskommunen, og det ble derfor ikke utført nye kontrollregistreringer innenfor dette pressområdet. Innenfor området er det registrert 45 arkeologiske lokaliteter, og av disse er det undersøkt og frigitt 9 kullgroper. De fleste kulturminnene i området omfatter kullgroper. I tillegg

finnes to jernvinneanlegg, ID 44963 og ID 60665. Disse ligger like inntil setervollene til Myreputtstølen og Skurdalsstølen tett på bekke drag og myr i området. Det finnes flere rydningsrøyslokaliteter og tufter rundt stølene. Slike kulturminner er vanskelig å tidfeste, men disse er del av et eldre kulturlandskap rundt stølene og er verdt å bevare.

4.15.3 Kulturhistorisk bakgrunn

Det er mange spor etter kullgroper og jernproduksjon ved Skurdalsstølene. Disse kan dateres til yngre jernalder og middelalder. Kulturminnene ligger tett i området rundt stølene hvor det finnes flere eldre tufter og rydningsrøyser. Området ligger i et gammelt kulturlandskap med spor fra stølsvoller og tufter. Et eldre veifar Skurdalsvegen går også gjennom området og videre over Nystølen til Ustedalen. Dateringer av kullgropene fra undersøkelser i 2017 har vist at to kullgroper sannsynlig ble anvendt i vikingtid, 760-980 e. Kr., én i sen vikingtid-tidlig middelalder, 990-1170 e.Kr. og en i tidlig middelalder-høymiddelalder, 1030-1225 e.Kr.

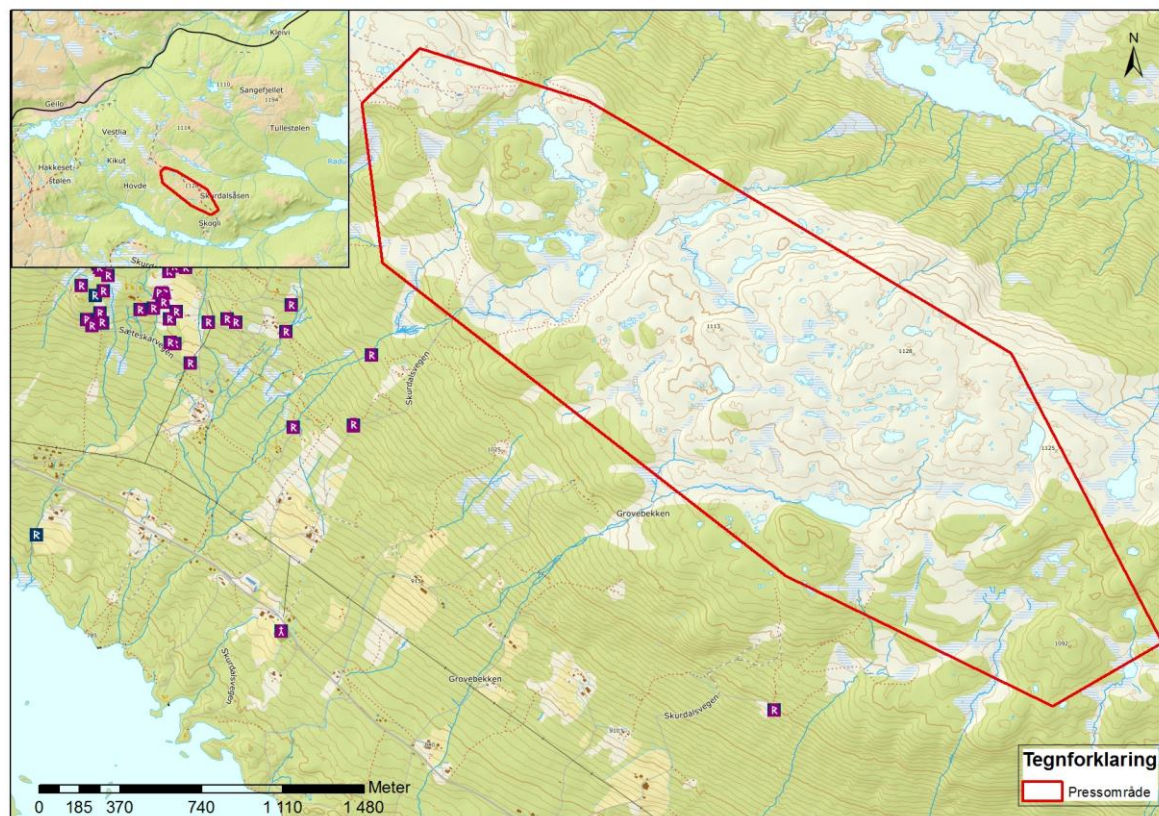
4.15.4 Oppsummering

Kulturminnene innenfor området er registrert av fylkeskommunen i forbindelse med større reguleringsplaner i området. Det ble derfor ikke foretatt kontrollregistrering av disse. Det er tett med kulturminner som kullgroper og jernvinneanlegg i området som er registrert. Potensialet for å registrere nye kulturminner er antatt være stort for de deler av områdene som ikke er undersøkt lenger nordvest. Det finnes antagelig tilsvarende kulturminner som kullgroper og jernvinneanlegg i dette området.

Figur 117: Skurdalsstølene med Skurdalsfjorden mot sør.

4.16. Pressområde 16: Skurdsalsåsen

Figur 118: Beliggenhet og avgrensing av pressområde 18: Skurdalsåsen. Kulturminnene på kartet refererer til Askeladden. Kartgrunnlag fra www.kartverket.no

4.16.1 Landskap og orientering

Området ligger nord i Skurdalen og Skurdalsfjorden og nord og nordøst for Skurdalsstølene. Landskapet er kupert med høydedrag som i stor grad består av steinur, berg og vann. Mindre myrlendte områder finnes mellom høydedragene. Flere støler ligger utenfor og sør for dette området. Det er ikke utbygd med hytter i området, men det ligger ingen hytter innenfor. Området ligger på over 1100 moh.

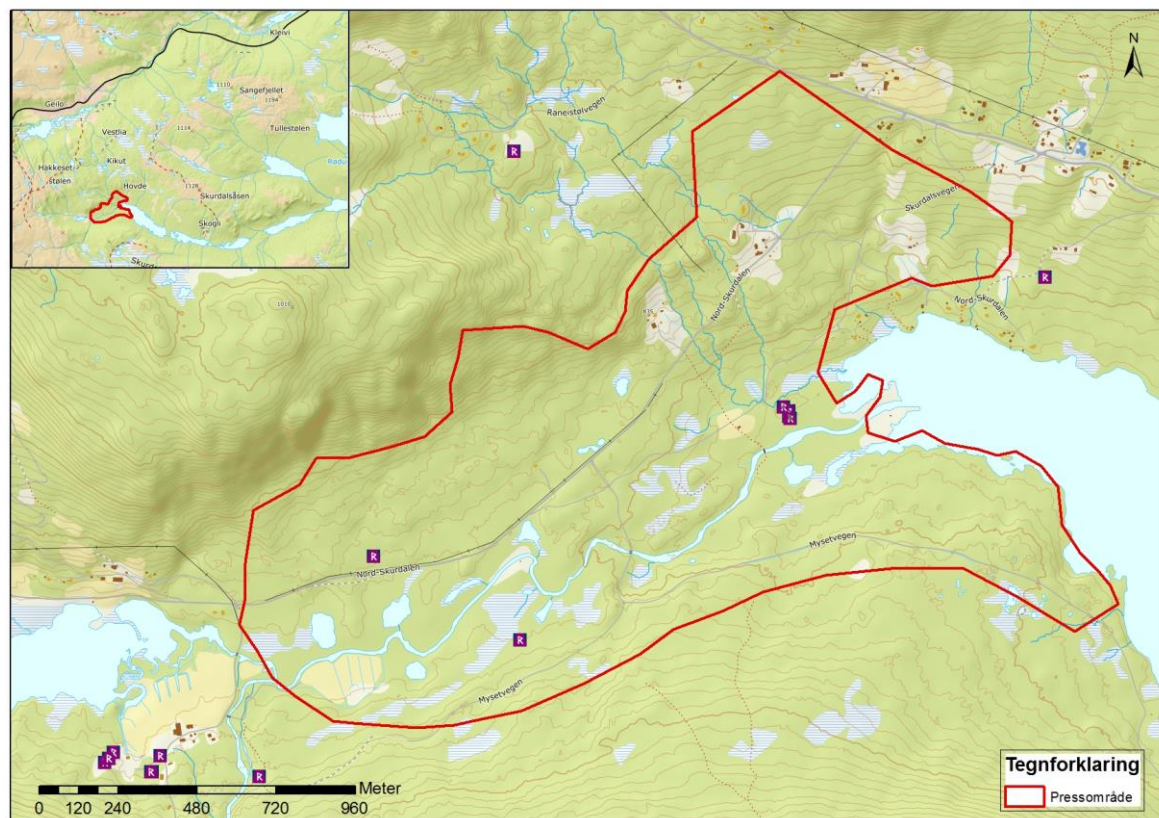
4.16.2 Kulturminnene

Det er ikke kjent kulturminner innenfor området. Lenger sør ved Skurdalsstølene er det derimot stor tetthet med kullgroper og jernvinneanlegg.

4.16.4 Oppsummering

Det er ikke registrert kulturminner i området, og det ble derfor ikke foretatt kontrollregistrering. Det er kjent kulturminner som kullgroper og jernvinneanlegg i området ved Skurdalsstølene. Det er derfor ansett at deler av dette området med skogsterreng og myr også har høyt potensiale for funn av kulturminner av samme type.

4.17. Pressområde 17: Skurdalsfjorden vest

Figur 119: Beliggenhet og avgrensing av pressområde 19: Skurdalen vest. Kulturminnene på kartet refererer til Askeladden. Kartgrunnlag fra www.kartverket.no

4.17.1 Landskap og orientering

Området ligger vest i Skurdalen og nordvest for Skurdalsfjorden. Innerst i Skurdalen vest for Skurdalsfjorden ligger noe gårdsbebyggelse ved Nedrestøl innerst i Nord Skurdalen til Grevsgard i sør, omtrent 20 km. Terrenget er utpreget skogsområde som ligger på nord- og sørsiden av Skurdalselva. Området ligger på 850 m høyde i nord ned mot 780 m i sør.

4.17.2 Kulturminnene

Av kjente kulturminner i pressområdet er det bare kjent et automatisk fredet kulturminne. Dette er en fangstgrop som ligger sør for Skurdalselva, ID 78433. Denne ble ikke gjenfunnet og kan være kartfestet feil. Det finnes få opplysninger og beskrivelser om denne. I området lenger mot øst på nordsiden av elva og vest for fjorden ble det ved kontrollregistreringen funnet to nye fangstgroper og to kullgroper. Disse ligger sør for Mysetvegen i et skogsområdet. Gropene ligger tett på en flate like øst for en høyde. Kullgropene ID 247338 og 247339 ligger 30 m fra hverandre. Fangstgropene ID 247342 og 247343 ligger på samme flate på nedsiden og øst for høydedraget ca 15 m fra hverandre. Ytre mål er 5,5 m. Indre mål er 3 m. Dybden er 1,4 m.

Det er ikke gjennomført arkeologiske registreringer innenfor området, og det er derfor kjent få kulturminner. Tettheten av kulturminner i Skurdalen lenger vest er stor, og det er særlig kullgroper og jernvinneanlegg som er dominerende.

4.17.3 Kulturhistorisk bakgrunn

Fangstgroper for elg ligger også øst ved Skurdalsfjorden, ID 90058. Fellestrekk ved disse er at de ligger like ved fjorden. Fangstgroper som ligger to eller flere sammen har trolig tilhørt samme fangstsystem, og vært plassert etter hverandre i en rekke nær elgtrekk.

Skurdalen har et av de tetteste konsentrasjonene av kulturminner av typen kullgroper og jernvinneanlegg i Hol og fylket. Det er gjennomført utgravinger av flere kullgroper og jernvinneanlegg. Dette har gitt kunnskap om ulike perioder og framstillingsteknikker av jern i Hol. Navnet Skurdalen kan i seg selv være en indikasjon på jernproduksjonen i området. Det er visstnok avledet av det gammelnorske ordet «skurfa» som betyr jern.

Ved Nedrestøl er det undersøkt 45 kullgroper, 5 jernframstillingsplasser og en røsteplass. Dette har frambrakt flere sider som belyser jernvinna i Skurdalen. Kullgropene er i overfall sirkulære, men det finnes og endel mindre groper med kvadratisk eller rektangulær form. De mindre kullgropene har generelt en tidligere datering enn de store. De fleste kullgropene er benyttet en gang. I hovedsak er det brukt bjørk i kullbrenningen.

Figur 120: Fangstgrop ID247343 og kullgrop ID247338 i bakgrunnen. Bak i bilder er Skurdalselva, sett mot sør.

Dateringene ligger innenfor periodene merovingertid, vikingtid og middelalder, 670-1410 e.Kr (C56144). Hovedvekten av dateringene ligger i tidsrommet 1100 og 1200-tallet. Det er også undersøkt tre kullgroper vest for elva Ufysja, nordøst for Nystølen tilhørende Skurdalen gård ved Pålgårdvatnet. To av gropene har dateringer til høymiddelalder fra slutten av 1100 t-1270 og en grop er fra 1300-1400 e.Kr. To andre kullgroper ID 213456 og 213457 i nærheten av Nystølen er utgravd og datert til tidlig middelalder 1040-1110 e.Kr. og høymiddelalder 1300-1370 e.Kr.

4.17.4 Oppsummering av kontrollregistreringen

Kulturminnene innenfor området ble vurdert og deres status i kulturminnedatabasen Askeladden verifisert. De synlige kulturminnene ble også kontrollert og målt inn i felt slik at deres lokalisering er så nøyaktig som mulig. Kulturminnedatabasen Askeladden er nå oppdatert i henhold til status på stedet i 2019.

Det ble funnet både fangstgroper og kullgroper ved kontrollregistreringen, og på bakgrunn av dette vurderes det som at det er svært høyt potensiale for å påvise flere lignende kulturminner her. Også steinalderlokaliteter må anses som sannsynlig å finne langs Skurdalsvannet, da det ligger steinalderlokaliteter lenger sør ved vannet.

Figur 121: Skurdalsfjorden og utløpet av Skurdalselva, sett mot øst.

5. Tilstandsvurdering

Tilstandsvurderingen av kulturminnene har omfattet alle automatisk fredete og uavklarte arkeologiske kulturminnelokaliteter i pressområdene. Unntakene er funnsteder for løsfunn og lokaliteter som har vært utilgjengelige (under vann). Tilstandsvurderingen gjøres på enkeltminnenivå i kulturminnedatabasen Askeladden.

Tilstanden har blitt vurdert og registrert tilstand på alle oppsøkte lokaliteter under dette arbeidet. I tillegg har tilstanden blitt oppdatert i basen der dette kunne leses ut fra beskrivelsen av kulturminnet.

Kriterier på tilstandsvurderingen:

Tilstandsverdi	Beskrivelse
Intakt	Kulturminnet og dets sikringssone er intakt, og verken skadet, tildekket eller skjemmet i løpet av de siste 100-200år.
Uendret	Kulturminnet er uendret siden forrige registrering.
Tapt	Kulturminnet er fysisk fjernet, enten med eller uten forutgående dispensasjon, eller tapt som følge av naturlige årsaker (ras, flom etc.)
Skadet	Kulturminnet er påført direkte skade i løpet av de siste 100-200 år, enten som følge av arkeologiske undersøkelser, ulovlig forringelse eller naturlige årsaker (plyndringsgroper eller såkalte haugbrott fra gammel tid er blant skader som regnes til selve kulturminnet).
Tildekket	Kulturminnet er helt eller delvis skjult under jordmasser, grus, stein, kvist eller bygningsmaterialer, men for øvrig uskadet.
Skjemmet	Kulturminnet er ikke skadet i seg selv, men er enten direkte skjemmet eller i form av ulovlige inngrep innenfor sikringssonen.
Ikke gjenfunnet	Kulturminnet kan ikke lokaliseres på grunnlag av foreliggende dokumentasjon.
Dispensasjon, ikke fjernet	Kulturminnet er tillatt fjernet ved dispensasjon, men ikke fysisk tapt.
Omdefinert	Kulturminnet regnes ikke lengre som automatisk fredet eller uavklart.

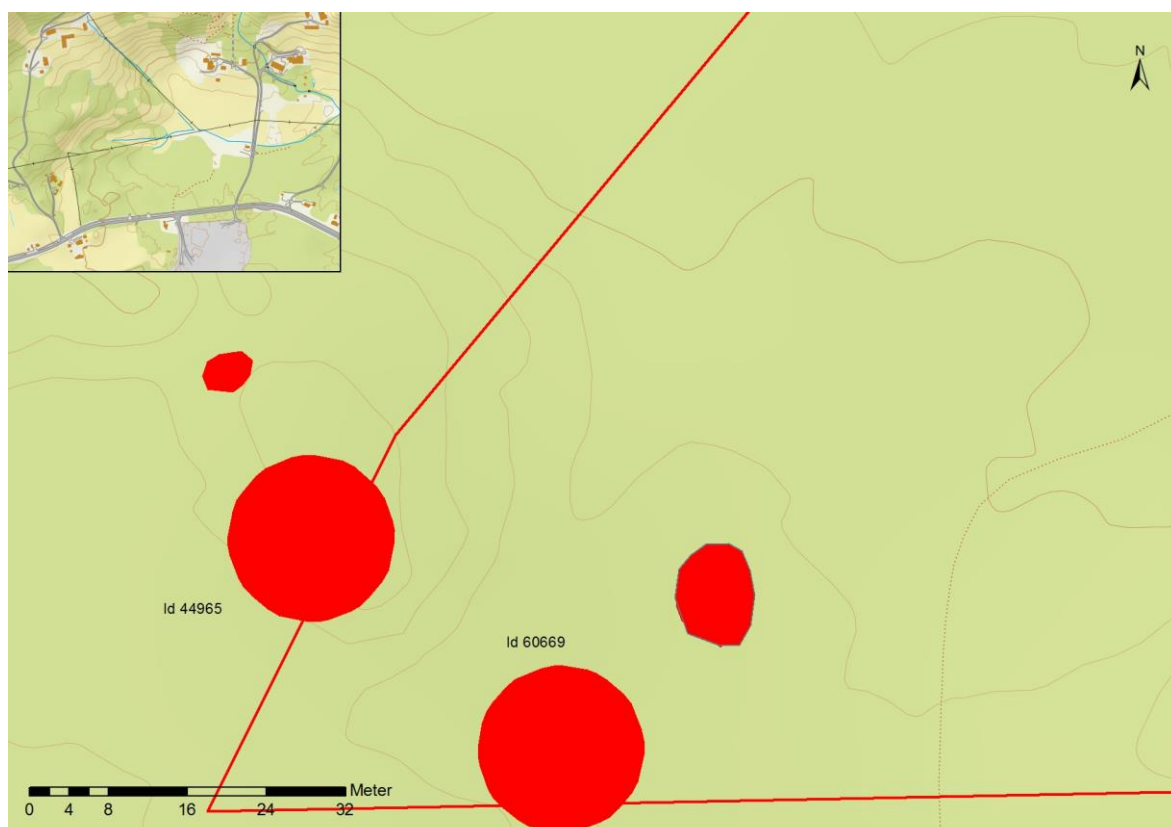

Figur 122: Fangstgrop ID 96242-2 ved Hovdestølen. Her er det gravd og fylt på grus innenfor sikringssonen.

Innmåling og kartfesting

En viktig del av prosjektets kvalitetsheving av kulturminnedatabasen Askeladden var å forbedre kartfestingen av kulturminnene. Dette er svært viktig for å skape økt forutsigbarhet i forhold til fremtidig planarbeid. Mange av kulturminnene i Hol har hittil vært digitalisert på bakgrunn av data fra ØK-kart. Disse kartavmerkingene har ofte hatt relativt høy feilmargin. På lokaliteter med mange enkeltminner har ofte bare noen få enkeltminner vært lagt inn i Askeladden, og flere har vært uten geometri. Det har derfor vært et stort behov for en oppdatering av kulturminnenes kartfesting i basen.

Som nevnt tidligere har det blitt brukt innmålingsutstyr med en teoretisk nøyaktighet på 1 cm. På grunn av dette var det forventet at innmålingene skulle gi en bedre kartfesting av kulturminnene enn tidligere. Kontrollregistreringen i pressområdene har understreket nødvendigheten av nye innmålinger. Etter prosjektets avslutning har lokalitetenes kartfesting (geometri) blitt endret, svært mange med 5 til 10 m. Over halvparten av lokalitetene viste seg å være kartfestet over 5 m feil, det vil si utenfor sikringssonen på automatisk fredete kulturminner (figur). I forkant av prosjektet ble områder studert, såkalte LiDAR kart, kart utarbeidet fra flybåren laserskanning. Resultatene fra flybåren laserskanning gir muligheten til å lage kart der terrengformasjoner som høyder og groper fremtrer tydelig. Disse kan være gravhauger, fangstgroper, kullgroper, tjæremiler, kullmiler, kullgroper, hulveier mm. Kartene viser imidlertid ikke med sikkerhet hva terrengformasjonene er og de må derfor også sjekkes i felt.

Figur 123: Svært mange av lokalitetene i Askeladden har stor feilmarginen etter opprinnelig innmåling. Her et eksempel fra Hovet, ID 44965 og ID 60669 med feilmargin på 13 m. Tidligere innmålinger fra Askeladden vises med sikringsone.

Figur 124: I områder med skog og stor tetthet av kulturminner er feilmarginen for opprinnelig innmåling stor. Her fra Område mer fangstgroper, jernvinne og kullgroper ved Tuftebrua ved Ustedalfjorden.

6. Avsluttende bemerkninger

De 12 kulturmiljøene som er trukket frem som spesielt verneverdige miljøer i Hol har svært høy eller høy verdi i kommunen. De utvalgte kulturmiljøene viser ulike sider av kommunens og landets historie.

Kulturmiljøene er svært viktige å ta vare på fordi de forankrer historien til stedet og utgjør et fremtidig arkiv for kunnskap om fortiden. I tillegg kan de være identitetsbyggende. Gjennom å kunne se og forstå sporene etter folk før oss, tilfører kulturminnene landskapet en ekstra dimensjon.

Samlet sett gir kulturmiljøene viktige verdier for kommunen å kunne utvikle fremover. Erfaringsmessig kan forhistorien brukes som en ressurs i kommunesatsingen. Kulturmiljøene vil kunne styrke formidling, næringsutvikling og turisme. Dette utvalget kan berike kulturopplevelser for lokalbefolkning og for besøkende.

Kulturminnene i sitt rette miljø viser på en god måte de forankringspunkter som kommunen har til sin forhistorie. Et godt vern av de fysiske minnene i landskapet er med på å trekke forhistorien inn i fremtiden. De 12 kulturmiljøene utgjør samlet sett et representativt utvalg, og de mest typiske kulturminnene som kommunen har å by på. Sammen gir de et bredt og karakteristisk bilde av fortidens Hol.

Litteratur

Bloch-Nakkerud, T og Lindblom, I. 1994: Far etter folk i Hallingdal. På Leiting etter den eldste historia. Gol.

Eikholm, Thor og Martens Irmelin 1960: Arkeologiske undersøkelser i Ustevassdraget 1960. Universitetets Oldsakssamling.

Gansum, Terje, Jerpåsen, Gro B. og Christian Keller 1997: Arkeologisk landskapsanalyse med visuelle metoder. *AmS-Varia 28*, Arkeologisk museum i Stavanger, Stavanger.

Gjerde, Hege Skalleberg 2008 Runde tufter i Hallingdal – en indikasjon på samisk bosetning? Masteroppgave i arkeologi, Universitetet i Oslo.

Gjerde, Hege Skalleberg, 2011: Rapport arkeologisk utgravning, tufter i fjellet / gammetufter, Urevassbotn av Slettemoen nordre (6/8), Byrkjedalstølen av Berg nordre (37/1) Hol, Hollo sameie av Gjeldaker (105/9), Hus (112/9) og Stave (114/12) Ål, Buskerud. Kulturhistorisk museum, Universitetet i Oslo.

Gran, Magnar mojaren 2014: *Rapport arkeologisk utgravning kullgroper Hovdestølen, 5/2 Hol kommune, Buskerud fylke*. Kulturhistorisk museum, Universitetet i Oslo.

Guribye, Ragnhild og Holme, Jørn 2005: Kapittel II: Automatisk fredet kulturminner. I: Holme, Jørn (red): *Kulturminnevern- lov, forvaltning, håndhevelse. Bind II: Kulturminneloven med kommentarer*. s.32-101. Økokrim, Oslo

Indrelid, Svein 2009 Arkeologisk undersøkelser i vassdrag. Faglig program for Sør-Norge. Riksantikvaren.

Indrelid, S, Hufthammer, A.K. og Nesje, A. 2016: Årbok for Universitetsmuseet 2015. Reinsdyrfangs, rein og klima på Hardangervidda.

Jacobsen, Harald og Jørn-R. Follum 2008: *Kulturminner i Norge. Spor etter mennesker gjennom 10 000 år*. Tun forlag og Skogbrukets Kursinstitutt, Oslo.

Johansson, J. 2012. Rapport från arkeologisk undersökning. Jernvinneanlegg, kullgroper. Sudndalen 42/1, 2, 3 mfl. Hol. Buskerud. Kulturhistorisk museum, Universitetet i Oslo.

Kile-Vesik, J. 2017: Rapport. Arkeologisk undersökning av tufter frå vikingtid/middelalder ved Strandavatnet. Østmundset 43/16, Langegard 33/1, Hol, kommune, Buskerud. Kulturhistorisk museum, Universitetet i Oslo.

Larsen, Jan Henning 2009: Jernvinneundersøkelser. Faglig program, bind 2. *Varia 78*. Kulturhistorisk museum, Fornminneseksjonen, Universitetet i Oslo

Jan Henning Larsen, 2018, Rapport fra arkeologisk undersøkelse, Veslestølen i Hol k., Buskerud Kulturhistorisk museum, Universitetet i Oslo.

Mjærum, Axel og Sundstrøm Lars 2015: Arkeologiske utgravninger av lokaliteter fra steinalder og fangstgrop fra middelalder ved Røyrtjønn, Pålsbufjorden. Feltsesongen 2012. Hol og Nore og Uvdal kommuner, Buskerud

Reinton, Lars 1954. Folk og fortid i Hol I. Frå eldste tida til 1815. Oslo. Reinton, Lars og Sigurd S.

Reinton 1975. Folk og fortid i Hol V. Ætt og Eige. Oslo

Solberg, Bergljot 2000: *Jernalderen i Norge. 500 før Kristus til 1030 e. Kr.* Cappelen akademisk forlag a.s., Oslo.

Sand-Eriksen, Anette 2019: Rapport arkeologisk utgravning. Jernnvinneanlegg Kvisla, 24/78, Hol Buskerud. Kulturhistorisk museum. Universitetet i Oslo. Arkeologisk seksjon.

Tveiten, Ole 2012: Mellom aust og vest: ein arkeologisk analyse av jarnvinna kring Langfjella i yngre jarnalder og mellomalder. Avhandling for PhD-graden. Institutt for arkeologi, historie, kultur- og religionsviteskap. Universitetet i Bergen.

Undås, I. 1961: Den gamle jernvinna i Ustedal. Norsk Geografisk Tidsskrift. Bind XVII, s. 278-289.

Østmo, Einar og Hedeager, Lotte (red) 2005: *Norsk arkeologisk leksikon*. Pax forlag A/S, Oslo.